

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA
AASTATEST AKADEEMIAS

TALLINN 2008

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA
AASTATEST AKADEEMIAS

Ain-Elmar Kaasik (vastutav toimetaja)
Helle-Liis Help, Galina Varlamova

ISBN 978-9949-18-027-1

© EESTI TEADUSTE AKADEEMIA

SISUKORD

SAATEKS	
<i>Ain-Elmar Kaasik</i>	4
VALITUD NOOLI MAHUKAST KIMBUST	
Akadeemik <i>Karl Rebase</i> jutud.....	7
TEADUSTE AKADEEMIA TAASISESEISVUNUD EESTIS. PRESIDENDIAASTAD	
<i>Arno Käärna</i>	17
AKADEEMIA 1994–2004 JA EDASI	
<i>Jüri Engelbrecht</i>	33
TAGASIVAATEKS. MÕTISKLUSI JA TÄHELEPANEKUID	
<i>Raimund Hagelberg</i>	57
AKADEEMIA SAJANDILÕPU PUHASTUSTULES	
<i>Udo Margna</i>	67
ALGATUSED TRADITSIOONIDEKS	
<i>Mihkel Veiderma</i>	93
ISESEISVA AKADEEMILISE VÄLISSUHTLUSE ALGUSAASTAD: MÕNED MEENUTUSED	
<i>Dimitri Kaljo</i>	103
EESTI TEADUSTE AKADEEMIA PRESIDENDID, ASEPRESIDENDID JA PEASEKRETÄRID	112
EESTI TEADUSTE AKADEEMIA LIIKMED (seisuga august 2008).....	114
EESTI TEADUSTE AKADEEMIA LIIKMED	
<i>In memoriam</i>	117
KRONOLOOGIA 1938–2007	120

SAATEKS

Eesti Teaduste Akadeemia sünnist on möödunud 70 aastat. Selle aja jooksul on Eesti elanud üle märksa suuremaid muutusi kui enamuse Euroopa maid, ka neid, mida kõige otsustavamalt mõjutas inimkonna ajaloo suurim sõda. Poliitiliste kataklüsmide ja sõja tagajärjed olid rasked ka Akadeemiale. Siiski on olemas nii Eesti riik kui Eesti Teaduste Akadeemia. Viimase kujunemisest ja arengutest on suurem osa saanud ajalooks, mida käsitleb teadusloolaste Erki Tammiksaare ja Ken Kallingu poolt kirjutatud, Akadeemia 70. aastapäevaks ilmunud raamat. Hinnangute andmiseks vajab ajalugu analüüsitavaid sündmustest piisavat ajalist distantsi. Ka parimal asjatundjal on neid raske käsitleda siis, kui sündmustes otseselt osalenud inimesed seda veel ise suudavad teha.

Seetõttu täiendab käesolev raamat oluliselt teadusloolaste poolt tehtud uurimust. Siin avaldatud meenutuste autoriteks on kolm Eesti Teaduste Akadeemiat erinevail perioodidel juhtinud presidenti (akadeemikud Karl Rebane, Arno Kõörna ja Jüri Engelbrecht) ning kolm omaaegset peasekretäri (akadeemikud Raimund Hagelberg, Udo Margna ja Mihkel Veiderma). Neist on Karl Rebane juba lahkunud ning tema meenutused pärinevad teadusajakirjanik Rein Veskimäele antud intervjuust. Akadeemias pikki aastaid rahvusvahelisi suhteid arendanud ja suunanud akadeemik Dimitri Kaljo meenutab selle olulise tegevuslõigu kujunemist taasiseseisvumise algusaastatel.

Ülalnimetatud ajalooraamat käsitleb Akadeemia asutamise eellugu, asutamisperioodi, keerukaid sõjajärgseid aastaid ja ka hilisemat nõukogude aega ning teeb seda tuginedes tolleaegsetele allikatele. Eesti iseseisvuse taastamine tõi ka Akadeemia tegevuses kaasa äärmiselt suured muutused. Senisest „teadusministeeriumist” kujunes tüüpiline personaalakadeemia (*learned society*), mille tegevuse väljund riigis toimub oma liikmete osaluse kaudu otsustus- ja nõustamiskogudes. Neile muutustele ajalohinnangu andmine seisab alles ees.

Kuigi raamatusse koondatud meenutuste faktilise osa ulatus ja autoriteepoolsed hinnangud on isikupäraselt erinevad, toovad need lugejani Akadeemia ümberkujundamise probleemistiku kogu keerukuse. Akadeemiaid peetakse konservatiivseteks, mõnikord koguni mõnevõrra stagneerunud asutusteks. Siinsetest kirjutistest nähtub, et Eesti Teaduste Akadeemia taassünd ENSV Teaduste Akadeemiast ei olnud mingil juhul pelgalt sildivahetus. Paljudes omariikluse taasta-

mise küsimustes oli Akadeemia selgelt eesliinil. Kahtlemata ei olnud need aastad kerged, kuid Akadeemia on taas leidnud koha Eesti ühiskonnas ja rahvusvahelises teadusvõrgustikus. Samas tuleb mõõnda, et ka praegu on piisavalt küsimusi, millele vastuste leidmine seisab ees. Koos riigi üldsuse ja eriti teadlaskonnaga püüab seda teha ka Eesti Teaduste Akadeemia.

VIVAT ACADEMIA

Ain-Elmar Kaasik

Akadeemik Karl Rebane

1964–1968 Akadeemia Füüsika, Matemaatika ja
Tehnikateaduste Osakonna akadeemik
-sekretär

1968–1973 asepresident

1973–1990 president

VALITUD NOOLI MAHUKAST KIMBUST

Akadeemik *Karl Rebase* jutud

Eesti NSV Teaduste Akadeemia viimase ja oma nime taastanud Eesti Teaduste Akadeemia esimese presidendi akadeemik Karl Rebase Rein Veskimäele antud ja Horisondis 5/2006 avaldatud intervjuu lühendatult.

SUURED LOLLUSED, MIS OLEKS VAPUSTANUD EESTIT

Milline näeks välja praegu Tõravere, kui sinna oleks rajatud 6000 töötajaga üleliiduline raadioelektronika instituut? Rääkisite sellest põgusalt sügisel Tartus Füüsika Instituudi peamaja juubelipidustusel. Ei olnud mina ega isegi mitte Horisondi kauaaegne autor, möödunud talvel manalasse varisenud põline Füüsika Instituudi teadusmees Jaak Lõhmuski sellest varem midagi kuulnud.

Kahju, et seda tublit tagasihoidlikku ja töökalt inimest meie hulgas enam pole. Eks sel ajal, kui eksisteeris veel Füüsika ja Astronoomia Instituut, oli seal sääraseid tugevaid oma ala asjatundjaid noorte meeste hulgas mitmeid. Nad olid ülikoolis saanud hea ettevalmistuse ja tegid oma tööd suure entusiasmiga...

Tõepoolest, pärast esimeste sputnikute orbiidile lennutamist valitses N Liidu teaduses eufoorialaine. Eesti TA arengukavad said N Liidu plaanikomiteest tugeva kriitika – olete liialt tagasihoidlikud. Võtke näiteks ette 6000 töötajaga raadioelektronika instituudi rajamine Tõraverele. Suurejooneline, kuid süngevõitu ettepanek, mis haihtus kiiresti. N Liidu teaduse arengukavad läksid tollal mõnigi kord üle igasuguse mõõdutunde. Õnneks laskis Nikita Hruštšov tolelaegse plaanikomitee esimehe Šaburovi lahti, öeldes, et too ei viitsi tööd teha, mängib tööl ainult malet. Muide, meie füüsikute ja astronoomide tollal kavandatu realiseerus päris kenasti nii Tartus kui Tõraveres.

Ilmselt on Teil selliseid fakte teisigi, millest tulenev oli mõistusevastane.

Hoopis tõsisem ja ohtlik oligi Moskva plaan ehitada Võrtsjärve äärde tuumaelektrijaam. Vaadati kaardilt, et suur järv, kuid esmapilgul ei arvestatud, et vaid keskmiselt neli meetrit sügav ja vett tuumajaama jahutamiseks vähe. Eesti TA eesotsas akadeemikute Ilmar Öpiku, Harald Habermanni ja teistega seisid kindlalt ja targalt, st tüli tõstamata, vastu. Peale argumenti, et Võrtsjärv

läheb keema, mõjus ka N Liidu piiri lähedus. Ja nii sai selle tuumajaama endale Leningradi lähistel Soome lahe ääres asuv Kalištše, jaama nimeks Sosnovõi Bor, mis varustab elektriga Peterburi. Vastasel juhul oleks tulnud Võrtsjärve äärde 20 000–30 000 elanikuga suletud linn, enamuses asjades otsealluvusega Moskvale.

LASERID VÕITLUSEKS MEREREOSTUSEGA

Olete Teaduste Akadeemia presidendina laseriehituse algatajaid ja toetajaid Eestis. Seega alati kaasa läinud uue, moodsa ja vajalikuga. Milline on nüüdne seis?

See valdkond on elujõuline praegugi. Instituudist on välja kasvanud koguni neli väikefirmat, kus tegeldakse erisugust tüüpi ja otstarbega laseri ehitamisega. Neist üks firma on Tartus ja kolm Tallinnas. Kõik nad müüvad oma lasereid just välismaale. Meie entusiastid on väitnud, et läänemaailmas pole praegu vist ühtegi arvestatava füüsikaga ülikooli, kus poleks kasutusel vähemalt üks Eestis valmistatud laser. Neist kõige kaugemale jõudis äriedukuselt Arnold Vill, kes oli kunagi FI-s minu abikaasa aspirant. Väga tubli on LDI (Laser Diagnostics Instruments) Tallinnas, eesotsas minu kunagise aspirandi Larissa Porõvkina ja Moskva Ülikooli lõpetamise järel Eesti Teaduste Akadeemiasse kutsutud Sergei Babitšenkoga. LDI ehitab lasereid superrakendusteks meditsiinis ja keskkonnan-diagnostikas. Pressist on läbi käinud teated, et mere kaldale paigaldatud radariga saab avastada mere saastatust. Ei usu. Radariga saab põhjarannikul leida merelt paadipõgenikke, poliitilise varjupaiga otsijaid Soomest. Merereostust sellega ei näe. Küll aga lennukilt spetsiaalse laseriga, mida LDI edukalt valmistab, sest selle lühilainelise kiirgusega näeb ära ka õhukese naftakihi. Hiljuti sõlmisin meie keskkonnaministeeriumiga lepingu, mille põhjal kohustume oma töögrupiga arendama teooriat ja mainitud eksperimenti käsikäes. Õlireostuse vältimine ja avastamine ongi minu praeguse tegevuse põhieesmärk. Üks osa selle lepingu täitmisest seostub Babitšenko end kõige paremast küljest näidanud laseritega. Teine osa – FI süvauuringutele tugineval ülitäpsel (maailmarekordiline!) laserspektroskoopiaal.

Kõnealune teema muutus ju aktuaalseks eriti 2006. a jaanuaris seoses Loode-Eesti naftakatastroofiga. Kuidas siis tabada reostajaid ja neid kahjutuks teha? Ja parem veel – hoolitseda, et elukeskkonnale nii ohtlikku reostust ei tekikski?

Maikuu toodi proovid Loode-Eestist laborisse. Artur Suisalu saavutatud mõõtmistäpsus on 0,8 nanogrammi liitri kohta, mis teeb ühe kuupsentimeetri merevee kohta 0,000000000008 (12 nulli!) grammi vähkitekivat ainet 3,4-benso-

püreeni. FI alusuuringutel põhinev foononvabade joonte spektroskoopia lubab täpsust veelgi suurendada. Oskame ju siitkaudu mõõta isegi ühe üksiku molekuli spektreid, märgistada pilsiveed ja naftalaadungid, nii et reostuse autori saab kohetult tuvastada.

Juhtisite presidendina Eesti NSV Teaduste Akadeemiat aastail 1973–1989. Mida peate sellest ajast olulisemaks?

Akadeemial oli tähtis roll. Oli tugev edasimineku teaduse demokraatia suunas. Meie publikatsioonidest peeti lugu nii N Liidus kui ka välismaal. Tol ajal oli rahva jaoks kõlavaim sündmus fosforiidisõda. Ajakirjanduse kaudu tegi selles osas suure töö ära avaliku arvamuse mobiliseerimisel Juhan Aare. Kuid tähtsat osa etendas Akadeemia seisukoht. Seda võeti kuulda nii Tallinnas kui Moskvast. Meie Teaduste Akadeemial oli päris hea nimi Moskva teadusasutustes ja teadust rahastavates asutustes. Ilmselt tänu sellele, et tegime enamasti ikka ära selle, mis lubatud. Näitena võiks tuua laseriehituse rajamise, rahvusvaheliste suurkonverentside korraldamise, välisnäitused, lülitumise välismaa teadlaste sõitude organiseerimisse üle Tallinna ja Tartu N Liidu kuulsatesse teaduskeskustesse. Tänu sellele viibis siin auväärseid ja haruldasi külalisi, kes üksnes Eesti teaduse pärast poleks kaugelt sõitu ette võtnud.

Te olete ka Venemaa TA akadeemik, ja seotud ühel või teisel viisil paljude ülikoolide, ühingute, seltside ja keskustega. Mis on olnud tähelepanuväärseim koostöö ja väljakutsuvaim kohustus seoses nendega?

Üks kohustus oli aastakümneks minu õlule pandud, nimelt olin N Liidu TA Ühendatud Optikanõukogu esimees. See koordineeris mitmete teiste nõukogude tegevust. Neid oli kokku neli: aatomite ja molekulide spektroskoopia, luminesentsents, laserid ja mittelineaarne optika ning holograafia. Raha, valuutast rääkimata, koordineerijad ei jaganud. Töö seisnes teaduse kvaliteedi eest hoolitsemises. Puutusin kokku väga andekate inimestega nii N Liidust kui mujalt maailmast. Võisin ka vabamalt välismaal käia. Kutseid ja võimalusi oli ohtrasti. Tööd ja tegemist oli palju, eelkõige Eestis. Seadsin sisse enesepiirangu – mitte üle kahe väljasõidu aastas. Üks üritus, mille algataja ja põhikorraldaja N Liidu poolt olin ja millest lugu peeti, oli USA ja N Liidu ühisseminar valguse hajumise, tegelikult laseroptika alal. See korraldati iga kahe aasta tagant erinevates riikides. Kõigepealt peeti konverents ja siis hästi populaarne kahenädalane individuaalne ringsõit mööda optika tipplaboreid. Selle ürituse vastu oli huvi suur.

N Liidust õnnestus kaasa võtta ka neid, keda muidu piiri taha ei lastud, näiteks juudi rahvusest tippteadlasi. Nad olid kõrges hinnas USA teadlaste seas. Ning teisest küljest avanes võimalus USAs kokku saada ja põhjalikult vestelda korüfeedega, kellega muidu kohtudes saanuks üksnes „tere” ütelda.

Ütlete, et finantseerimine on mõõtmatult parem, aga ometi jääb midagi vajaka. Kuidas olete rahul teaduskorraldusega. Äkki jääb midagi selle taha?

Minu meelest kasutame iseseisvumisega avanevaid suuri eeliseid ülikoolis ja teaduses üsnagi puudulikult. Teaduskorralduses näen kahte olulist viga. Esiteks, Eesti Teaduste Akadeemia kui teadusasutuste süsteem on laiali saadetud, piltikult öeldes on nagu Tšingiskhaani nooltepakk, kusjuures nooled üksteisest eraldatud ja katki murtud. Omaaegsed Akadeemia instituudid jaotati laiali ülikoolide ja ministeeriumide vahel, hakkasid seal kiratsema ja osa on tänaseks hingusele läinud. Seetõttu on tugevasti kannatanud ka Eesti TA kompetents: kui ei ole käepäraselt erialalist teadusasutust ning selle kaudu teadmist – sidet nii Eestis kui väljaspool talletatud *know-how*'st ja selle tipptasemel kandjatest, jääb ka kompetents pahatihti lahjaks.

Teiseks, kui toimub järsk muudatus, on ikka nii, et esiritta suruvad end keskpärased olemasoleva ägedad ümberkorraldajad. Peasi, et oleks midagi uut moodi, mis tähendab, et mitte nii, nagu enne. Olenemata sellest, kas on näha või lootustki näha, et asjad lähevad paremaks. Nii toimus ka Eesti teaduses ja selle rakendustes 1990. aastate alguses. Paratamatult. Aga ikkagi sügavaks kahjuks. Normaalse asjade käik, eriti teaduskorralduses, seisneb rahulikus analüüsis, et välja selgitada, kuidas uued ja vanad mehhanismid toimivad tegelikkuses. Meie teaduskorralduse põhjendus seisneb täna jäärpäises lapsikuses – kõik, mis sai uut moodi tehtud, peab jääma ja sellepärast olema kuulutat õigeks. Isegi kahelda ei tohi. Sest selles ilmneks vanameelsus, ka kõige vapustavamaid möödalaskmisi tuleb teadus-pseudopatriootlikult ignoreerida.

Siinkohal näen kolme asja, mis kutsuvad analüüsima ja oluliselt paremaks sättima. Esiteks, Eesti Teadusfond. Moodustamise ajal oli selle kaudu ainus tee alusuuringud ellu jätta, mistõttu olin aktiivne toetaja. Praeguseks on aga välja arenenud selged ja kriitilist analüüsi nõudvad miinused. Näiteks üle mõistuse suur arv grante, või minigrante. Vist juba 800 ringis. See on mitte üksnes rahade, vaid ka teadusliku mõtlemise superkillustamine. Eesti-siseselt võime ju teha näo, et kõik on kõige paremas korras, rahvusvaheliselt (aga just see ja ainult see loeb alusuuringutes!) on paljudel aladel kõvasti alla käinud konkurentsivõime. Eesti

Teadusfondi töö tase sõltub taotluste ja tehtud töö aruannete ekspertiisist, asjatundlike, ausate, julgete ja erapooletute ekspertide valikust. Arvamuste kujundamisel on väärtuslikem osa teaduskondade ja instituutide avalikud seminarid. Eesti Teadusfond (ETF) on püüdnud läbi ajada tema enda ekspertidega, kelle ring on liiga kitsas, ekspertarvamuste pealiskaudsus kumab läbi üha valusamalt. Minu meelest on õige ja kasulik viia ellu Akadeemia presidendi Richard Villemsi ettepanek, et ETF tugineks enam Eesti TA lähedusele ja selle teaduspotentsiaalile, seda just arvamuste ja ekspertarvamuste kujundamisel. Akadeemia saaks niiviisi oma potentsiaali mõjusalt kasutada ka ETFi grantide taseme tõstmisel.

Hiljuti tähistas Eesti Teadusfond oma 15. sünnipäeva. Kena. Tööd on tehtud, alusuuringud tänuväärsetel elus. Seda on huvitav lugeda ka Horisondi erinumbrist. Kuid kriitiline eneseanalüüs? Sellest ma ei leidnud midagi. Oleks ju kummaline, kui 15 aastat kogemust ei osutaks, mida võib teha paremini. Mul on olnud ja on kaks ettepanekut. Koondada ETF-i grantid kobaratesse, uurimissuuna ühtse teadusliku koordineerimise (aga mitte käsutamise!) alla. Saavutada seda, et grant oleks vastava erialaseminari kriitilise ja abistava silma all.

Ei tohiks unustada, et Füüsika Instituuti on tulnud viimasel ajal tagasi terve hulk noori doktoreid, instituudi oma kasvandikke, kellest rääkisime ka möödunud füüsika-aastal Horisondis. Mitmed tublid noored teadlased said sõna Horisondi erinumbris käesoleva aasta märtsis. On see mingi lootustandev jõud?

Kindlasti on. Tähtis on, et nad seoks end väljavaadeterikka temaatikaga hea juhendaja käe all. Tänavu oli Prantsusmaal spektraalsälkamisele pühendatud rahvusvaheline konverents nr 9. Esimese niisuguse korraldasime meie 1989. aastal Tallinnas. Kümnes tuleb kahe aasta pärast Austraalias. See oli tubli ja rahvusvaheliselt elujõuline algatus, laiendas oluliselt Tartu füüsika tuntust laias maailmas.

Sellele faktile pole tükk aega olnud midagi kõrvale panna. Kahtlemata potentsiaali on, eriti Euroopa Liidust ja välismaalt tulevate võimaluste näol. Teisalt on aparatuur palju parem, arvutustehnika tõstab jõudlust. Määrav on uurimistemaatika, et oleks edasiviiv, ka rakenduste poolest Eestis endas. Tublisti aitaksid kaasa teadusseminarid, kus noored oleksid aktiivsed, ka diskussiooni-des. Oleks aeg, et midagi „vägevat“ tuleks.

Aga et noortest teadlastest asja saaks, on vajalik õppimine väärt juhendajate käe all just perpektiivsetel uurimissuundadel. Nii on see olnud igal pool läbi aegade. Nad vajavad asjatundlikku suunamist.

KESKPÄRASUSEST JA PAKAZUHHAST

Aparatuuri ostmiseks ikka raha leidub, aga teadlaste töö tasustamiseks?

Praegu on Eesti teaduses tõstetud kilbile publikatsioonide arv rahvusvaheliselt tunnustatud ajakirjades. FI-s tahetakse isegi palgad panna üsna otse-
sesse sõltuvusse sellest arvust. Akadeemik Harald Keres on omal ajal korduvalt meenutanud, et Kopernik publitseeris ülepea üheainsa töö.

Tagapõhja näen selles, et juhtidel ei tundu praegu säärast kompetentsi olema, et töö väärtust sisuliselt hinnata. Siis on lihtsam – see, kes avaldab kaasautorina 12 tööd, on parem teadlane, kui see, kes ilmutas neid ainuauturluses neli-viis. Rääkimata tegelikust väärtusest. Pakazuhha – näilikkuse element – on võimsalt sees. Keskpärasuse toetuseks. Õige ja ülimalt mõjus rohi selle vastu on aktiivselt töötavad teadusseminarid.

Nüüd on meil ju 10 teaduse tippkeskust, kus peaks ikka kompetentseid teadlasi olema, et õige hinnang publikatsioonidele anda?

Mulle see termin, eriti aga selle ümber sekeldamine ei meeldi. Minu meelest on ka siin pakazuhha mekk juures, millest peab hoiduma nii teaduses kui ka muudes valdkondades. Tippkeskused on nagu vabariikliku tasemega tippsportlased. Kui vabariigi tšempion pole maailmatasemel või sellele lähedal, siis on ta tubli ja austust väärt kindlasti, kuid tippsportlasest rääkida ei saa. Sama on ka teaduses. Olgu siis ka tippkeskused ikka maailma nivooga võrreldes tipus. Kas kõik meie kümnest on tõesti maailma tasemel? Kahju, kui keskpärasus sisse hiilib. Sellest on kirjutanud ka akadeemik Jaak Aaviksoo. Keskpärasusel on vaja samuti *publicityt*, st tuntust ja tunnustust, nagu päristeaduselgi. Kuid keskpärasuse – selle päristeaduse püsiohu – mahitusel väändub päristeaduse saba- või esiots pahatihti pakazuhhasse.

Teile teeb muret keskpärasus. Kui aga spordiga võrdlust tuua, siis massispordist ehk keskpärase sportlaste hulgast võrsusvadki ju tipud.

Jah. Peteri seadus kinnitab, et iga juht jääb peatuma ja pikaks ajaks ametisse just ebakompetentsuse nivool. Aga keskpärasus ei tohi ebaausate nõksude abil hiilida tippu, kus on vaja sügavat kompetentsust ja intuitsiooni. Seepärast täpsustan – keskpärasus ei ole kaasasündinud, pole määratud ka kooli või ülikooli õpinguhinnetega. Seda mõistet täpselt defineerida ei saagi, kuid eriti tunnetatav on see teaduses. Karjäär lõpeb ebakompetentsuse nivool. Eelmistel tase-

metel hakkama saanud ametnikku ja teadlast edutatakse, kuni ta jõuab tasemele, millel hakkama ei saa. Sellele nivoole ta jääbki, ja päris kauaks, kui prohmakaid ei tule ja ülemustega tülli ei lähe. Publikatsioonide arvu kui teadustöö ülima näitaja kokkulugemine on tüüpiline keskpärasuse ilming ja trump.

TEADMISTE JA ... OSKUSTE PÕHINE EESTI

Sel aastal ilmub Horisontki 40. aastat. Oleme ju Eesti teadlaste häälekandja ja eks Teiegi saa praegu väljendada siin oma mõtteid teaduse ja ühiskonna kohta. Mis Teile praegu kõige rohkem muret valmistab?

Minu meelest on viimasel ajal meedias levinud ülikurb ja üliselge supernäide „teadmistepõhine Eesti”. Õige, vajalik, esiletõusev. Aga tegelikkuses on tulnud sellele pakazuhha lehk manu. Kuivõrd ikka hinnatakse päristeadlaste teadmisi, asjatundlikkust, nende sidemeid, et väljastpoolt Eestit kõrgkompetentsi ja know-how'd tuua. Olen viimasel paaril aastal pürginud mõne meie ministri jutule asjus, kus mul enda meelest oleks vaja midagi asjatundlikku ütelda. Ühe ministri puhul on see õnnestunud ja sellest on tulnud kasu. Pahatihti aga võib kuulda: minister on väga hõivatud. Nõukogude ajal käis suur osa Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrusi kooskõlastamiste kaudu läbi ka Teaduste Akadeemiast. Kui suur on selles osas Eesti TA roll praegu? Näiteks teadusrahade jaotamisel? See on aga otsustav, küllap isegi ainus hoob teaduse näo kujundamisel demokraatlikus ühiskonnas. Kui akadeemikud, kellel midagi ütelda on, ei pääse ministri jutule, see ju näitab, et pole eriti vaja neid teadmisi. Vahetu suhtlemine asjatundliku ja poliitilistest käsuliinidest eemalseisva akadeemikuga võiks kindlasti olla õpetlik ja kasulik. Ahistatud demokraatia tingimustes N Liidus said paljudki totrused ja ebaõiglused sel viisil ära hoitud või leevendatud.

Mina räägiksin aga hoopiski teadmiste ja ka oskuste põhisest Eestist. Oskused on teadmiste kvintessents. Tuletame meelde kas või võõrkeelte õpetamist Venemaal ja ka meil Eestis. Õpilased tuupisid inglise keele reegleid ja erandeid, aga rääkida tegelikult ei osatud. Meil aeti teadmisi taga, ei viidud neid välja oskusteni. Mina tunnen Maxwelli võrrandeid ja oskan neist lainevõrrandit tuletda. Aga kui mul on korteris kolmefaasilise vooluvarustuse elektririke ning ma ei oska viga leida ja seda kõrvaldada, siis kutsun elektriku, kes ei tea Maxwelli võrranditest tuhkagi. Oskuste tasemele viidud teadmised on sageli juba kõrgem järk. Näiteks laserid. Meie tõime nad Füüsika Instituudi kaudu Eestimaale, meil

olid teadmised ja tegime eksperimente, aga nüüd osatakse laserit kasutada silmakliinikus, analüüside tegemisel, keskkonnauuringutes, arvutites, sideliinides ja mujal. Seepärast ongi vaja nii teadmiste kui oskuste põhised Eestit. Kurdame, et pea kõik pürgivad kõrgkooli, mitte aga praktilisi asju õppima, oskusi omandama. Ainult teadmisi ülistades alavääristame inimesi, kelle tegevus tugineb eelkõige oskustele. Mulle meeldiks, kui meedia tõstaks senisest palju-palju rohkem esile meie superoskajaid. Künnivõistlustega sarnaselt tuleks süstemaatiliselt korraldada teistegi ametite vahelisi võistlusi. Kui näen, kui võrd asjalikult, lihtsalt ja mõjusalt on Eestimaa inimesed osanud võtta kasutusele läänepoolse keeruka tehnika ja tehnoloogia, siis mu süda rõõmustab: selles on Eesti edu üks tugevaid alussambaid. Ja kui korralikult tunned oma eriala, oled ühiskonna täie lugupidamise teeninud naine või mees, elad lahedasti ära ausast sissetulekust. Eriti nüüd iseseisvas Euroopa Liidus. See on tegelikult objektiivne tõde ja hästi teada Eesti rahvale. Kasutagem seda siis ka noorte suunamisel elukutsete omandamisele.

Milles see teadmistepõhine Eesti siis peaks avalduma?

Peaks avalduma selles, et meil peaks olema mingi mini-Nokia, milles oleks eesrindlikku kõrgtehnoloogiat ja väljavaateid saada päris-Nokiaks. Koos paari-kolme entusiastiga paneme praegu mini-Nokiaks välja merereostuse uurimiseks komplekti Eestis – FI-s, LDI-s, Estlas ja mujal – konstrueeritud ja ehitatud seadmeid. Sellel ettevõtmisel on väljavaadet rahvusvahelises konkurentsis ilma teha.

Teadmistepõhiseks saab Eesti siis, kui korralikult õpetada täppisteadusi koolis, kõrgkoolides tippteadlaste väga häid loenguid kuulata ja eeskujulikke tippasemel praktikume korraldada. Ning toetada seda, mis mujal maailmas juba olemas ja mis meil oma elujõudu näidanud.

Olete Teaduste Akadeemia üldkogul ja muudel üritustel üks agaramaid sõnavõtjaid ja huvitundjaid. Seega asute vaatamata oma kaheksakümnele eluaastale ikka teaduse keskel.

Mul on valmis mõeldud ütlus: „Tõepoolest hakkab noorus mööda saama ja neetud keskiga on algamas.” Eks vist mul ole laiemaid kogemusi ka, olen palju kuulnud, mida on rääkinud targad inimesed Leningradi Ülikoolis, N Liidu TAs, Optikanõukogus ja Euroopa Füüsika Seltsi juhatuses. Üht-teist tean oma kogemuste najal, alates kuue härjaga kündmisest ja lõpetades puhtteoreetiliste töödega, mis puudutavad entroopiat ja energiat. Entroopia kohta keskkonnas ja

elunähtustes on olemas minu raamat eesti ja ka vene keeles. Hiljuti vene keeles avaldatud pikem artikkel samal teemal tõlgiti (minu teadmata) inglise keelde. Ise ütlen, et teemaks on selles e viiendas astmes, sest kõik olulised mõisted inglise keeles algavad selles e-tähega: energy (energia), entropy (entroopia), environment (keskkond), ecology (ökoloogia), economy (majandus). Artiklis püüan näidata, kuidas need viis olulist mõistet on omavahel seotud, lähtudes entroopia printsiipidest. Raamatuid oleks vaja veelgi kirjutada, vahest jõuabki veel.

Meie jutuajamise käigus olete oma nooltepakist pildunud välja terve hulga kriitikanooli. Äkki lõpetaks mõne positiivsemat alatoonni omava mõttega?

Enda arvates ainult positiivsest rääkisingi – mis kreenivajuva sirgekstõstmiseks tarvis teha. Võib aga küll olla, et kumab läbi mure praeguste eeliste kehvavõitu kasutamise pärast.

Olen optimist, vaatamata sellele, et noorus hakkab mööda saama. Mul ongi olnud elus mitmeid suuri vedamisi. Tulin sõjast tagasi elusana ja küllaltki hea tervise juures. Asusin õppima väärt asja – füüsikat, ja ei lasknud end kohe meelitada juhtivale tööle. Võimalused head teha ja end hästi tunda on iseseisvas Eestis täiesti olemas, seda ilmtingimata läbi teadmiste ja oskuste!

Akadeemik *Arno Kõörna*

1973–1982 Akadeemia teaduslik peasekretär

1982–1990 asepresident

1990–1994 president

TEADUSTE AKADEEMIA TAASISESEISVUNUD EESTIS. PRESIDENDIAASTAD

Arno Käärna

30. märtsil 1990 valitud ENSV Ülemnõukogu kuulutas välja ülemineku Eesti Vabariigile. Algas üleminekuperiood Eesti Vabariigi taastamiseks. Kujunes uus ajalooline olustik, kus hajuva Nõukogude Liidu varemetel asus Eesti kujundama oma riiklikku, majanduslikku ja poliitilist elu.

Eesti Teaduste Akadeemia tol ajal enam kui neli tuhat töötajat, samuti liikmeskond lõi aktiivselt kaasa Eesti iseseisvuse taastamisel nii asjalike majanduslike ja poliitiliste ettepanekutega kui ka isikliku poliitilise tegevusega Akadeemia ettevalmistamisel tööks tulevases iseseisvas Eestis. Näiteks, 11 Akadeemia liiget ja töötajat valiti NSV Liidu rahvasaadikuks, 7 Eesti NSV Ülemnõukogu liikmeks, 8 Eesti Komitee liikmeks, 7 linnade ja rajoonide volikogudesse. Kolm määrati üleminekuvalitsuse liikmeks.

Olgu tähendatud, et juba 6. aprillil 1989 võttis Akadeemia üldkogu vastu uue põhikirja. Sellega määrati Akadeemia presiidiumi ja teadusasutuste direktorite ennetähtaegsed valimised. Eesti NSV Teaduste Akadeemia nimetati Eesti Teaduste Akadeemiaks. 1. septembrist 1989 kehtestati kõigile Akadeemia liikmetele ühine kutsenimetus „akadeemik“.

4. jaanuaril 1990 valis Akadeemia üldkogu uue juhtkonna, kelle põhiülesandeks seati iseseisva Eesti uue teaduspoliitika väljatöötamine ja teostamine, Akadeemia osatähtsuse suurendamine riikliku iseseisvuse taastamisel.

Algas uus etapp Akadeemia arengus – tegevus taasiseseisvunud Eestis.

Presidendikõnes esitasin liikmeskonnale oma seisukohad uue, iseseisva teaduspoliitika korraldamise kohta Eestis. Olin seisukohal, et Eesti-keskne teaduspoliitika tähendab Nõukogude Liidus eksisteerinud kunstlike vaheseinte lammutamist akadeemilise teaduse ja kõrgkoolide vahel. Väitsin, et meie teadlaskond on suhteliselt väikesearvuline, materiaalne potentsiaal on piiratud ja selle efektiivne kasutamine on mõeldav ainult siis, kui tegutseme koordineeritult ja ühiselt. Kõrgkooli ja akadeemiline teadus peavad teineteisele lähenema, integreeruma ja kokku sulama seal, kus võimalik. Hoiatasin, et see ei tohiks sündida administratiivse ragistamisega. Teaduskollektiivid on õrnad organismid, siin ei tohi talitada nii nagu elevant portselanipoes. Väga lihtne on lammutada teaduskollektiive, alates kas või kõige väiksemast laborist, ja väga raske on luua töö-

võimelisi, ühiste teoreetiliste vaadetega, ühistest koolkonnahuvidest lähtuvaid meeskondi. Seetõttu peab kokkusulamine, mida võib nimetada ka ülikoolikeskse suunaga teaduspoliitikaks, toimuma läbimõeldult.

Märkisin, et Eesti-keskne teadus ei tähenda seda, et meie teadlaskond peaks olema rakendatud ainult Eesti küsimuste lahendamisele. Nende töö peaks sisaldama ka fundamentaalteadust, mida tehakse Eestis ja mis väljub maailma-areenile.

Uue presiidiumi ja akadeemiksekretäride valimise tulemusel saime töövõimelise, hea ja sõbraliku koostöövaimuga meeskonna, kes asus energiliselt tegutsema.

Kolme esimese kuuga oli põhijoontes välja töötatud Akadeemia arengukontseptsioon ja alustatud praktilisi ümberkorraldusi. Suurendati instituutide õigusi ja lõpetati põhijoontes nende tegevuse administratiivne reglementeerimine, vähendades keskasutuse funktsioone ja koosseise. Likvideeriti kaadri-, teadlaskaadri- ja eriosakond. Aspirantuuri astumisel tühistati marksismi-leninismi eksam ja korraldati ümber filosoofia õpetamise sisu.

Valitsuselt saadi 1,5 miljonit rubla keemilise ja bioloogilise füüsika ning kõrgtemperatuurse ülijuhtivuse alasteks uurimistöödeks. Akadeemia osakaalu suurendamiseks iseseisvuse taastamise ühiskondlikes protsessides toetati humanitaar- ja sotsiaalteadusi, mis aastakümneid kannatasid ideoloogilise surve all.

Vastavalt piiratud võimalustele võeti suund uurimisasutuste materiaalse baasi tugevdamisele ja ajakohastamisele, et likvideerida varasematel aegadel tekkinud disproportsioonid. Teadlastele soovitati otsida võimalusi, kuidas rohkem rakendada uurimistulemusi ettevõtetes, eriti väikestes.

Esimese, 1990. a tegevuskokkuvõtted tegime 10. aprillil 1991. Eelmisel päeval pühitses Akadeemia uue valge-sinise lipu, esimese Akadeemia ajaloos, tollane kõrgeim ametiisik, Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Arnold Rüütel. Võtsin lipu vastu sõnadega: „Me lubame, et teenime tõeliste patriootidena oma väikest Eestit ja suurt teadust. Innustagu see täna meie poolt omaks võetud lipp kõiki meie ettevõtmisi. Ja aidaku meid selles meie tahe ja mõistus.”

1990. a kokkuvõtetes tuli tunnistada, et kuigi teadustulemused olid märkimisväärsed, sundisid majanduslikud raskused töötajate arvu vähendamata.

1. jaanuaril 1990. a töötas Akadeemias 4446 inimest, sealhulgas teadusasutustes 2814 (47%). Teaduskraadiga töötajad moodustasid üle poole (58%), nende hulgas oli teadusdoktooreid 103 ja -kandidaate 664. Üle kolmandiku olid naised.

1990. a jooksul vähenes töötajate üldarv 6,2% (274 inimest), teadustöötajate arv kahanes 151 võrra. Kannatada sai iseäranis Tartu – Astrofüüsika ja Atmosfäärifüüsika Instituudis vähenes töötajate arv 22,5%, Füüsika Instituudis 15,1%, Tehnoloogiakeskuses VEMO 15%.

Negatiivne tendents avaldus ka teadustöötajate keskmise vanuse tõusus – 44,5 aastalt 45,2-le. See oli suhteliselt suurem kui varasem vanuse kasv ühiskonnateadustes. Nooremad olid teadustöötajad Eesti Biokeskuses (31,5), Keemilise ja Bioloogilise Füüsika Instituudis (38,6), Ökoloogia ja Mereuuringute Instituudis (41,4). Aastane muutus ei vääriks nimetamist, kui see poleks olnud iseloomulik kogu järgnevale kümnendile. 1991. a lähtusime järgmistest põhiülesannetest:

- Tuli revideerida uurimistematika, sest inflatsiooni süvenedes vähenes teaduse reaalne finantseerimine. Instituudid pidid hoolikalt kaaluma, kuidas alusuuringutega toime tulla.
- Möödapääsmatu oli koopereeruda ülikoolidega, et ühiselt jätkata uuringuid, mis alafinantseerimise tõttu olid ohus.
- Energilisemalt tuli lülituda turumajandusse ning igal võimalusel hankida ettevõtetelt ja firmadelt uurimistöö tellimusi. Akadeemias endaski olid juba tekkinud või tekkimas aktsiaseltsid, ühis- ja väikeettevõtted ning kooperatiivid. Erikonstrueerimisbüroo ja selle filiaal Tartus kujundasid oma tegevuse ümber tehnoloogiakeskuseks, mis lülitus arendustöösse.
- Omandisuhted Akadeemias vajasis reguleerimist. Privatiseerimiseadust veel ei olnud ja erastamise asemel algas ärastamine. Ka Akadeemia omandit ähvardas laialitassimine.

See oli veel aeg, mil süvenes konflikt impeeriumi kindlustamise püüdluste ja vabariigi iseseisvuse taotluste ning vastava seadusandluse vahel. See muutis Akadeemia elu eriti keerukaks. Tegutseda tuli järjest kitsamates majandusoludes, polnud kindlust, et alanud aastal kaob vana majandussüsteemi ja uue, loodava turumajanduse vastuolu. Tuli tegutseda läbimõeldult ning rahulikult, hoidudes ennatlikest sammudest, järgides ühtlasi põhimõttelisi suundi, mis olime oma tegevuse aluseks valinud. Tähelepanu koondati Eesti iseseisva teaduspoliitika kujundamisele, pidades silmas:

- teaduse osatähtsuse suurendamist Eesti elu sõlmprobleemides ja eesti rahvuslikus kultuuris;

- Eesti teaduspotsiaali kindlustamist ja arendamist kvalifikatsiooni kaudu;
- ülikooli ja akadeemia teaduse vaheliste ametkondlike barjääride lammutamist, nende üksuste järk-järgulist lähendamist;
- Akadeemia edasist demokratiseerimist, s.o liikmeskonna täiendamist, eriti teadusaladel, mis seni ei olnud esindatud; kogu teadlaskonna esindajate Akadeemia teadusellu laiemat kaasamist.

1991. a lõpuks tuli Valitsusele esitada Akadeemia reorganiseerimise projekt koos ettepanekutega Akadeemia ja ülikoolide integreerimiseks. Pika arutelu tulemusel jõudsimise seisukohale, et Akadeemia peab olema Eesti teadlaskonna esinduskogu. Akadeemia ülesannete täitmiseks võivad tema juurde kuuluda teadusühingud ja -seltsid, raamatukogu ning riiklikud instituudid, kas iseseisvalt või liitunult. Rõhutasime niisuguste instituutide vajalikkust, kes saaksid teha erapooletut seaduseelnõude ekspertiisi erakondadevahelises võitluses. Need instituudid võiksid funktsioneerida kas Akadeemia või Haridus- ja Teaduseministeeriumi või ka ülikoolide juures.

Minu seisukoht oli selline, et Akadeemia reorganiseerimine on vaid osa kogu teaduskorralduse ja ülikoolihariduse ümberkorraldamisest ning enne rahvusvahelist hindamistulemuste analüüsi me põhimõttelisi muudatusi teaduskorralduse struktuuris ei tee. Ekspertiis Rootsi Teaduste Akadeemialt pidi andma meile usaldusväärsed teadustöö kriteeriumid.

Ümberkorraldused toimusid keerukates majanduslikes tingimustes. 1992. a raske majandusseis tekitas ebakindluse nii Akadeemia kui kogu Eesti teaduses. Mitmed instituudid olid maksujõuetud, ei suutnud hallata tööruume, maksta töötasu. Teadustöötajate elatustase langes, töötajate arv vähenes, osa inimesi lahkus välismaale.

Kujunenud olukorras pöördusime riigivõimu poole, et rakendataks meetmeid, mis peataksid Eesti teaduse laostumise, kinnistaksid teadlaste põhikaadri ja kindlustaksid perspektiivsete ning Eesti majanduse ja kultuuri seisukohast tähtsate teadusuuringute järjepidevuse, võimaldaksid säilitada ning töökorras hoida laboratooriumid ja seadmed.

Tuleb rõhutada Rootsi Teaduste Akadeemia poolt korraldatud teadusekspertiisi tähtsust meie uurimistöö edasisele korraldamisele. 1992. a läbiviidud ekspertiisi tulemused said aluseks uurimistegevuse strateegia edasisel kujundamisel, uurimisrühmade temaatika, finants- ja personaliküsimuste otsustamisel.

Peale Rootsi Teaduste Akadeemia arendasime intensiivselt rahvusvahelist koostööd teiste riikide akadeemiatega Rahvusvahelise Teadusnõukogu (ICSU) ja Euroopa akadeemiate ühenduse (ALLEA – *All-European Academies*) raames. Sõlmisime koostöölepped Prantsuse, Itaalia, Iisraeli, Soome, Ungari, Briti jt akadeemiatega. Süstemaatiline koostöö ja infovahetus toimus Balti riikide akadeemiatega.

Kahjuks mõjutas 1993. a poliitiline olukord Akadeemia tegevust negatiivselt. Teadust dirigeerivatest poliitilistest jõududest mitmed pidasid Akadeemiat mineviku varjuks ja meie pöördumised riigivõimu esindajate poole küsimuste lahendamiseks jäid tulemusteta. Näiteks, mitu aastat järjest vähendati Akadeemia finantseerimist, mille tagajärjel langes Akadeemia osa üldisest teaduse finantseerimisest 53,4%-lt 1992. a 48,8%-le 1994. a ja teadusgrantide osakaal 43,6%-lt 1993. a 36,4%-le 1994. a.

Instituudid püüdsid uute kitsaste tingimustega kohaneda. Kes koondas koosseise, kes tegi lepingulisi töid teistele asutustele jne. Kuid mitmed instituudid likvideerisid ka uurimissuundi, viisid töötajad üle 0,7 koormusele. Eksperimentaaluuringute tarbeks ei saadud uut laboratooriumitehnikat.

Kolme aastaga oli Akadeemia kui n-ö teadusministeerium lakanud olemast, üleakadeemiline infrastruktuur oli niisama hästi kui likvideeritud. Teadlaste arv vähenes jätkuvalt.

Vahepeal, 1993. a detsembris lõppesid volitused teadusnõukogul, mille esimees ma olin, ja ametisse määrati uus, Ajutine Teadusnõukogu eesotsas peaminister Mart Laariga. Akadeemiat ootas ees uus raputamine.

Kõigest hoolimata kavatsesime teadustööd stabiliseerida. Eelkõige tähendas see Akadeemia koha ja funktsioonide seadusandlikku fikseerimist, et ometi kord lõpeks ebamäärasus, mille olid teatud poliitilised ringkonnad Damoklese mõõgana riputanud üle kahe ja poole tuhandelise teovõimelise ja -tahtelise, oma isamaad ausalt teeniva teadlaskonna pea kohale.

Tuli mõtte pöörduda üldsuse poole ja küsida, mida tema arvab Eesti teaduspoliitikast. Küsitlus näitas, et rahva informeeritus eri teadusvaldkondadest oli tagasihoidlik. Uute teadusavastuste vastu tundis huvi vaid 9% vastanutest (USAs 37–48%). Põhjuseks oli asjaolu, et massimeedias jätkus teadusele ruumi õige napilt. Ajalehti täitis poliitiline täristamine, kuulujutud, info erakondade kisklemisest, erootilise ja pornograafilise sisuga reklaam, missivõistluste reportaažid ja muu kergekaaluline tekst. Harivale tekstile enam ruumi ei jätunud.

Kuidas hinnati riigivõimu suhtumist teadusesse? 35% küsitletute arvates valitsus pigem ei toeta teadust. Meeldiv oli näha, et seisukohta „Isegi kui teadusuuringud ei too välkkiiret kasu, peaks valitsus neid toetama” pooldas 75% küsitletutest.

Küsitlus näitas Eesti üldsuse usku teadusesse ja soovi, et teaduse osa riigi arengus suureneks. Samuti hinnati kõrgelt hariduse tähtsust. 48% arvates suureneb Eesti majanduse konkurentsivõime hariduse kaudu, tehnoloogia edu tagab haridus 59% küsitletute arvates.

Kokkuvõttena minu presidendiaja viie aasta (1990–1994) kohta väärrib märkimist, et kõigele vaatamata õnnestus Akadeemial säilitada alusteaduste kõrge tase ja suur osatähtsus teadusuuringutes, mida kinnitas ka rahvusvaheline ekspertii. Samaaegselt õnnestus suunata uurimistööd Eesti iseseisvust määravate sõlmprobleemide lahendamisele. Arendasime koostööd ülikoolidega, lähendades teadust ja kõrgharidust, ning kõrvaldasime senises teaduskorralduses esinenud barjäärid. Aktiivselt arendasime rahvusvahelist teaduskoostööd, lülitades maailmateadusesse, ja nii saime uurimistöö temaatilisel ümberkorraldamisel rohkem tugineda objektiivsematele kriteeriumidele kui teaduslik intuitsioon.

Akadeemia tegevuse ümberkorraldamisel neil aastail püüdsime toetuda talupojamõistusele, st me ei kopeerinud mehaaniliselt teiste riikide mudeleid, vaid arvestasime oma spetsiifikat. Ehk olid ümberkorraldused tehtud ka talumeheliku aeglusega, kuid meie põhimõte oli: üheksa korda mõõda, üks kord lõika.

Üleminekuajaperioodi tegi keeruliseks asjaolu, et teadus ei kohane turu ise-reguleerimismehhanismiga samade reeglite järgi kui majandus. Alusteadus on olnud ja jääb riigi ülalpidamisele. Seega oleneb haridus, teadus ja kultuur, mida riik ülal peab, riigivõimu suutlikkusest hinnata nende tähtsust ning kohta ühiskonnas.

Iga endast lugupidav riik paneb pearõhu teadusele, haridusele ja tehnoloogiale, sest nendest oleneb majanduskasv ja konkurentsivõime maailmas. Väike Eesti saab maailmas arvestatav olla vaid oma vaimu suurusega.

Viie aastaga korraldasime ümber uurimistöö Eesti ühiskonna päevaprobleemide lahendamiseks, kahjustamata seejuures alusuuringuid. Vaid paar näidet.

Esiteks, energeetika. Akadeemia energeetikud töötasid programmi „Energia 2000” põhisuundade kallal, analüüsides energiamajandust Eesti võimalikul astumisel Euroopa Liitu. Määrati kindlaks kohalike kütuste ja muude energiaallikate majanduslikult põhjendatud kasutamismaht. Arendati põlevkivi põletamise keevkihttehnoloogiat. Töötati välja universaalne keevkiht-eelgaasistaja,

milles on võimalik kasutada kõiki kohalikke kütuseid (põlevkivi, freesturvas, hakkpuit).

Teine näide, ökoloogia. Määrati kindlaks Kirde-Eesti atmosfääriõhu saastekoormus ja koostati Kirde-Eesti ökoloogilise seisundi hindamise alusel ettepanekud saaste reguleerimiseks. Uuriti siseveekogusid ja rannikumerd ning tehti kindlaks inimtegevuse mõju nende ökoseisundile, samuti hinnati põhjavee seisundit tööstuspiirkondades.

Korraldasime ümber ka humanitaar-ja sotsiaalteaduste instituutide töö.

Oma sisekorralduselt muutus akadeemia kardinaalselt. Instituudid said iseseisvuse, vabanedes tsentraliseeritud administreerimisest. Otsused finantseerimise kohta võeti vastu konsensuse alusel. Levinud ettekujutustel Akadeemiast kui „teadusministeeriumist” kadus igasugune alus.

Valisime 22 uut akadeemia liiget, esimest korda ka 6 välisliiget. Täiendasime liikmeskonda arstiteaduse ja põllumajandusteaduste alal, mis seni olid Akadeemias vähe esindatud. Ligi 60% valituist olid ülikoolidest.

Ülikoolidega sõlmisime koostöölepped, mitu struktuuriüksust andsime neile üle. Loodi 18 ühist õppetooli.

15 koostöölepet sõlmisime Euroopa sõsarakadeemiatega. Akadeemial lasus ülesanne esindada Eesti teadust välismaal. Tähtis oli, et saime lülituda mitmesse rahvusvahelisse programmi ja projekti. See võimaldas jätkata uurimistööd ka seal, kus rahapuudusel tulnuks tegevust kokku tõmmata.

Akadeemia ümberkorraldused oleksid olnud kardinaalsemad ja kiiremad, kui poleks puudunud teaduskorralduse seadus. See tingis ebamäärasuse ning mitme poliitilise jõu tõrjuva hoiaku Akadeemia suhtes. Hoolimata ülemineku ajajärgu keerukusest ja raskustest oli Akadeemia teadlaskond oma ülesannete kõrgusel ja viis edasi Eesti teadust, teenides ausalt oma maad ja rahvast.

Akadeemia selleaegset tegevust tuleb vaadelda tihedas seoses üldise teadustegevuse ümberkorraldamisega, uue teaduspoliitika kujundamisega Eestis. See kõik toimus keerukas poliitilises ja majanduslikus olukorras, kus tuli rajada vana plaanimajanduse asemele sootuks teistele põhimõtetele tuginev turumajanduse süsteem. Vana poliitiline ülesehitus ja struktuur tuli asendada uuega. Kuidas kõike seda teha? Valmis eeskujusid ei olnud kusagilt võtta. Tuli tugineda oma mõistusele ja üldistele põhimõtetele, mis paljuski olid meie jaoks vähe tuntud.

Taasiseseisvunud Eestis täitis koordineerivat ja suunavat osa teaduses ja kõrghariduses EV valitsuse 31. juuli 1990. a määrusega loodud Eesti Teadusnõukogu (ETN). Nõukogu nõustas valitsust riikliku teadus- ja tehnikapoliitika

küsimustes. Volituste aeg oli kolm aastat. ETN esimeheks nimetati mind, sest esindasin presidendina Akadeemiat.

Nõukogu koosseisu kuulusid Akadeemia, kõrgkoolide ja valitsuse esindajad. Alustasime 15. jaanuaril 1991. Eestis varem sellist organit ei olnud ja meil endil tuli nuputada, mida ja kuidas teha. Lähtusime iseseisva Eesti teaduspoliitika rajamise järgmistest ülesannetest:

1. Välja töötada Eesti teaduse ja kõrghariduse arengukontseptsioon, mis vastaks iseseisva Eesti huvidele.
2. Riigikogus vastuvõtmiseks ette valmistada teaduskorralduse seadus.
3. Korraldada teaduse finantseerimist, määrates kindlaks teadusharude esmaülesanded, koordineerides finantseerivate fondide – teadusfond, innovatsioonifond ja informaatikafond – tegevust.
4. Välja töötada kavad akadeemilise ja ülikooliteaduse integreerimiseks ülikoolide tugevdamise suunas.
5. Kooskõlastada alus- ja rakendusteaduste ning arendustööde areng.
6. Koostada vabariiklike uurimisprogrammide nimistu.
7. Luua teadusasetuste ja teadustööde register.

Tegelikult jäi nõukogu hoole alla kogu teadustöö Eestis, kaasa arvatud ülikooliteadus, samuti ülikoolide endi tegevuse ümberkorraldamine.

Administreerimise asemel keskendusime seadusandlike aktide sisulisele väljatöötamisele, st teaduspoliitika aluste kujundamisele. Seega koondus tähelepanu teaduskorralduse seaduse ettevalmistamisele.

Pärast pikki arutelusid, milles teadusüldsus, k.a Eesti Teadlaste Liit, aktiivselt kaasa löi, jõudis teaduskorralduse seaduse eelnõu Kultuuri- ja Haridusministeeriumi, kus otsustati see esitada 1993. a novembris valitsusele läbivaatamiseks. Kuna ETN volitused lõppesid 1993. a detsembris, sõltus edasine juba poliitikust. Pärast arutamisi Riigikogu komisjonis ja Riigikogus lülitati see valitsuse eelnõu menetlusest välja ja uus võeti vastu alles 1994. a lõpul.

Minu volitused ETN esimehena ja Akadeemia presidendina olid selleks ajaks juba lõppenud ja seetõttu oli minu subjektiivne mõju teaduskorralduse seadusele küllaltki piiratud. Seda enam, et, nagu varem mainitud, 1993. a detsembrist sai ETN esimeheks peaminister Mart Laar.

Uue teaduskorralduse seaduse ja vastava teaduspoliitika valguses rõhutan vaid mõnda küsimust, mis otseselt puudutasid Akadeemia edasist tegevust ja tema tulevikku.

Küsimus Akadeemia saatusel ja kohast Eesti teaduspoliitikas oli üheks keskseks arutlusobjektiks. Kohati tekitas see terava arvamustevahetuse, millesse jõuliselt sekkusid poliitikud. Värskelele isamaaliitlastele ei meeldinud Eesti Teaduste Akadeemia kui nõukogudeaegne asutus, meelepärane polnud ka isikkoosseis. Kuigi Akadeemia oli valmis põhimõttelisteks uuendusteks ja võttis veel 1989. a vastu uue põhikirja, ei rahustanud see rahvusradikaalseid poliitikuid.

Jõuliselt sekkus teaduspoliitikasse 3. juulil 1989 asutatud Eesti Teadlaste Liit (ETL). Juba oma asutamiskongressil oli ta esitanud üleskutse Teaduste Akadeemia kui institutsiooni kaotamiseks või tagaplaanile jätmiseks Eesti teadusel. Kõrgkoolide kateedritest (nüüd õppetoolidest) soovitati teha instituudid.

16. oktoobril 1991 täpsustas ETL erakorraline kongress oma seisukohta, soovitudes Teaduste Akadeemia muuta personaalakadeemiaks, millega võivad liituda teadusasutused ja teadusseltsid, nii nagu nad liitusid temaga 1938. aastal. Tehti ettepanek lõpetada Akadeemia liikmetele liikmetasu maksmine ja, mis eriti hämmastav – kehtestada neile liikmemaks.

Enne seda oli Tartu Ülikooli nõukogu esitanud valitsusele „oma täiesti kindla seisukoha” reorganiseerida Teaduste Akadeemia personaalakadeemiaks ja anda tema instituudid ning asutused üle Tartu ülikooli ja teiste ülikoolide allu- vusse alates 1. jaanuarist 1992. Rein Taagepera avaldas seda toetava artikli, kuu- lutades Akadeemia eesti teaduse „vesipeaks”.

Tartu Ülikooli ametlikule kirjale, mis oli mõeldud valitsusele, tuli vastata. Arutasime seda presiidiumi koosolekul. 12. septembril 1991 saatsin peaminis- ter Edgar Savisaarele kirja, kus oli märgitud, et Teaduste Akadeemia on suur teadusorganisatsioon, mille reorganiseerimine avaldab otsest mõju kogu Eesti teadusele.

1. jaanuari 1991 andmetel töötas akadeemias 4172 inimest, sealhulgas 16 teadusasutuses 2663 töötajat, neist 102 teadusdoktorit ja 652 teaduskandidaati. Peale 16 instituudi oli Akadeemias kirjandusmuuseum, teadusraamatukogu, botaanikaaed, konstrueerimisbüroo, küberneetikainstituudi erikonstrueerimis- büroo, tehnokeskus VEMO, keemia katsetehas, 2 firmat, 12 väikeettevõtet, 6 teaduskooperatiivi. Lisaks veel mitu teaduse infrastruktuuri asutust.

Tähendasin kirjas, et kogu selle süsteemi allutamine ülikoolidele vaevalt muudab tema funktsioneerimise edukamaks. Kui aga Akadeemia kogu süsteem lülitatakse ülikoolide koosseisu koos sisulise reorganiseerimisega, siis tähendaks see aastakümnetega loodud suhteliselt arenenud fundamentaaluuringute baasi

lammutamist. Edukalt töötavate instituutide lõhkumine tekitaks korvamatut kahju Eesti teadusele.

Selgitasin, et Akadeemia aktsepteerib Eesti teaduspoliitikas võetud suunda ülikooliteaduse arendamisele ja ülikoolide tugevdamisele ning on juba sellega alustanud. Näiteks loodi Akadeemia Füüsika Instituudis, samuti Küberneetika Instituudis ülikoolide baaskateedrid. Tartu Ülikool ning Akadeemia Ökoloogia ja Mereuuringute Instituut tegid ühiselt uurimusi, koos Tartu Ülikooli ja Pärnu linnavolikoguga töötati välja Pärnu teaduskeskuse loomise projekt. Neid näiteid võiks jätkata.

Teatasin, et meil on kavas põhjalikult läbi vaadata kõigi teadusasutuste struktuur, likvideerida perspektiivitud uurimisteemad ning -lülid, tuginedes rahvusvahelise ekspertiisi tulemustele. Selle töö käigus võiks kõne alla tulla teatud struktuuriüksuste ja uurimisrühmade üleandmine ülikoolidele.

Arutasime ülikooli ettepanekut ka Eesti Teadusnõukogus (ETN). Jõudsimme järeldusele, et Akadeemia reorganiseerimisega tuleb tegelda, kuid tõmbetuul ei tohiks laiali puhuda sealset võimekat teadlaskonda, Akadeemia ajupotentsiaali. Järsu tuuletõmbe korral võib nurkadesse pidama jääda just väheväärtuslik osa kogutud varast.

Leidsin, et tasa ja targu eesmärgi poole liikudes on võimalik lähema aasta või kahega välja kujundada vabariigi ressurssidele ja vajadustele vastav teadus- ja kõrgharidussüsteem. Kuid arvatavasti ei saa see piirduda kogu teaduse koondamisega ülikoolidesse. Võimalikud on ka muud lahendusvariandid. Kõrvuti akadeemia ja ülikooliteadusega peavad eksisteerima riiklikud uurimisasutused, mis täidavad riiklikke uurimisprogramme. Näiteks Termofüüsika ja Elektrofüüsika Instituut nägi oma tulevikku riikliku uurimisasutusena, kes kannab energia-programmi. Nõustuti ülikoolidega koostööd arendama, kuid ilma „kirurgilise vahelesegamiseta”. Samasuunalisi lahendusi pakkusid välja ka mitmed teised tehnikakallakuga (küberneetika, ökoloogia ja mereuuringud) instituudid.

Tuleb arvestada, et Eestis oli haruteadus, mis mingil määral toetas Eesti majandust, ehkki suured üleliidulised tehased kasutasid oma ministeeriumide keskinstiituteid teenuseid.

Tööstusliku haruteadusliku suunitlusega olid sellised suured instituudid nagu Tallinna Elektrotehnika Instituut, Silikaatbetooni Instituut, Põlevkivi Instituut, Ehituse Instituut. Samuti mitmed üleliiduliste instituutide osakonnad ja filiaalid. Peale teadusasutuste oli uurimis- ja katsetöödega seotud üle 20 uurimis-, projekteerimis- ja tehnoloogiainstituudi või -büroo tööstuse, ehituse, teeninduse

ja kaubanduse alal, rääkimata kinnistest sõjatööstuslikku kompleksi kuulunud asutustest. Nimetatud asutusi finantseeriti osaliselt lepingurahaga, osaliselt tegid seda tsentraliseeritult asjaomased ametkonnad. Teematika oli suuresti orienteeritud väljapoole Eestit.

Selliste haruinstituutide säilitamine senisel kujul oleks olnud tarbetu ja käinuks Eesti Vabariigile üle jõu. Erandi oleks võinud moodustada lülid, mille finantseerimine tagataks ettevõtete vahenditest või pikemaajaliste kohalike või rahvusvaheliste lepetega. Mingi osa haruinstituutidest võinuks kujuneda tähtsamate vabariiklike programmide riiklikeks baasasutusteks või nende osadeks.

Loodusteaduslikud uurimisasutused olid altimad ülikoolidega ühinema.

Teadusüldsus oli seisukohal, et üleminek vanalt uuele süsteemile peaks kestma vähemalt 2–3 aastat ja ümberkorraldused ei tohiks nõrgendada Eesti teadust. Osa teadusasutusi soovis jääda Akadeemia süsteemi. Paljud muretsesid Eesti teadlaskonna säilimise pärast.

Tartu Ülikooli ettepanekule reageerisid mitmed teadusasutused teravalt, nimetades seda „sundkollektiviseerimiseks”. Hoiatati ülikooli monopolismi eest, sooviti assotsieerumist Akadeemiaga.

Akadeemik Harald Keres saatis kirja Tartu ülikooli rektorile, milles muu hulgas selgitas: „Tahan kõigepealt öelda, et 1946. aastal loodud Teaduste Akadeemia on vaieldamatult kultuurisaavutus. TA instituutides on üles kasvanud terve uus põlvkond eesti teadlasi, kellest mitmed on jõudnud maailma teadlaste esirinda. TA vormiline ümberorganiseerimine, tema instituutide viimine ühe või teise asutuse alluvusse ei ole peamine. Peamine on TA teadlaskonna, eriti tema parima osa säilitamine, nende töötingimuste ja materiaalse olukorra halvenemise vältimine. Kui aga osutub paratamatuks osa teadlaste vallandamine, siis keda? On avaldatud arvamust, et seda tuleks teha erialati; meil ei ole Eestimaal ühe või teise teadusharu arendamist tarvis. Ants Laikmaa kirjutab oma mälestustes, et Vigala meestel ei olnud Bachi muusikat kirikusse tarvis. Aga kogudus, kes ainult iseennast ja oma isandat kiidab, ei ole maailma silmis palju väärt. Olen veendunud, et hoida tuleb kõiki võimekaid vaimuinimesi, meistritöö tegijaid, sõltumata nende erialast. Vabaduse saabudes hakkame kärpima kultuurisaavutusi, mida õnnestus luua vabaduse puududes.”

Oldi mures selle pärast, et teaduse finantseerimine läheb ülikoolidega ühisesse katlasse. Viimaste juhtiv roll oleks seadnud ohtu endiste Akadeemia teadusasutuste eksistentsi, sest katla sisu oli võrdlemisi kesine.

Humanitaar- ja sotsiaalteaduste asutused kasutasid kujunenud olukorda selleks, et esineda taotlusega laiendada nn rahvusteaduse uuringuid, luua uusi asutusi (Eesti Keele Uurimiskeskus, Eesti Folkloristika Keskus, Eesti Kirjanduslooo ja Kirjandusteooria Instituut, Majandusülikool).

Mõnelt ultraradikaalselt poliitikut, näiteks Riigikogu Kultuurikomisjoni esimehelt Sulev Alajõelt tuli ettepanek üldse lõpetada Akadeemia tegevus ja nimetada akadeemikute uus koosseis. Ajakirjanduses tähendati sel puhul: „Teadaolevalt on maailmas teaduste akadeemiaid likvideeritud ka varem. Kahel korral. Hitler saatis Saksamaal teaduste akadeemia laiali – seal olevat olnud liiga palju juute. Pretsedent on ka Rumeeniast. Kui teadlased kahel korral kukutasid läbi Ceausescu naise valimise akadeemikuks, ei olnud tolele riigile enam vaja ka teaduste akadeemiat. Ons Eesti astumas samasse kurba ritta?” (Eesti Sõnumid, 15. okt. 1994).

Küsimust arutas Akadeemia juhtkond, kes tegi mulle ülesandeks pöörduda Eesti avalikkuse poole. Selgitasin üldsusele ajakirjanduse vahendusel, et Eesti akadeemia on Euroopa akadeemiade organisatsiooni tunnustatud ja autoriteetne liige. Sõlmitud olid koostöölepingud paljude maade akadeemiade ja rahvusvaheliste teadusorganisatsioonidega. See kõik oleks vastu taevast lennanud. Kuidas hinnakuks seda rahvusvaheline teadlaskond?

Meile heideti nõukogudeaegsest minevikust ette seda, et oleme tsentraliseeritud bürokraatlik organisatsioon. Tegelikult oli Akadeemia juba paljuski uuenenud. Instituudid olid saanud iseseisvuse, nende juhtkonnad uuenenud. Akadeemia liikmeskond oli täienenud uute silmapaistvate teadlastega meilt ja mujalt. Töö ümberkorraldamine jätkus. Käsil oli liitumine ülikoolidega. Teadlased lootsid, et nad saavad rahulikus miljööös jätkata tööd. Kahjuks ikka ja jälle sekkus poliitika meie töösse.

Paljudes riikides olid vastu võetud seadused akadeemiade kohta. Nendega garanteeriti akadeemiline vabadus, akadeemiade autonoomia. Akadeemiad on vabad valitsuse järelevalvest, nad on poliitikavälised organisatsioonid, mis kindlustavad rahva kultuuri, teaduse ja tehnoloogia arengu järjepidevuse, hindavad erapooletult ning objektiivselt ühiskonna arengut, annavad eksperthinnanguid riiklikele algatustele.

Teaduse allutamine poliitikale tähendanuks vana süsteemi jätkamist, millest me alles vabanesime. Avaldasin lootust, et Riigikogu võtab aja maha ja süveneb esitatud eelnõusse.

Ülikoolide rektorite nõukogu protesteeris samuti sellisel kujul esitatud eelnõu vastu.

Isamaaliitlastest valitsuskoalitsioonile eesotsas M. Laariga ei meeldinud, et teadusasutused ja Akadeemia säilitavad suhtelise sõltumatuse valitsuse bürookraatiamasinast.

23. novembril 1994 teatas 40 akadeemikut avalikult, et nad ei soovi olla Riigikogu kultuurikomisjoni initsiatiivil moodustatava akadeemia liikmeteks. Nendega ühinesid ka seitse akadeemikut, kes võeti liikmeteks vastu kolm päeva varem.

Õnneks lõppes asi hästi ja likvideerimise eelnõu ei läinud läbi. Küll aga lakkas uue 1995. a teadusseadusega eksisteerimast Teaduste Akadeemia kui teadusasutuste süsteem.

Selleks ajaks olid minu presidendivolitused lõppenud. Kokku töötasin Akadeemias 30 aastat. Need viimased viis aastat, mil töötasin presidendina (1990–1994) olid vaatamata olukorra keerukuselu ja närvesöövale olukorrale huvitavad ja murrangulised aastad Akadeemia käekäigu seisukohast. Isiklikult minule olid need meelde jäävad ja ilusad aastad konstruktiivse ja sõbraliku, üks-teist mõistva koostöö tõttu oma selleaegsete kolleegidega.

Oma kõrge kvalifikatsiooniga ja loova mõtlemise ning tegutsemisega andsid panuse Akadeemia käekäiku sel murrangulisel perioodil peasekretär Udo Margna, asepresidendid Ülo Jaaksoo, Mihkel Veiderma ja Gennadi Vainikko, akadeemiksekretärid, nüüd juba manalamees Boris Tamm, veel aktiivselt Akadeemias jätkav Dmitri Kaljo, Jaan Einasto, varalahkunud Andrus Park. Aktiivsed olid presiidiumi liikmed Richard Villems, Peeter Saari, Endel Lippmaa. Meeldiv oli koos töötada keskasutuse asjatundlike spetsialistidega – lähem abiline Malle Enok, keskasutuse direktor Kadi Saar, peasekretäri asetäitja Galina Varlamova ja tema abiline Helle-Liis Help, ootamatult lahkunud Riho Laur, presidendi abi Toomas Tuul, finantsistid Saima Kibin ja Marika Pärn, pressiesindaja Villi Ehattamm ja paljud teised.

Kokkuvõtvalt võib nüüd aastaid hiljem küsida: kas Akadeemia kui omaaegse nõukogude süsteemi teadusorganisatsiooni likvideerimine ja asendamine personaalakadeemiaga oli põhjendatud?

See, mis puudutab nõukogude ühiskonnast päritud Akadeemia teaduskorraldust ja ülesehitust, oli loomulikult oma vaimult ja alustelt iseseisvale Eestile vastuvõetamatu. Sellega tuli lõpetada. Ja see ei tekitanudki kelleski meist vastu-seisu. Omaette on aga küsimus uuest teaduskorraldusest, mis vastab demokraatliku ühiskonna alustele ja vaimule.

Maailma riikide teadusorganisatsioonidest võib leida peale akadeemiate kui teadlaste „klubide” mitmeid muid näiteid. Kas akadeemiate juures või kõrvuti nendega tegutsevad teadusasutuste süsteemid, mis koos ülikooliteadusega ja praktikale orienteeritud haruteadusega lahendavad nii alusteaduslikke kui rakendusteaduslikke probleeme. Tegelikkus pakub palju erinevaid näiteid, mis on seletatavad vastavate maade arengu erinevate ajalooliste tingimustega. Nähtavasti küsimus riigi teadusorganisatsioonist ja selle struktuurist peab lähtuma sellest, kuivõrd tegus ja väljaarendatud on riigi teaduspotsiaal, lähtudes selle võimekusest osaleda rahvusvahelistes alusuuringutes, rahvuse võtmeprobleemide lahendamises, riigi majanduse konkurentsivõime suurendamises kõrgtehnoloogia ja teadusmahukuse alusel, kõrgkvaliteedilise tööjõu ettevalmistamisel uute teaduslike teadmiste ja efektiivse haridussüsteemi integreerimisega. Kas iseseisvunud Eestis on õnnestunud need ülesanded optimaalselt lahendada?

Sellele küsimusele ei saa üheselt vastata. On vajalik põhjalik Eesti teaduspotsiaali analüüs, mida meie käsutuses kahjuks veel ei ole. Teaduse arengu sisulise ja organisatsioonilise analüüsiga on tegeletud lünklikult. See on suur puudujääk, mille kõrvaldamisele peaks näiteks Teaduste Akadeemia juhtimisel ja korraldamisel asuma.

Mõne kvantitatiivse parameetri alusel võib järeldada, esiteks, T&A finantseerimise väga tagasihoidlikku kasvu viimase 10 aasta jooksul. See ei ole kooskõlas Eesti teadmispõhise arengu strateegiaga. Poliitilised deklaratsioonid selle kohta, et tõsta T&A finantseerimine 2006. aastaks 1,5%-ni SKPst on jäänud realiseerimata. Ülimalt tagasihoidlik on ettevõtlussektori osakaal T&A finantseerimises.

Teiseks, teadurite ettevalmistamine arvuliselt on äärmiselt puudulik. Teadusdoktorite arvuline kasv ei taga ülikoolide õppejõudude ja teaduslaborite teadurikohtade taastootmist. Võrreldes teiste EL riikidega on T&A töötajate osatähtsus tööjõus väga madal.

Need asjaolud viitavad tagasihoidlikule teaduspotsiaali arendamisele Eestis. Eesti poliitikute ja kogu üldsuse tähelepanu peaks koonduma erakorraliste meetmete väljatöötamisele ja rakendamisele T&A forsseeritud arendamiseks nüüd ja edaspidi.

Mis puutub T&A sisulisse analüüsi teadussuundade lõikes, lähtudes nii Eesti arengu vajadustest infoühiskonnas kui ka uuringute rahvusvahelisest tasemest, siis Akadeemia peaks koostöös ülikoolidega korraldama uurimistöö moni-

tooringu, et anda põhjalik vastus uurimistöö olukorrale teadusharuti ja probleemiti.

Võin tuua vaid üksiku näite majandusteadusest. Teaduste Akadeemia Majanduse Instituut, kus omal ajal töötas üle 250 inimese, on käesolevaks ajaks likvideeritud. Ülikoolides on uurimistöö õppetöö kõrval suhteliselt tagasihoidlik. Üksikud ametkondlikud uurimisüksused ei anna vastust paljudele rakendusprobleemidele, rääkimata tänapäevase rahvusvahelise tasemega makromajanduslikest teoreetilistest uurimustest. Mida ja kuidas teha majandusteaduse arendamiseks Eestis, me ei ole suutelised praegu ütleva. Teaduste Akadeemia peaks selles ja mitmetes teistes uurimisvaldkondades oma ekspertarvamuse avaldama.

Teadus vajab ühiskonnalt mitte ainult ressursse, vaid ka koordineerimist. Tänapäeval on nii teaduse siseprobleemid kui ka ühiskonna probleemid tervikuna äärmiselt komplitseeritud ja mitmetahulised. Nende lahendamine nõuab interdistsiplinaarseid uuringuid, mitme teadusharu omavahelist koordineeritud koostööd. Riiklike programmide raames peaks selle koordineerimise enda hooletaks võtma üleriiklikud teadus- ja arendustegevust suunavad organid, nagu Teadus- ja Arendusnõukogu, Teaduskompetentsi Nõukogu, Teadusfond, Haridus- ja Teadusministeerium, miks mitte ka Teaduste Akadeemia oma kompetentsi ja võimaluste piires. Väärrib tähelepanu ka ettepanek luua Strateegilise Analüüsi Keskus.

Akadeemik Jüri Engelbrecht

1994–2004 Akadeemia president

2004– asepresident

AKADEEMIA 1994–2004 JA EDASI

Jüri Engelbrecht

Kolleegid-akadeemikud valisid mind Eesti Teaduste Akadeemia presidendiks 1994. a detsembris ja usaldasid presidendiameti mulle ka järgmiseks perioodiks. Kümne aasta sisse mahub palju ja põhjaliku ülevaate kirjutamine oleks mahukas ja aeganõudev töö.

Alljärgnevad read on vaid kokkuvõtte nendest äärmiselt huvitavatest aastatest, mil Akadeemia muutus koos Eestiga, teadusega ja eelkõige ikka inimestega. Kirjatööd hõlbustab asjaolu, et mu arvuti kõrval on virm raamatuid. Eelkõige kümme köidet Eesti Teaduste Akadeemia aastaraamatuid – me taastasime nimelt aastal 1996 vana traditsiooni esimese aastaraamatu eeskujul, mis nägi ilmavalgust 1940. a. Sellele lisaks veel mu oma raamat „Mõtterajad”, mis ilmus kümne presidendiaasta kokkuvõttena. Ometi annab juubeliköide võimaluse töid-tegemisi vaagida ja kirja panna ehk juba teatud distantsiga, mis ometigi pole veel aegade hämarusse vajunud. Proovin alustada tegemistest n-ö kirjeldavas laadis ja siis lisada arutelu üldisemas toonis.

ASJALIK ÜLEVAADE

Kui veidi lähemalt vaadelda ja kasutada teatud periodiseerimist, siis võiks jaotada mainitud kümme aastat kaheks perioodiks. Esimene osa oli aastail 1994–1997. See oli ümberkorralduste aeg mitmete seadusaktidega ja ka Akadeemia töö ümberkorraldamisega. Teine osa oli aastad 1998–2004. See oli tegutsemine uutes tingimustes ja sellele vastava näo kujundamine.

Alustame aastast 1994 ja tuletame meelde, mis siis juhtus, sest sündmusi tuleb mõõta ajaloo kontekstis. Sel ajal oli Riigikogul nimelt kavatsus Akadeemia laiali saata ja panna paika ei tea milliste reeglite järgi määratud uus Akadeemia. Mitmed avaldused nii Akadeemia juhatuse poolt kui ka rektorite nõukogu poolt 1994. aasta sügisel protestisid selle lühinägeliku kava. 7. detsembril 1994. a toimus üldkogu istung, kuhu olid kutsutud Peaminister ja Riigikogu liikmed. Peaminister teaduslähedase inimesena sai probleemist täiesti aru, aga nii mõneltki Riigikogu liikmelt ei saanud üldkogu küll mingit vastust. See ei olnud ka üllatav, sest tollaegne kultuurikomisjoni esimees oli oma haridustee pooleli jätnud ja

sellise väheharitud inimesena olid tema arusaamad teadustegevusest kaunikesti puudulikud. Seega ei saanud üldkogu selgitust ja Akadeemia saatus jäi sellel üldkogu istungil lahtiseks. Järgnesid valimised, kus Akadeemiale valiti uus president. Minule langes kolleegide usaldus ja nädala pärast – 14. detsembril toimus Akadeemia üldkogu järgmine istung, kus valiti ka Akadeemia uus juhatus.

Nüüd paar asja meeldetuletuseks esimesest perioodist. Esiteks arvamus, mis kõlas ühel Akadeemia arutlusel: Eesti teaduse tase on osutunud palju tugevamaks, kui seda oleks võinud 5 aastat tagasi eeldada. See oli tollal, kui me hakkasime mõtlema evalveerimise üle. Teine mõte, mis jäi kõlama: tänase Eesti edukamad suundumused on valdavalt interdistsiplinaarsed. Samal ajal Eesti Teadlaste Kongressil 1996. a sõnastasin ma ka mõned teesid nii teadlastele, teadusjuhtidele kui Valitsusele. Fraas *ajastu ristlevad huvid* pärines Akadeemia esimese presidendi Karl Schlossmanni mõtetest. Liikumapanev jõud – eks see ole kogu aeg ajastu probleemid, mis seostatud teadusmõttega. Ning soovitus: olgu teadusjuhtidel selle juures selget meelt tungida asjade sisusse ja mitte asuda bürokraatia libedale teele, olgu ka Valitsusel ettenägelikkust näha hetkemurede taga, mis kahtlemata tulevad sisse uksest ja aknast, näha tulevikku ja kuulata selle korraldamisel siis ka teadlaste häält. Ega needki mõtted pole uued. Teaduse osast ja teaduse kvaliteedist on ju väga palju räägitud. Kui läheme isegi veidi varasemasse aega, siis ütles Harri Moora, et meie põhiprobleem on see, et kogu meie teaduslik töö kvaliteedilt täiel määral rahvusvahelistele mõõtudele vastaks. Hoolitseda tuleb meil töö tubliduse eest ja et töö pidevus ei katkeks. Sellised olid need ammused mõtted.

Väga lühidalt nüüd nende aastate põhilistest sündmustest. On oluline, et Eestis on Teadus- ja Arendustegevuse Korralduse Seadus, mis sai alguse 1997. aastal. Mitmed parandused on sinna sisse viidud, mõned üsna hiljuti. Me oleme rääkinud „Teadmistepõhisest Eestist” kui Eesti teadus- ja arendustegevuse strateegiast. Akadeemia sõnastas aastal 1998 oma 60. aastapäeva puhul teadustegevuse strateegia põhijooned, mis said aluseks Riigikogu poolt aktsepteeritud strateegiale ”Teadmistepõhine Eesti 2002–2006”. See võeti vastu aastal 2001. Ette rutates, „Teadmistepõhine Eesti 2007–2013” valmis aastal 2006 ning ma juhtisin töögruppide selle koostamiseks. Aastal 1998 käivitati sihtfinantseerimine, aastal 2001 moodustati tippkeskused. Need muutused teadustöö rahastamisel on oluliselt mõjutanud Eesti teaduselu, sest juhtmotiiviks muutus teadustöö kvaliteet. Olin TKNi esimees kuus aastat ja TKNilt pärines ka tippkeskuste idee. Akadeemia legaalne raamistik on samuti selgelt paika pandud – Eesti Teaduste

Akadeemia seadus, s.o avalik-õigusliku institutsiooni seadus aastast 1997 ja aasta hiljem Eesti Teaduste Akadeemia põhikiri. Need on aluskivid, millele Akadeemia tegevus toetub. Ei tohi aga unustada, et Akadeemia on üks osa Eesti teadusest ehk üks osa tervikust, mis omakorda on osa veel suuremast tervikust maailma mastaabis. Eesti Teaduste Akadeemia arengukava 2000–2004 viie-aastaseks perioodiks sai vastu võetud aastal 2000 ja järgmine – aastal 2006. Me oleme ka lühidalt sõnastanud Akadeemia arengukava peasuunad, siis tegevuskava, töökava ja nii me oleme nende üle vaieldud, sihtmärke seadnud ja loomulikult siis ka teinud kõik selleks, et neid eesmärke saavutada. Mis on siin peamine? Arengukavas on see selgelt välja öeldud: Akadeemia sõltub kõigi oma liikmete tahtest ja see ongi äärmiselt oluline, sest Akadeemiasse on koondunud tippteadlased ja nende arusaamad teaduse osast ühiskonnas mõjutavad nii teaduse arengut kui Eesti riigi käekäiku. Ja kui väga lühidalt öelda, siis Akadeemia eesmärk on olla teadmiste fookuses. Kuidas me seda teeme? Põhiline väide: Akadeemia on seotud kõigi oma liikmetega ja kõikide akadeemikute töö on oluline.

Nüüd edasi kitsamatest märkidest või daatumitest. Kõigepealt on väga oluline aasta 1995, mis tähendas seda, et enamuse Teaduste Akadeemia instituute iseseisvusid. Oli üks lühike periood, kus need kõik olid riigiteadusasutused ja praegu, nagu me teame, on meie seadusandlus piisavalt paindlik. Enamuse instituute on ülikoolide juures. Riigiteadusasutused on samuti väga olulised. Akadeemial on üks teadusasutus – see on Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus. Tuletagem meelde Akadeemia liikme Friedebert Tuglase testamenti, mille põhjal Väike Illimari tänava maja anti Akadeemia omandisse. Akadeemia majja on üle toodud ka Akadeemia arhiiv ning sellega ühendatud Tartu Ülikooli lahkkel loal nende juures hoiul olnud osa Akadeemia arhiivist varasematest aastatest. Kirjastus on Kohtu 6 maja katuse all sõna tõsisel mõttes, sest Kirjastus paikneb ülemisel korrusel. Akadeemia maja – kinnistu sai Akadeemia omandiks aastal 1999. Põhiliselt riigi abiga on Akadeemia maja ka restaureeritud. Põhikorrus – pidulik korrus on täiesti restaureeritud, tööd on käimas veel nii alumisel kui ülemisel korrusel.

Nüüd tahaksin tulla Akadeemia põhiliste tegevuste juurde. Kõigepealt Akadeemia üritustest. Aastatel 1996–2004 toimus terve hulk temaatilisi üldkogusid (3) ja temaatilisi juhatuse istungeid (6) erinevatel temadel, konverentse (15), seminare (24). Olulised on kaks seminaride sarja, mis me alustasime: „Teadus ühiskonnale” (10), „Teaduse uued suunad” (5) ja ka teemakesksed seminarid (9). Energeetikanõukogu raames on väga palju toimunud (6), akadeemilised loengud

on käimas (32), kohtumised-arutelud toimuvad (15), jne. Juba ette rutates võin ma öelda seda, et kõik need faktilised materjalid on Akadeemia koduleheküljel korralikult kokku kogutud. On terve hulk Akadeemia pöördumisi ja avaldusi, mis on olnud olulised ühiskonnale. Võib-olla kõige teravamalt on ehk ühiskonnale meelde jäänud akadeemikute kiri elektrijaamade kohta, mis lõppes sellega, nagu üks akadeemik Aastaraamatus ütles, et üks sulifirma lõpetas oma tegevuse Eestis. Taolisi avaldusi on teisigi – teadmistepõhisest ühiskonnast, eriti just aastatuhande vahetusel, finantseerimiste kohta koos ülikoolidega ja finantseerivate institutsioonidega, humanitaarsete teaduskogude kohta ja, mis seal salata, üks avaldus oli meil ka kreatsioonismi kohta, mis kippus mõned aastad tagasi võimust võtma. Tolleaegne Haridusministeerium reageeris sellele väga omapäraselt, öeldes, et Akadeemia ei tohtivat võtta sõna. Loodetavasti oli see väike viga ja keeleäpardus, mida tuli võtta täpselt nii, nagu see kõlas – ametniku arvamusena.

Alates aastast 2002 rahastab Akadeemia uurija-professorite tegemisi. Kuigi nende arv on väike, on see siiski märk aktiivsetele teadustippudele nende töö hindamisest. Kriteeriumide väljatöötamine ei läinud libedalt, kuid põhimõtte töötab ja järgmine voor uurija-professoreid startis 2005. a. See võiks olla nurgakiviks Eesti Süvauuringute Instituudi tekkimiseks.

Akadeemia publikatsioonides on talletatud väga palju teadusmõtetest, üldkogudest ja akadeemikute arvamustest. Nagu ma juba eespool mainisin, sai Aastaraamat alguse aastast 1996. See on meil avaldatud alati eesti ja inglise keeles. Rubriik „Arvamusi akadeemikutelt” võimaldab kõigil öelda oma arvamuse kas siis valuprobleemide kohta ettevaatavalt või tagasivaatavalt. Ma arvan, et me oleme seda võimalust kasutanud üpris elavalt ning nende järelkaja, kas siis vastavalt üldkogudes või juhatuse istungitel või akadeemikute enda tegevuses, on olnud oluline. Märksõnana ”Sinine seeria”, mida alates 1998. aastast on ilmunud 8 (seisuga 2006 suvi), teavad kõik raamatuid, mis haaravad laia ringi probleeme, on seotud näiteks Akadeemia aastapäevaga ja tagasivaatega, on seotud otsese teadustegevusega – „Teadusmõte Eestis. Tehnikateadused”, „Teadusmõte Eestis. Arstiteadus”, „Teadusmõte Eestis. Täppisteadused”. Terve hulk konverentside ja seminaride materjale on publitseeritud (alates 1998 kokku 19). Need on heaks informatsiooniks ka Vabariigi Valitsusele ja Riigikogule. Oluline on Eesti Vabariigi teaduspreemiate raamat. Need on ilmunud aastast 1997 kaunis kujunduses (kokku tänase päeva seisuga 10). Neis on praktiliselt kirjas Eesti tippteaduslugu, kus laureaadid kirjutavad oma töödest ja tegemistest mitte eriala keeles, vaid lihtsas eesti keeles, arusaadavalt kõigile. On terve hulk teisi publikatsioone,

sealhulgas ka koostöös ALLEAga või ka Tippkeskuste publikatsioonid (alates 2001 – kokku 3), kus Akadeemia on osalenud.

Akadeemia hindab teadussaavutusi nimeliste medalitega. Teatavasti alustasime me päris hiljuti nende väljaandmist. Uuriija-professor on olnud Akadeemia pädevuses – seda institutsiooni on kavas laiendada. Edasi, auhinnad populaarteaduslikele raamatutele. On äärmiselt meeldiv, et meil on väga sisukad populaarteaduslikud raamatud ilmumas ja kahju on sellest, et Akadeemia piiratud võimalused ei luba selliseid publikatsioone ja sellist tegevust rohkem toetada. B. Schmidtini nimeline preemia on preemia noorematele inimestele teadustööde juurutamise eest, mis ei pea küll olema seotud optiliste läätsedega, vaid tänapäeval oluliste saavutustega. Siis teadusauhinnad üliõpilastele, Akadeemia saalis toimuvad ka üliõpilaste konverentsid. See on äärmiselt huvitav sündmus, sest teadustee alul olevate noorte inimeste värskeid mõtteid on alati huvitav kuulata. Karl Ernst von Baeri teaduspreemia on meil olnud juba ammu ja me püüame toetada Akadeemia stipendiumidega ka monograafiliste teadustööde ja populaarteaduslike raamatute lõpetamist.

Akadeemia tiiva all töötavad mitu komisjoni, Energeetikanõukogu, Rahvastiku ja rahvatervise nõukogu, seltsid, Ühiskonnasuhete komisjon, Looduskaitsekomisjon, Meteoriiitika komisjon. See töö on meil vahelduva eduga, näiteks Ühiskonnasuhete komisjoni tööd me peaksime oluliselt parandama. Ma tahaksin ühte nõukogu eraldi rõhutada – see on nimelt Energeetikanõukogu. Selle nõukogu tegevus ühiskonnale äärmiselt olulise probleemi lahkamisel, arutamisel, objektiivsel hindamisel on olnud väga oluline küll meie üldkogu istungitel, küll seminaridel, küll konverentsidel, kuid samuti Energeetikanõukogu avaldused, nende hinnangud Vabariigi Valitsuse dokumentidele on olnud väga olulised.

Akadeemiate oluline roll on ka kirjastamine. Mul on väga hea meel, et meie ajakirjad – 10 ajakirja on praegu rahvusvaheliselt täiesti aktsepteeritavad. Retsenseerimine on täiesti vastav rahvusvahelistele nõuetele ja nende refereerimine toimub paljudes rahvusvahelistes andmebaasides. Akadeemia Toimetiste peatoimetaja on teinud tõhusat tööd ja loomulikult on tunnustust väärt terve Kirjastuse töö. Elektrooniliselt on need tulemused ka saadavad EBSCO andmebaasist. Ja mis on väga oluline – need ajakirjad ilmuvad koostöös Eesti avalikõiguslike ülikoolidega. See ei ole ainult pelgalt Akadeemia ülesanne, see on just koostöö. Nii on ka toimetuskolleegiumid ja toimetajad tihedalt seotud ülikoolidega. Ma arvan, et me oleme siin teinud ära suure töö. „Tramese” ju moo-

dustasime Tartu Ülikooli ja Eesti Teaduste Akadeemia seniste väljaannete baasil uue ajakirjana, mis otsemat teed jõudis ka rahvusvahelistesse andmebaasidesse. Erinumbreid on saavutanud suure tähtsuse. Praegu käib töö ajakirjade kaasajastamisel. Kahjuks on samal ajal kõlmas mõtted lammutamisest ning selles tuhinas ei pöörata tähelepanu tõsiasjale, et ajakirjad on mitte ainult teadusinformatsiooni kandjad, vaid ka märk kultuurist. Ajal, mil pole lahendatud küsimus informatsiooni pikaajalisest säilitamisest, pole mingit kaalu paberkandja kaotamisega võidetaval tühisel summal. Ma ei saa midagi parata, kuid selle seisukoha on kujundanud minu kogemus rahvusvahelises teaduselus.

Akadeemia teadusasutus, Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus on omandanud silmapaistva koha eesti kirjanduslikus ja filosoofilises mõtteloos. See on tegelikult väga väike uurimisasutus, aga tema teadustöö maht on kasvanud ja väga oluliselt on kasvanud ka tema publikatsioonide arv. Keskus on osaline mitmes programmis, seotud just eesti keelega, kultuuri mäluga jne. Väga oluline on see, et nende valduses ja sellega ka Akadeemia valduses on Friedebert Tuglase pärandkogu – suurepärane raamatukogu ja maalide kogu. Underi ja Tuglase maja renoveerimine on käimas.

Akadeemia töö juures on oluline ka assotsieerunud institutsioonid. Kõigepealt assotsieerunud teadusasutused. Need on lepingud võrdsete partnerite vahel – ühelt poolt Akadeemia ja teiselt poolt assotsieerunud asutused. Lepingutest on teinekord otsene praktiline kasu. Näiteks Tartu Observatooriumil kui riigi teadusasustusel, olles assotsieerunud Akadeemiaga, tähendab leping ka avalik-õiguslike institutsioonide staatuse laienemist neile, mis on oluline nimelt rahvusvahelistes projektides. Teise olulise institutsioonide hulgana tahaksin ma mainida teadusseltse, kelle eelarvegi tuleb läbi Akadeemia: Eesti Looduseuurijate Selts (assotsieerunud Akadeemiaga 1998), Eesti Geograafia Selts (1998), Eesti Kodu-uurimise Selts (1998), Emakeele Selts (1998), Teadusajaloo ja Teadusfilosoofia Eesti Ühendus (1998), Eesti Teaduslik Selts Rootsis (1999), Eesti Kirjanduse Selts (2001), Õpetatud Eesti Selts (2001), Eesti Muusikateaduse Selts (2004). Nende hulgas on ka Eesti Teaduslik Selts Rootsis. Rootsis on teatavasti suur eestlaste kogukond ja nad koondusid seltsiks juba vahetult pärast Teist maailmasõda.

Nüüd aga ühest väga olulisest lõigust mitte ainult Eesti Teaduste Akadeemia, vaid üldse akadeemiate tegevuses. Need on rahvusvahelised sidemed, sest me oleme seotud paljude niitidega kogu teadusmaailmaga. Oleme seotud Rahvusvahelise Teadusnõukoguga (ICSU), Euroopa Akadeemiate Nõuandva

Koguga (EASAC), Akadeemiate Ühendusega (ALLEA) või Liiduga, mis hõlmab humanitaarakadeemiaid – *Union Académique Internationale* (UAI). Koos Eesti Teadusfondiga oleme tegevad Euroopa Teadusfondis (ESF). Olen osaline Euroopa Komisjoni Teadusnõukojas (EURAB). Selles mõttes on need sidemed ja niidid äärmiselt olulised. Rahvusvahelised erialaliidud ja nende tugipunktid üksikutes riikides on valdkondade fookuses, meie rahvuslikud komiteed on jällegi Teaduste Akadeemia tiiva all. Me oleme kuulnud nende ettekandeid, proovinud leida ühiseid probleeme ja loomulikult on Akadeemia osa siin koondav, mitte juhtiv. Ma arvan, et see on äärmiselt oluline tegevus Eesti teadusmaastikul. Rahvuslikel komiteedel on ju kõige tihedam side just antud teadusvaldkonnas toimuvaga. Informatsioon nende aktiivselt töötavate rahvuslike komiteede kaudu aitab paremini seada meie sihte. Ühte rahvusvahelist institutsiooni tuleks eraldi rõhutada. See on Euroopa teaduste akadeemiate assotsiatsioon ehk ühendus väga kena eestikeelse nimega ALLEA (*All European Academies*). Me oleme ALLEAs kaasa löönud päris hoolega. Mind paluti juhatada ühte töögrupp – see on väiksemate Euroopa maade teadusstrateegiad ja selle analüüs. Analüüs ilmus kaks aastat tagasi ühispublikatsioonina ALLEA ja Eesti Teaduste Akadeemia nime all ja arvan, et see leidis päris hea vastuvõtu. Juhatasin ka üht järgmist töögrupp, mis analüüsis akadeemiate vahelisi teadussidemeid, see aruanne esitati aastal 2006. ALLEA on selgelt pannud kõlama teaduste akadeemiate hääled Euroopa teagemistes, olgu see siis seotud Euroopa Komisjoni tööga, olgu see seotud Euroopa Teadusfondiga või teiste teadusorganisatsioonidega. Nendes arutlustes on sündinud ka mitmeid mõtteid Euroopa Teadusuuringute Nõukogu tuleviku kohta. Aastal 2005 organiseeris ALLEA konverentsi „Euroopa teadusruumi ühised väärtused eetika seisukohalt”. Sellel konverentsil olid arutluse all intellektuaalse omandi kaitse küsimused, samuti ka teaduse evalvatsiooni probleemid. Rõhutan, et akadeemiate kogupotentsiaal on ALLEAs ühendatud ja need materjalid, mis on seal pikkade arutluste tulemustena valminud, on olnud väga sisukad. ALLEA on loodud 1994. aastal, nii et tegelikult oleme selles tegevuses olnud kohe algusest peale. Praegu on Eesti Teaduste Akadeemia ka ALLEA juhtkomitee koosseisus ja alates aastast 2006 on mul au juhtida ALLEA presidendina kogu seda äärmiselt huvitavat tegevust.

Rahvusvaheliste sidemete kohta veel nii palju, et meil on kahepoolsed koostöölepingud väga paljude akadeemiatega, mitmelt maalt ka paari akadeemiaga. 2004. aasta novembri seisuga on 27 kahepoolset koostöölepingut. Me peaksime muidugi rohkem olema proaktiivsed. Meie fond on võrdlemisi piira-

tud, aga me oleme põhimõtteliselt rõhutanud ikka rohkem ja rohkem projektide olulisust. Näiteks Ungari ja Poolaga on vahetus põhiliselt projektide tasemel ja võib-olla me peaksime sama teed minema ka teiste lepingutega. Põhjamaade ja Baltimaade akadeemiate kohtumised on olnud traditsioonilised ja nende raames ka intellektuaalse koostöö konverentsid. Juhin tähelepanu ühele aastaarvule – 1935, mil kutsuti kokku esimene taoline konverents. Viimane konverents Tallinnas katkes 1940. aastal, kuna sel ajal oli okupatsioonioht esimesena Leedus. Läti kolleegid taastasid traditsiooni 1999. aastal. Tallinnas on konverents olnud aastal 2001 ja aastal 2005 toimus konverents Helsingis, ühendatud ka ALLEA tegevusega. On mitmed asjad, millele Akadeemia peaks rahvusvahelisel pinnal veel mõtlema - Euroopa Komisjoni võimalustele, projektidele, riikidele kauge- maal Euroopast jne.

Kokkuvõttes – rubriigid Aastaraamatutes annavad nii kronoloogia, ülevaated kui ka arvamused ja mul on hea meel, et selline tegevuse talletamine sai ette võetud.

EMOTSIONAALNE ÜLEVADE

Kolleegid on andnud mulle äärmiselt põnevad aastad presidendina aastail 1994–2004. Esiteks on Akadeemia presidendi ametisse valimine au ja usaldus kolleegidelt-akadeemikutelt. Järgmisena on see loomulikult vastutus ja missioon. Kõik see rikastab vaimu, teritab mõistust ja kosutab hinge. On vaja palju suhelda nii kodus kui ka mujal. Presidendil on töö, on esinduskohustused. Kõige meeldivam tegevus on teadusprobleemidega seotu, kuid ka kõik, mis puudutab teadussüsteeme ja teadusfilosoofiat üldiselt. Aga hinge ei saa muuta – see on oma uuringute juures. Ning see oli ka avalikult mõlematel valimistel välja öeldud – mu teadustöö peab jätkuma. Aeg on kinnitanud minu hulga aastate eest öeldud spontaanset arvamust, et Akadeemia eesotsas peab seisma tegevteadlane. Nüüd kinnitan seda arvamust kui aksioomi, teisiti ei saa.

Ja vastata tuleb paljudele küsimustele. Millised on kordaminekud? Millised on möödalaskmised? Mis on tegemata? Mis tuleb teha? Kui siduda need küsimused Akadeemiaga, tuleb kõigepealt mõtiskleda Akadeemia olemusest. Lihtsaim tee on järgida Umberto Ecot (õigemini Gertrude Steini) ja öelda: Akadeemia on Akadeemia on Akadeemia... . Ma ise kirjutasin omal ajal essee Akadeemiast ja akadeemikutest, see oli nn siniste raamatute seerias Akadeemia 60 aastapäeva tähistamisel. Võib järgida ka Akadeemia seadust ja lugeda sealt:

„Eesti Teaduste Akadeemia on 1938. aastal Eesti Teaduste Akadeemia seadusega asutatud kõrge kvalifikatsiooniga teadlaste ühendus, kelle ülesanne on arendada ja esindada Eesti teadust, aidata kaasa teadustulemuste rakendamisele Eesti huvides ning väärtustada teadust ja teaduslikku mõtteviisi Eestis”. Olen aga alati öelnud, et tähtis pole mitte formaalne institutsioon, vaid vaimujõud, mis seob akadeemikuid ikka selles Aristotelese vaimus – summa on suurem kui liidetavad lihtsalt kokku liidetuna. Just selle vaimujõu kokkuliitmine on üks Akadeemia presidendi olulistest ülesannetest.

Me oleme viimasel ajal palju rääkinud ühiskonna sidususest. On öeldud, et rahvus on see, kes loeb samu ajalehti. Selle määrangu järgi on mitte ainult Eestis, vaid mujalgi asjad sassis. Kes loeb *Times*'i, kes *Sun*'i, kes Akadeemiat, kes Kroonikat, ja nii edasi. Teaduses on asjad tunduvalt selgemad. Tõsi, ajakirjad võivad olla erinevad, kuid teadlasi seob tõsine töö tõetsimise radadel ja arusaamad teadmiste väärtusest. Seega on vundament tugevalt paigas. Aga siis tulevad isiksused, kel on läbitud erinevad rajad ja kes on oma tõekspidamiste eest pidanud ka võitlust pidama. Oletada, et selline kooslus on definitsiooni kohaselt sidus, ei pea paika. Tegemist on ikkagi orkestriga, kus pillid on erinevad ja suurem aeg kulub soolokontsertide andmiseks. Ometi mängib ka see kooslus koos, sest suurteosed vajavad koosmängu. Mõtteparalleel läks küll teistele radadele, kuid küllap siin mingi sarnasus on.

Mis on selle aja jooksul kõige olulisem olnud? Ma arvan, et selleks on Eesti teadussüsteemi korrastamine ja uuringute rahastamise viimine kvaliteedipõhiseks koos doktorantide ja järel doktorite toetamisega ja teaduse tippkeskuste võrgu loomisega. Ning loomulikult olulised teadustulemused, mis tulevad teadusele pühendunud inimestelt, nii vanematelt kolleegidelt kui noortelt. See teeb südame soojaks. Aga mitte kõik pole läinud nagu soovitud, teadagi on teinekord kitsad olud põhjuseks, kuid ka erimeelsused on takistanud eesmärkideni jõudmist. Alljärgnevalt juba ühest-teisest detailsemalt, kusjuures tegemist on loomulikult subjektiivsete arvamustega, mis ei pruugi sugugi kõigile meeldida.

Süsteemist. Meie teadusstruktuurid on hoopis teiste omavaheliste suhetega kui varasemal ajal. Oluline muutus on selles, et Akadeemial on vaid üks teadusinstituut, mis tegelikult suures osas toetub Friedebert Tuglase pärandusele. Ülejäänud Akadeemia instituudid on nüüd kas riigiteadusasutused, ülikoolide instituudid või siis ühe erandina avalik-õiguslik teadusasutus. Muutuste käigus (jättes kõrvale räiged avaldused, mis nende ütlejatele au ei teinud) rõhusime Eesti väiksusele ja vajadusele ühendada õppe- ja teadustegevus. Kõik õige ja

kindlasti palju plusse. Kuid me lõhkusime töötava süsteemi! Tõsi, ka mina polnud rahul kõigi instituutidega ja oleksin teinud ettepaneku mõned neist sulgeda. Aeg on mõnegi suhtes oma töö teinud just taoliselt. Aga midagi pole parata, küsimus jääb üles – me oleksime ka võinud moodustada Max Plancki ühingu taolise süsteemi, nii nagu paljudes maades on. Küsimus on ju selles, et tõsine teadusuuring on ränkraske töö ja nõuab täielikku pühendumist. Sellele on kohe vastuväide – Eesti on nii väike, et ei saa seda endale lubada. On see aga nii või on tegemist ainult müüdiga? Olen käinud Austria Teaduste Akadeemia instituutides – väikesed, teaduse lõiketeral olevate probleemidega uurimisasutused, tegelikult praeguse terminoloogia järgi tippkeskused. Kohe järgmine küsimus – kust tulevad sinna noored inimesed, kui neid ei jätku ka ülikoolides? See on tõsine probleem, mis on aga tunduvalt laiem kui teadusasutuste kuuluvus. Kuid side ülikoolidega pole ju ainult selles, et ollakse ühe katuse all – sidemed võib saavutada kokkulepetega. Nii on ka Saksamaal ja mujal, kus taoline süsteem töötab. Eks siin maksame lõivu oma suutmatusele kokkulepetele jõuda, püüdele monopoliseerida oma tegemisi. Küllap on eesti rahvas veel lapsekingades, kus hea meel sellest, kui naabril kehvasti läheb. Ikka see Andrese-Pearu kraaklemine.

Ja veel üks probleem, mille lahendamine pole kulgenud lodusalt. See on Teaduste Akadeemia Raamatukogu/Akadeemiline Raamatukogu/Tallinna Pedagoogikaülikooli Raamatukogu/Tallinna Ülikooli Raamatukogu. Me oleme väntsutanud tublit asutust, kellel väärtuslikud kogud nii ajaloolises kui ka teaduslikus mõttes. Ka on raamatukogu inimesed hoolt kandnud, et asjad edeneksid – on ju tegemist ikka Eesti ühe keskse teadusraamatukoguga. Ikka ja jälle taban end mõtlevat, miks ei oleks see võinud jääda Akadeemia tiiva alla, nii nagu paljudes maades on. Oli aeg, kus Kultuuriministeeriumi hoole all raamatukogu rahastamine käis ka läbi kultuurieelarve. See oli suur kergendus teaduseelarve väga napile reale. Aeg on nüüd muutunud, hulk vaidlusi peetud, mõned seejuures väga personifitseeritud pinnal, küll ruumidest, küll kogudest, küll põhimõtetest. Nüüd on muidugi Tallinna Ülikoolil hea stardikapital ja see on igati positiivne. Kuid kahtluseus jääb närima. Need mõtted pole sugugi tingitud Akadeemia kui institutsiooni kesksusest, vaid terve Eesti teadussüsteemi käekäigust. Olen lihtsalt aastate jooksul harjunud mõtlema tervikust. Ja muidugi tuleb käivitada e-raamatukogu, ilma selleta tänases maailmas hakkama ei saa.

Ma tean, et paljudele ülalesitatud mõtted ei meeldi. Sellest hoolimata jäävad küsimused üles ja ega me ei saa nende vastust, sest puudub võrdlus. Ja

seetõttu arvan ma, et edasivaates tuleb meil oma süsteemist võtta maksimum. Me oleme tegelikult palju teinud. Teadusuuringute rahastamine on kvaliteedipõhine ja läbi neutraalse nõukogu, kes vaatab kõiki teadussuundi eksperthinangu põhjal. On teatud minimaalse taseme tingimused ehk latt, millest tuleb üle saada, siis on ka finantseerimine tagatud. Nõukogu (st TKN) surub järjepidevusele, hoolimata sellest, et Eesti riigieelarve ei garanteeri järjepidevust. Loodetavasti paraneb see olukord seoses uue teadusstrateegiaga ja pikaajalise valitsuse programmiga. Töötab järel doktorite süsteem (praegu TKNilt üle antud ETFile) ja tippkeskuste programmi saime käima. Doktorantide toetussüsteem on olemas, kuid vajab täiendamist. Meil töötab hästi Eesti Teadusfond, kelle tugi uutele ideedele ja noortele inimestele on erilist tunnustust vääriv. Kvaliteedil põhinev süsteem on teadusele väga palju andnud, tänu sellele oli meil ka võimalus alustada tippkeskuste programmi. Ja kui vaadata otseselt rakendatavaid tulemusi tippkeskustelt, siis saab see nimekiri üsna pikk.

Ega kõik nii libedalt ei läinud. Oli ju vastuseis kvaliteedipõhisele rahastamisele, vastuseis ka tippkeskustele (alles hiljuti kuulsin, et kõik olevat vale), vaidlused uurija-professori institutsiooni moodustamisel, sügavad erimeelsused arengukavade koostamisel. Tagasi vaadates tundub nii mõnigi asi naljakas, kuid omal ajal oli pingeid küll ja küll. Meelde on jäänud mitmedki ütlemised: kes arvas, et teadustulemuste avaldamine pole vajalik ja „teha tuleb asju”; kes arvas, et ainult tema on tippteadlane ja teised ei tea midagi; kes joonistas vaid kaste ja nooli, et näidata, kui valesti kõik on, eriti Akadeemias, kes ei ajavat Eesti asja ning seetõttu on süüdi riigi ja rahva probleemides. Viimane süüdisus kõlab ikka ja jälle ning on muutunud tegelikult halenaljakaks. Ja minevik kummitab veel siiani. Kes soovis oma uuringute personaalset rahastamist hoolimata kehtestatud reeglitest, kes nurises, et mul polnud vastuvõtuaega nii nagu vanasti (kohtusin kõigiga, kui mu ajagraafik vähegi lubas), jne. Ja alles hiljuti sain teada, et ma ei pidavat au sees oskusi ja seetõttu rääkivat teadmispõhisest ühiskonnast. Kust see arvamus võeti, ei tea. Aga eks taoline suhtumine oli omaaegses N Liidus tüüpiline – ikka kritiseerida, sest siis paistab ju kritiseerija targem! Veel võiks lisada pidevad vaidlused vahelduvate ministritega (õnneks mitte kõigiga!) teaduseelarve üle. Täna sel päeval (anno 2006) pole selles osas küll midagi muutunud, pigem on summade suurenemisest hoolimata olukord läinud pingelisemaks. Arvatavasti on tegemist ka paljude otsustajate napi arusaamaga teadmispõhisest ühiskonnast põimituna poliitiliste huvidega. On ju teadlasi suhteliselt vähe, et nende hääled valimistel kaaluksid. Ning

meelde on jäänud ka ühe kena noore ametniku argument ühes vaidluses: „ma lugesin läbi ühe raamatu!” Aga eks need on areneva ühiskonna probleemid igal pool.

Mis on halvasti? Palju asju: teadusasutuste infrastruktuur on ikka veel viletsas olukorras, kogud ei saa piisavalt toetust, suurte seadmete jaoks vahendid senini praktiliselt puudusid jne. Euroopa Liidu tõukefondide käivitamine annab siin teatud lootust ja tänavu (2006) on paar sellist programmi juba olemas, kuigi riigi osalus nendes pole veel selge. Üks suur puudus vajab eraldi toonitamist – hoolimata seadustähes sätestatud võimalustest on praktiliselt puudu programmi-line tegevus (väheste eranditega). See võimaldaks riigil suunata vahendid just valupunktile, mis ühel või teisel põhjusel vajavad uuringuid. Kahjuks on see ka üks pingeallikas, mis laseb mõnel kolleegil järjest rääkida vajadusest, mis nõuaks ka seni mitte kõrgel tasemel olevate uuringute rahastamist ükskõik mil-liste muude vahendite arvelt, hoolimata kehtestatud reeglitest. Ka siin on praegu teatud lootus, sest uue strateegia rakenduskava püüab seda lünka täita. Näen siin aga suurt probleemi – programmi vedajate ja pädevate administraatorite nap-pus. Ja siis see krooniline häda – hägune seos teadusuuringute ja tööstuse vahel. Tõsi, EAS püüab seda lünka täita, kuid millegipärast on vahepealne paljulubav hoog raugenud. Miks, eks see nõuab omajagu analüüsi. Kuid mulle tuleb meelde ilmekas fakt. Nimelt esitas selle agentuuri omaaegne juht pressi vahendusel süü-distuse füüsikaprofessoritele, kes uskuvat füüsikaseadusi ja seetõttu ei suutvat uusi tööstuslikke ideid pakkuda. Kommentaarid on liigsed. Ja värsked uudised EASilt teatavad, et projekte rahastatakse nende laekumise järjekorras – vägisi tuleb meelde NLi aegne järjekordade süsteem!

Akadeemiast. Akadeemia peab olema teaduse ja teadmiste fookuses ja mitte ainult tõmbama fookusesse, vaid sealt ka laiali jaotama. Kuidas seda teha, selleks on palju võimalusi. Ka siis, kui raha on vähe. Eks ma olen seda Lord Rutherfordi kuulsat ütlust Cavendishis umbes sada aastat tagasi palju kordi meelde tuletanud: „Meil on vähe raha, seetõttu tuleb rohkem mõelda”. Nii see on. Nagu iga institutsioon, peab ka Akadeemia toetuma eelkõige tugevustele. Kindlasti on tugevuseks otsiv vaim ja akadeemikute looming ning mõistus. Aka-deemial on korralik põhikiri ja rida reglemente tegevuse korrastamiseks. Me oleme koostanud arengukavu, et läbi mõelda sammud tulevikku ja siis nõnda ka talitada. Kuid midagi pole parata, ilma rahata jäävad ka paljud asjad tegemata. Teaduse rahastamine Eestis tervikuna on aga omaette teema ja sellel ma siin ei peatu.

Sirvisin Akadeemia aastaraamatuid, mille väljaandmise esimese, 1940. a ilmunud köite eeskujul taastasime 1996. a. Mul on olnud kohustus, mida ma meelsamini võimaluseks nimetan, selle veergudel pidevalt sõna võtta. Paar võtmesõna alates 1996. a on järgmised: puud tuleb istutada kohe, sest nende kasvamine võtab aega; summa on suurem kui selle liidetavad kokku võetuna; mõtetele peab järgnema tegevus; uus sajand on tulekul; Akadeemia vajab arengukava; vaimujõud on see, mis Akadeemiat edasi viib. Küllap on nendes nappides sõnades palju Akadeemia tegevuse iseloomustamiseks.

Järgmisena tuleks rääkida, kuidas on lugu teadmistega teadmistest (*knowledge navigation*). Akadeemia maja on saanud uue kuue – põhikorrus on restaureeritud KAR-grupi poolt Muinsuskaitse ameti terava pilgu all. Raha selleks on tulnud riigilt ja ka Kaubandus-Tööstuskojalt. Sidemed Akadeemia ja Kaubandus-Tööstuskoja vahel pärinevad juba 1938. a, kui viimase saalis avati pidulikult Eesti Teaduste Akadeemia. Ka presidendi ja asepresidendi kabinetid ning juhatuse ruum on kaunilt korda tehtud, mööbelgi vastav maja väärikusele. Paar kena maali on seinal, üks Erik Schmidti kingitud kuulsa optiku Bernhard Schmidti portree, teine Jüri Arraku „Püha Hieronymus”. Esindusruumid on korras, kuid teha on veel palju. Nii vajab kogu keldrikorrus värskendamist ja abiruumidki on väikesed. Konverentsitehnika peab uuenema vastavalt aja vaimule. Ja ega väljastki veel kõik korras ole. Saledad korstnadki ei pea teinekord tormitullele vastu. Tänu Akadeemia tehnilise personali hoolele on asjad kõik aga edenevas.

On tegemist teaduse templiga ja selle juurde peavad viima teed. Tuleb märke tõusta, eks ole see sümboolne. Tõsi, tänapäeva tingimuste kohaselt on parkimiskohti vaid kahe käe sõrmedel lugeda. Tallinn on aga ju väike linn ja see ei tohi takistuseks olla. Nii ongi Akadeemia saalis peetud palju kohtumisi ja konverentse, seminare ja koosolekuid, Akadeemiat on küllastanud riigipead ja ministrid, maailmanimedega teadlased ja noored inimesed. Saalis pärjatakse Eesti teadus-, kultuuri- ja spordipreemia laureaate. Kontserdid on kosutanud inimeste hingi, olgu esinejateks Muusikaakadeemia noored inimesed või maailma kuulsused, Jaakko Ryhanen näiteks. Nii on Akadeemia kõige pidulikumal ruumil aura, sest auväärse välimuse kõrval avaneb saali akendest ka vapustav vaade Tallinna vanalinnale. Ja kindlasti on Akadeemia kaunis maja teaduse sümbol, mida hästi mõistavad meie külalised. Oskame me ka ise seda hinnata?

Kuid veelgi olulisem on inimesed, kes akadeemikutena või Akadeemia töötajatena teevad oma parima teaduse edendamisel. Akadeemikute otsesed

uuringud on teaduse frondil ja läheb pikaks nendest rääkida. Reeglite kohaselt peab iga akadeemik esitama aastaaruande oma tegevusest ja viimasel ajal on palutud ka nende arvamusi teaduselu edendamise kohta, mis siis aastaraamatus ka avaldatakse. See on tõsine ülevaade, mille lugemine uute ideede kõrval pakub tõsist naudingut ja rõõmu. Aga need osad saavad palju suuremaks tervikuks, kui lisame Akadeemia üldised ettevõtmised. Tervikus antakse hinnang teaduse arengusuundadele ja keerukusele, teadmiste kriginatele, mis ikka ja jälle esile kerkivad, olgu need seotud eetikaga või keskkonnaga, keelega või merega. Seda sihti teenivad seminarid ja konverentsid ning muud nõupidamised. Nende arv ja materjalide hulk on kasvamas ja on tuliselt kahju, et poliitikud ja ametnikud ei leia aega neil üritustel osaleda. Kutseid saadetakse muidugi palju. Külalisesinejad toovad otsest informatsiooni kolleegide tege- mistest. See kõik võimaldab Akadeemial tõepoolest olla teadmiste fookuses ja anda loomulikult ka eksperthinnanguid. Olgu siin nimetatud näiteks hinnangud energeetikaprobleemidele ja „Säästva Eesti” kohta. Teadlaste roll ühis- konnas omandab üha suuremat tähtsust ja nõuab seejuures eetilist suhtumist. Juba 1998. a oli Akadeemia eestvedamisel valminud Eesti teadusstrateegia projekt. Vahetuvad valitsused ei jõudnud kokkulepeteni ja alles 2001. a algas töö „Teadmistepõhise Eesti” loomiseks, mis on teadus- ja arendustegevuse strateegia aastateks 2002–2006. Akadeemia osalus selle dokumendi valmimi- sel kontsentreerus teaduse poolele, järgides varasema projekti vaimu. Olulise uue momendina oli kolme võtmesuuna määramine, millele riik peaks olulist tähelepanu pöörama. Seda mitte väga heade teadustulemuste nimel, vaid see- tõttu, et nendes valdkondades on kogunenud selline uute teadmiste potent- siaal, et nende rakendamine võiks otse mõjutada ühiskonna parema elujärje saavutamist. Kui viia see jutt rahale, siis võtmesuundade arendamine võiks kõige tõenäolisemalt suurendada SKPd tervikuna ja sellega tõuseks, teadagi, kõikide võimalused. Võtmesuundadeks valiti infotehnoloogia, biomeditsiin ja materjalitehnoloogiad. Siin on paras meelde tuletada, et Soome tegi taolise plaani 1980ndate aastate alguses ja kõik valitsused järgisid seda. Tulemusi me teame. Meie strateegia kiitis Riigikogu heaks 2001. a lõpus. Kahjuks pole kõik head mõtted töösse läinud, vajakajäämisi on nii haldussuutlikkuses kui ka lihtsalt kokkulepetes. Ja eks ikka napib inimesi. Uus „Teadmistepõhine Eesti 2007–2013” on Valitsuses heaks kiidetud (2006), pidin hulk vaeva nägema, et esikohal oleks inimene ja haridus. Ning minu arvates on see võtmeküsimus kõigil meie elualadel.

Juba mõnda aega on Akadeemias käimas seminarid „Teaduselt ühiskonnale” ja „Uued teadussuunad”. Need on olulised ettevõtmised, mis võimaldavad näidata, mis on teadlaste laudadelt tulemas juba kasutuseks ja mis on ootamas ees. Akadeemia kohustuseks on just ette vaadata, sest on palju valdkondi, kus loov mõte on igapäeva vajadustest ees ning ühiskond võiks end ette valmistada muutusteks. Uus kiirendi CERNis näiteks lubab oodata läbimurdu meie arusaamadest sellisest asjast nagu mass ehk, kui teiste sõnadega öelda, millise elementaarosakese külge tuleks mass riputada. Mida see tehnoloogias võiks tähendada, näeme me üsna pea.

Akadeemikute avalikud loengud on muutunud juba traditsiooniks ja võimaldavad keerulisi probleeme seletada läbi isiku prisma ning lihtsas keelepruugis laiale publikule. Võimaluse korral on seda teinud ka Akadeemia välisliikmed. Nendegi hulk katab palju teadussuundi, sidudes Eestiga nii väljapaistvaid eesti teadlasi välismaal kui ka välisteadlasi. Seda mõttelõnga kerides kerkib küsimus akadeemilise maailma suhetest, kus Eesti akadeemiline pere on üks osa. Me oleme seotud paljude niitidega teiste mõtlejate ja tegijatega. Nii üksikult oma kolleegidega suheldes, kui rahvusvahelisi programme täites, nii noori inimesi mujale õppima saates, kui teaduskonverentsi korraldades. Me loeme selle loomulikuks ja teinekord ei pane seda tähelegi. Kaotavad vaid need, kes oma lävepakult kaugemale kas ei oska või ei taha vaadata. Seda toonitasid ka järel-doktorite konverentsist osavõtjad, kelle osa meie teaduselus on määrav kui mitte juba täna, siis homme kindlasti.

Üks äärmiselt vajalik ettevõtmine oli Akadeemia eestvõtmisel teadlaste eetikakoodeksi koostamine. Alguse sai see ühiskonnasuhete komisjonist ja siis läbis mitu lugemist erinevatel istungitel ja koosolekutel. Õnneks pole Eestis olnud eksimisi üldtunnustatud eetikareeglite vastu, kui välja arvata üks tragikoomiline juhtum nii jämeda nimevõltsinguga teadusartikli koopia, et lausa naerma ajab. Loomulikult ei tööta see inimene enam teaduses. Aga vajalik oli arutelu eetikaprintsiipide olemusest, nende seostest tänapäevaste teadusuuringutega ja nende mõjust ühiskonnale. Kuna selles kirjatükis otsuste kolleegide nimesid üldiselt ei nimetata, jäävad ka suure töö tegijad koodeksi vormimisel siin mainimata, kuid kahtlemata väärivad nad kiitust.

Akadeemia enda preemiade süsteem on praegu kaasajastatud. Realiseeritud on idee anda välja väljapaistvate teadlaste nimelised medalid, et kinnistada omaaegsete teaduskorüfeede tehtut. Akadeemia juhatus on kinnitanud Nikolai Alumäe, Karl Schlossmanni, Paul Ariste ja Wilhelm Friedrich Ostwaldi medalite

statuudid ja esimeste laureaate nimesid on juba teada. Bernhard Schmidti preemia on väljapaistva optiku nimeline ning mõeldud nooremale teadlasele rakendusliku tulemuse eest. Kirjutamata on aga Akadeemia ajalugu. Tõsi, meil on akadeemikute raamatud ja neist kirjutatud raamatud. Mõelgem aga neile, kes seisid Akadeemia hälli juures ja kes jätkasid rasketel aastatel, mil vaimule piirangud seati. Ometi läks ka siis teadus edasi, nii valdkondades, kus poliitiline surve nõrgem oli, kui ka seal, kus survest hoolimata tööd tehti. Ma ei mõtle siin persooniraamatuid, mis vaid eluloo etappe dokumenteerivad, vaid ikka selliseid, mis ideede arengut kirjeldavad ning avavad teadustöö kui loomingu. Kõik see väärib talletamist järeltulevatele põlvetele. Sinised raamatud akadeemikutest ja Akadeemiast tema 60. aastapäeval ei ole ju piisavad. Seda lünka on aga mitmed akadeemikud täitnud oma äärmiselt sisukate mälestusraamatutega.

Ja veel – teadust populariseerivad ajakirjad. Akadeemia pole oma rahaliste võimaluste juures lihtsalt saanud neid rahaliselt toetada. Tugi on olnud moraalne, ma ise loen seda äärmiselt tähtsaks. On hea meel, et meil on leidunud inimesi, kes on neid ajakirju vedanud läbi paljude raskuste. Politiseerimise taagast vabanes tuli ju üle saada pragmaatilise maailma ükskõiksusest. Tundub, et praegu, mittetulundusühingu „Loodusajakiri“, näol on hea alus pandud teadustulemuste tutvustamiseks mitme ajakirja sümbioosis. Ajakiri „Akadeemia“ on aga omandanud kindla koha mõtleva inimese lugemislaual. Ka teadusseltside tööd teaduse populariseerimisel tuleb väärikalt hinnata. On hea meel, et Akadeemial on ka auhind parimale teadustulemusi populariseerivale raamatule või väljaandele. Kuid unistus jooksvate teadustulemuste ja rakenduste ajakirjast on momendil ikka veel unistus. Teadusüldsus peaks teadma ka teaduspoliitilistest otsustest. Tõsi, võiks vaadata valitsusasutuste kodulehekülgedelt, kuid ega info iseenesest sinna ei tule. Tšehhil ja Poolal on taoline ajakiri, Soome Akadeemia alustas ning näiteid võiks veelgi tuua. Kas lubavad meie rahalised ressursid ja tööjõud kunagi selle idee ellu viia?

Akadeemia koosneb akadeemikutest. Akadeemikud valitakse nende teadustulemuste põhjal, ka väljapaistvad kultuuritegelased võivad kuuluda Akadeemiasse. Igal inimesel on oma mõjusfäär, mõnel piirdub see perekonnaga, teisel suurema hulga kolleegidega, poliitikute mõjusfäär on kindlasti üsna suur. Akadeemikutel on see mõjusfäär oluliselt suurem kui teadlastel keskmisena. See ulatub kindlasti välja lähikolleegide hulgast Eestis, haarab reeglina palju kolleege üle maailma ja ulatub kindlasti Eesti ühiskonna sõlmpunktidesse. Võib suure tõenäosusega öelda, et mõjusfääri suuruse põhjal võib ennustada akadeemikuks

saamist. Vaadates ringi, võiksin nimetada mitmeid (enamasti nooremaid) kolleege, kes ükskord niikuinii akadeemikuks valitakse. Akadeemiku tiitel kohustab, kohustab seisma teaduse objektiivsuse ja eetilise eest ning, mis seal salata, ka ennast armutult piitsutama tulemuste nimel. Viimane väide on ehk kerge liialdus, sest teinekord õnnestub, nii nagu Isaac Newton ütles, hiiglaste õlgadel kaugemale vaadata. Paljud akadeemikud on ühiskonnas omandanud väärrika koha oma seisukohavõttude, kriitilise meelega ja objektiivsuse tõttu. Loen seda äärmiselt oluliseks, kuid toonitan, et akadeemiku põhiülesanne on olla oma valdkonna tipus. Teinekord ei paista see nii otseselt ühiskonnale välja, kuid teadlane olla on pigem eluviis kui amet.

Akadeemial on välisliikmed, lugupeetud teadlased üle kogu maailma. Paljud eesti väljapaistvad teadlased välismaalt on valitud Akadeemia välisliikmeteks ning nad toovad oma teadmised meie teadusloomesse, olles tegevad nii ekspertidena kui partneritena. Enamik neist on läbinud raske iseene leidmise perioodi sõjajärgsetel aastatel ja kujundanud oma teadlastee heades teaduskeskustes. Üks iseloomulik joon on neil see, et paljud on säilitanud oma aktiivsuse ka auväärses eas. Mul on olnud au neid kõiki tervitada ja mul on äärmiselt hea meel, et kollegiaalsed suhted on kujunenud tihti sõprussuheteks.

Võiks ka küsida, kas Akadeemia arvamus tähendab alati kõigi akadeemikute ühisarvamust? Ei, nii see ei ole. Akadeemikud on ju kõik isiksused, nad on läbinud kaunis karmi kooli oma tõekspidamiste kaitsmistel ja loomulikult kõlavatel arutlustel ka eriarvamused. Ometi kujuneb ühisosa oluliselt suureks, eriti kui see puudutab teaduse põhiväärtusi, nagu uudsus ja kvaliteet, vastutus ja missioon. Teisiti olla ei saagi. Akadeemia on koht, kus mõttetegevus on intensiivne ja selle tegevuse viljad küpsevad. Kui nad on kastetud teaduse objektiivsusega, siis on ka tulek ühehäälnine.

Akadeemia peab suhtlema paljude institutsioonide ja avaliku sektoriga. Meie konverentsid on avalikud üritused ja kutsutud on nii teadlased kui poliitikud, nii ärimaailm kui ajakirjandus. Iseasi on muidugi, kuidas tänases kiirustavas maailmas osavõtt võimalik on. Akadeemikud on paljude otsustuskoegade liikmed ning viivad nõnda teadusmõtet ühiskonna ettevõtmistesse, alates Riigikogust ja Vabariigi Valitsuse nõuandvatest kogudest ning Vabariigi Presidendi Akadeemilisest Nõukogust kuni Eesti Entsüklopeedia toimetamiseni. Tuleks rõhutada veel sidet loomeliitudega, mis praegu on kesised. Kasu tihedamast läbikäimisest võiks olla suur just ühiskonna vaimsuse kujundamisel.

Teha tuleks muidugi palju rohkem. Selleks on vaja rohkem tegijaid ja ka rohkem ressursse. Akadeemia pole senini suutnud hankida lisarahastamist väl-

jaspool riigieelarvet. Tõsi, tuleb öelda häid sõnu Eesti Kaubandus-Tööstuskojale, kes toetas Akadeemia saali renoveerimist, mille eest siiras tänu! Tunnistan aga, et ma pole ise eriti aktiivselt rahahankimisega tegelenud. Küllap tundus mulle võimalik tuleme üleminekuajaga ja piiratud tingimusi arvestades ebatõenäoline. Pole lisaraha ju lihtsalt peo peale laotav rahasumma, kuid akadeemikute koormatust arvestades tundus lisäülesannete võtmine nii mõnelgi juhul teostamatu. See arutus pole tegelikult mõeldud eneseõigustamiseks, jagasin neid mõtteid kolleegiga Berliin-Brandenburgi Teaduste Akadeemiast – ka tema tunnistas samalaadseid probleeme, hoolimata tunduvalt paremast olukorrast Saksamaal.

Akadeemia koosneb osakondadest, mis ühendavad lähedaste valdkondade akadeemikuid. Teaduslikus mõttes on osakonnad primaarsed, sest vastastikune arusaamine ja lähedased huvid teevad osakonna arutlused ja otsused eriti olulisteks. On hea meel, et osakondade töö on viimastel aegadel hoogustunud, see on suuresti tänu osakonnajuhatajate tegevusele. Tuleks nende tööd veel väärilisemalt hinnata, sest praktiliselt on nad ju missiooni täitjad. Oleme arutanud ka osakondade nimetuste ja ka profiilide muutust. On ju osakonnad kujunenud aja surve all, mis kuni 1990ndateni hoopis teistsugust pitsit kandis. Ei taha mingil moel lõhkuda olemasolevat ja ei taha ka mingil moel kellelegi etteheiteid teha, kuid näiteks eluteadused võiks küll ühes osakonnas olla, samuti on ju Euroopa struktuurides täppis- ja tehnikateadused koos, sest tänapäeva mõistes on need väga tihedalt seotud. Ma väga loodan, et kunagi on Akadeemia liikmeks ka väljapaistev teadusfilosoof. Ning käivitada tuleks teadusfilosoofia seminarid.

Rääkides Akadeemiast ja akadeemikutest ei saa aga mööda minna eesti teadlastest tervikuna. Mul on äärmiselt hea meel, et meil on nii palju andekaid inimesi ja häid kolleege paljudes valdkondades, kellega suhtlemine on olnud ja on puhas rõõm. On hea meel noortest inimestest, kes nende aastate jooksul on kujunenud juba tuntuks oma erialal kaugel väljaspool Eestit. Samas on ka kahju, et mõnes valdkonnas on aeg seisma jäänud ja noori ei tule peale. Olen paaril korral käinud seal seminaridel esinemas ja kuulnud vaid kaeblemist, küll on olud halvad, küll ei jätku inimesi, küll olevat kvaliteedireeglid halvad ja kindlasti on keegi süüdi, jne. Mis teha, kui õppimisvõime on kadunud või silmaring ahtake. Samuti on kahju, et mitte kõik ei saa aru teaduse olemusest ja püüavad vaid kõva lärmiga korvata teadmiste puudulikkust. Aga lõpuks on need vaid kriginad ja süsteem on ikkagi paigas, kuigi viimasel ajal on mõttetu bürokraatia, see seitsmepeane lohe, pead tõstmas.

Kangesti ahvatlev on ette vaadata. „Ennustamine on alati väga raske, eriti kui see puudutab tulevikku”, olevat öelnud Niels Bohr. Aga tegelikult ei taha ma ennustada, vaid rohkem mõtiskleda tuleviku teemal. Üks mõte, mis kangesti meelitab, on Eesti kui teadusriigi maine saavutamine. Väikeriik, pole poolteist miljonitki elanikku, ja rääkida kaasa teaduselus? Miks mitte, meil olid Karl Ernst von Baer ja Friedrich Georg Wilhelm Struve, Ernst Öpik ja Ludvig Puusepp, Paul Ariste ja Teodor Lippmaa ning Tartu Ülikool sai alguse 1632. a. Tänapäevaste tegijaid on palju, ei taha neid üles lugeda puhtas kartuses, et keegi jääb nimetamata. Meil on Geeniprojekt ja tippkeskused. Maine on seotud nähtavusega. Oleme me teinud kõik, et teadustegevus paistaks kaugele, nagu Oleviste tornitipp, mis muide on kaunis sale? Ega vist, sest teaduse väärtustamisega Eestis pole sugugi kiita lood. Jah, on olemas „Teadmistepõhine Eesti”, millele on tulemas järg, kuid kas Eesti on muutumas teadmistepõhiseks ühiskonnaks ka tegelikkuses? Kas oleme jõudnud kokkuleppele põhiküsimuses, kuidas sättida teadusuuringud au sisse? Preagu tundub valitsevat mentaliteet, et kõike on vaja hirmus kiiresti, olgu teadlastel kohe retsept olla ja üleüldse tehku nad seda, mida vaja. Mis see siis on? Eks ikka midagi niisugust, mis kohe tulu annab, mida müüa saab ja mis majandust edendab. Tõsi, niisuguseid asju on vaja, selles pole kahtlust. Teadus on aga järjepidev ja pikaajaline tegevus, kus teinekord tulemused vajavad küpsemist ja kuhu tuleb tuua noori inimesi ja neid harida mõtlema. Selleks peab olema õhkkond ja kohad, kus mõeldakse. Üks Inglismaa kultuuri-ruumi ütlus kõlab: „ülikool on koht, kus inimesed mõtlevad”. Nii et oluline on ikka haridus. Vanast Kreekast pärineb Epictetuse ütlus, mis vabas tõlkes kõlab nii: „pole õige, et ainult vabad inimesed peavad haridust saama, pigem on nii, et vaid haritud inimesed on vabad”. Ja Ameerika president George Washington ütles 1790. a: „teadmised on parimaks vundamendiks inimeste õnnele”. Viimane ütlus kõlab pateetiliselt (mis on õnn?), kuid kõlas see ju rohkem kui 200 aastat tagasi. Ega Euroopa Liidu tänapäevased dokumendid siis sisuliselt erine, kui Lissabonis seati sihid Euroopa heaolu kasvule.

Lugesin hiljuti Carl Sagani viimast raamatut teadusest ja pseudoteadusest. Ta viitab Thomas Ady raamatule „Küünal pimeduses”, mis ilmus 1656 a. Juba seal kõlab hoiatus, et rahvused hukuvad teadmatuse pimeduses. Nii pole palju uut päikese all. Ja väärtustamisega on ikka asjad nii, et me ise peame midagi ette võtma. Tihti aga murendame seda habrast hoonet mõtlemata avalduste või tegudega. Nii jääb ülikooli arenduskavast välja professorite osa, või öeldakse, et see mis silme all pole, seda pole vaja (nt geoloogia – miljoneid aastaid ju

maapõues olnud!). Ja siis jageleme omavahel, sest kitsikuses tuleb teha karme otsuseid, ning kriginad on kuulda kaugele. Näiteid saaks tuua veel teisigi, kuid olulisem on tegevus ühiste jõududega, nii Haridus- ja Teadusministeeriumis, nii rahastamiskogudes, nii ülikoolides ja teistes teadusasutustes, nii Akadeemias kui teadusseltsides. Teaduse väärtustamine, nii tulemuste kui uute ideede tutvustamine on ka Akadeemia ülesanne. Ja vaja on esitada küsimusi, sest ainult siis saab vastuseid otsida. Kahjuks on maailmas väga palju inimesi, kes kas ei oska või lihtsalt ei tule selle peale, et küsimusi esitada.

Kui üldiselt veel teadusest Eestis rääkida, siis rahastamisel peame kindlustama järjepidevuse ja kindlustunde. TKN on hoolimata riigi eelarve konarustest (ja ka tagasikäigust) proovinud seda kogu aeg rõhutada, siin peab tulema läbimurre riigi selge ja kindla sõnaga. Programmid tuleb käivitada ja doktoriõppe rahad kontsentreerida neile, kel tõenäosus töö kaitsmiseks suurim. Tippkeskuste tegevust tuleb eriti toetada, kuid tee peab olema lahti ka uutele tulevastele tippkeskustele. Ja infrastruktuuri parandamiseks on avanenud Euroopa Liidu abil uued võimalused.

Akadeemia on oma tulevikukavad regulaarselt vastu võtnud ja neid ka järginud. See tegevus peab olema järjepidev ning tulevikus peaks ehk eraldi olema rahvusvahelise tegevuse kava. Olla teadmiste fookuses pole staatiline seisund. Teadmised peavad olema edastatud ja teadmised peavad saama uuendatud pidevalt, teisiti pole lihtsalt võimalik. Üks asi, mis on mul mõttes olnud juba hulk aega, on seotud suurema hulga inimeste kaasamisega Akadeemia töösse. Üks oluline lõik võiks olla geneeriliste valdkondade, nagu tehnikateadused ja arstiteadus, paremad sidemed erialaliitudega, st inimestega, kes praktiliselt ühes või teises valdkonnas töötavad. Ega see pole tea mis uudne idee, prantslastel on näiteks Akadeemia ja tehnoloogia ühiskomisjon, kus mitmed uued ettevõtmised alguse saavad. Kas saame ka midagi taolist teha või sumbub see usalduse puudumise soosse? See ühiskomisjoni mõte süvenes hiljuti, kui osalesin tellitud ettekandega USA Tehnikateaduste Ühingu aastakonverentsil. Tehnikateadused (*engineering science*) ja inseneriasjandus (*engineering*) on sellel maal küll tiheidalt seotud, kuid vajavad erinevaid meetodeid ja erinevat tööd, ka tellijad on reeglina erinevad – ühel juhul riik, teisel juhul tarbijad. Rohkemate inimeste kaasamisel õnnestuks ehk ka Akadeemia egiidi all konkreetseid projekte käivitada, mis senini kuidagi pole inimeste puudusel võimalik olnud. Kuid tegelikult on tegijate vähesus, mis kogu Eestit kummitab, terav küsimus ka Akadeemiale. Võimekad inimesed on ülekoormatud ning seetõttu on raske kaasata nii mitmeidki akadeemikuid suuremat ajakulu nõudvatele tegemistele.

Kunagi kirjutasin, et Akadeemial peaks olema (võiks olla?) aed. Eks see mõte pärineb vanast Kreekast, kus õpetatud mehed õpilastega olemise olemust püüdsid aias jalutades analüüsida. Pika Jala nõlvale saaks aia küll, naabritest Soome saatkond on sellega hakkama saanud. Tegelikult on Akadeemia aia mõiste pigem just selles tegevuses, mis ka Kreekas juba toimus. See tähendab seminari või reeglipärasel nädalapäeva vaba foorumiga. Omal ajal esitasid Akadeemia liikmed Akadeemiale oma tööde tulemused (Euler olevat esitanud vähemalt kümnekordse normi!). Eks nendest ettekannetest said alguse ka *Proceedings of the Royal Society* ja *Comptes Rendues*. Muidugi, tänapäeval on elektrooniline press levinud ja rahvusvahelised teadusühingud oma ajakirjadega ning aastakoosolekutega toovad kokku tegijad üle maailma. Ometi tuleks meil järele mõelda, mis väärtused on sellistel mitteformaalsetel kokkusaamistel ja vajadusel need ka käivitada. Õeldakse ju tihti, et uus on ununenud vana.

Üks mõttemõlgutus veel. On teada, et teatud institutsioonid, kus tipp-teadlastel on võimalik teatud aeg segamatult töötada, on end igati õigustanud. Princetonis loodi *Institute of Advanced Studies* esimesena, Berliinis on *Wissenschaftskolleg*, Pariisis Sorbonne'is samuti. Norra Teaduste Akadeemia on mitmeid aastaid oma taolist instituuti rahastanud ja väga rahul projektipõhiste tulemustega. Kas oleme küpsed midagi taolist tegema või ütleme – raha on vähe, inimesi on vähe ja üleüldse Eesti on liiga väike taoliseks ettevõtmiseks. Uurija-professorite seisus on tegelikult esimene samm sellel teel. Loomulikult on erinevatel valdkondadel vaja erinevat infrastruktuuri, kuid teoreetilistes valdkondades on võimalik koguda ühe katuse alla mitmeid erinevaid inimesi. Kasu sellest on suur, tean seda omast käest.

Luu visiooni teaduse tulevikuradadest on aga tõesti raske ja Niels Bohril oli õigus küll, kui ta ütles, et ennustamine on raske, eriti kui see puudutab tulevikku. Teame ju umbes 100 aastat vana avaldust, et õhust raskemad masinad lennata ei saa ja umbes 50 aastat hilisemat, et maailm vajavat kolme suurt arvutit. Saab tuletada aga tendentse näiteks skaalade vähenemisest, bio- info- ja nanotehnoloogia koosmõjust, ravimite disainist ja paljust muust. Kas üks või teine asi reaalsuseks muutub, on aga raske öelda. See sõltub eelkõige noortest inimestest, kes täna koolipingis on. Sestap tuleb neile anda kaasa mõtlev vaim ja ärgas meel. Maailm muutub kiiresti ja võib-olla on põletavaim küsimus mitte superarvutid ega disainitud ravimid või implantaadid, vaid hoopis see, kuidas inimene kiirete muutustega hakkama saab. See tundub teinekord väga keeruline olevat, kuid – pole midagi lihtsamat kui eilsed teadustulemused ja pole midagi keerulisemat kui need, mis seisavad ees.

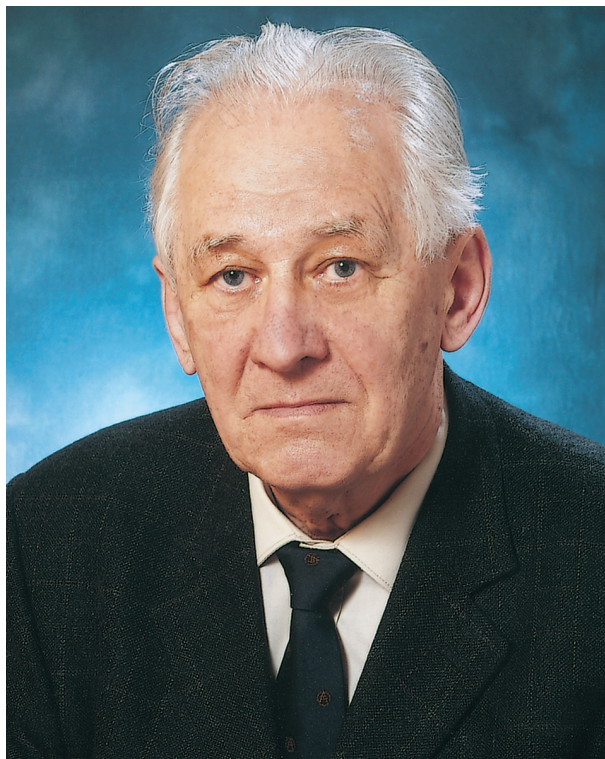
Igapäeva saginas unustame tihti põhitõed. Ei taha siin kümmet käsku meelde tuletada või Albert Schweitseri filosoofiast rääkida. Mõte rändab pigem teadusfilosoofia ja teaduspoliitika radadel. Füüsikast on hästi teada jäävusseadused, olgu need seotud massi, liikumishulga või energiaga. Viimane on ehk üldisemalt teada, sest midagi ei teki iseenesest. Nii on see ka kõigi meie tegemisega. Et midagi saavutada, tuleb midagi ka teha ja mitte millestki ei teki midagi uut. Friedebert Tuglas ütles: „Tuleb tahta suurimat, et saavutada suuremat”. Nii see lihtsalt on. Edasi tahaksin meelde tuletada tasakaalu stabiilsust enamike elujuhtumite puhul. See tähendab, et nulli hoidmine on lihtsam, kui tasakaalu viimine teise asendisse, ehk veel seda, et kes valitseb tasakaalu, sel on lihtsam. Kui ühiskonnas on selge arusaam teadmiste vajadusest, siis on sel ühiskonnal sisemine jõud. Läbi aastatuhandete on juudid tarkust au sees hoidnud ning täna sel päeval oskavad nad püsida ka siis, kui neid ajalootormid kõvasti raputanud on. Ühte mõtet arendasin ma teaduspoliitika arutlustel. Mis on eduka teadustegevuse garantiiks teadusjuhtide poolt vaadatuna? Jällegi on vastus lihtne – toeta kvaliteeti ja arenda noori inimesi. Korrates neid lihtsaid toiminguid, arendame teaduse fraktaalset ja keerukat struktuuri, kus uute tulemuste saamine tõenäone on. Ja lõpuks – teadus on puhas rõõm (*science is fun*), ei maksa seda kunagi ära unustada. Rõõm, kui midagi esimest korda õnnestub, rõõm õnnestunud katsest, õnnestunud võrrandi lahendusest, töötavast seadmest, doktorandi edukast kaitsmisest – kõik see käib teadusega kaasas. On äärmiselt põnev lugeda teaduse suurt raamatut ka sellest vaatevinklist. Üks Ameerika literaat, D. Adams, tunnistab, et palju põnevam on lugeda kokkuvõtteid või mälestusi teaduse radadelt kui konstrueeritud fiktsiooni. Sellest ka vajadus teadlastel jagada oma tegemiste inimlikke külgi laiema publikuga.

LÕPETUSEKS

Tempora mutantur, et nos mutamur in illis. Sirvisin oma märkmeid aastast 1994, detsember. Jättes kõrvale tühised asjad päris alguses, kus järjepidevuse teatepulk eelmise kandja poolt lihtsalt tühjale lauale jäeti ja see tuli sealt üles korjata, oli tollane aeg täis teisi muresid. On hea meel, et ajad ja asjad on teised ning järjepidevus au sees, nii nagu akadeemilistes ringkondades tavaks on. Nii sain 2004. a detsembris Akadeemia juhtimise üle anda Richard Villemsile kindla teadmisega asjade arenemisest ja Akadeemia potentsiaalset, osaledes ka ise edasi juhtkonna tegemistes. Asjad on kujunenud nii, et mu praegused kohus-

tused on paljuski seotud rahvusvaheliste institutsioonidega, kuid see on juba teine jutt.

Tänud. Mu tänud kuuluvad kolleegidele nii Akadeemias kui Kübernetika Instituudis, aga samuti paljudele teistele kolleegidele Eestis ja nähtamatus kolledžis üle maailma. Ja lähedastele, kes mind mõistavad ja toetavad. Läheks pikaks neid kõiki üles lugeda. Ükski inimene pole saar lagedal merel, ütles John Donne.

Akadeemik *Raimund Hagelberg*

1982–1989 Akadeemia teaduslik peasekretär

TAGASIVAATEKS. MÖTISKLUSI JA TÄHELEPANEKUID

Raimund Hagelberg

Kooli läksin kaheksa-aastaselt, esimesed viis aastat kulges õppimine normaalselt. Elu muutis järsult 1940. aasta juunipööre ja aasta pärast sellele järgnev sõda. Algasid probleemid. Saksa okupatsiooni alguses õnnestus mul konkursi korras minna õppima Tallinna Reaalkooli. Kuid sõjaaegne õppetöö ja sellele järgnenud nõukogudeaegsed õpiaastad jätsid teadmistesse paratamatult suuri lünki. Humanitaarse, eriti ajaloo poole pealt annab see end vahetevahel tunda praegugi. Samas tugevnes, seda küll mitte niivõrd kooli liinis, elutunnetuse sotsiaalne ja majanduslik külg. Koos koolivendadega kujunes tahe minna vabatahtlikult kaitsma loodetavat vabadust. Pärast sõda tuli selle tõttu vähemalt Hruštšovi sulani ja tööalaselt hiljemgi elada pinge all. Olime relvavennad ühes üksuses meie välisliikme Johannes Piiperiga. Elu majanduslik külg viis mind edasi õppima Tallinna Polütehnilise Instituudi (TPI) majandusteaduskonda. Sealt algas tee economicsi (teaduse?) radadele.

Kui ma esimest korda Akadeemiasse jõudsin, oli Eesti NSV Teaduste Akadeemia äsja saanud kaheaastaseks. See juhtus 1948. aasta sügisel. Olin siis kolmanda kursuse tudeng. Kohale jõudsin täpselt kokkulepitud ajal, sest tulla ei olnud kaugelt. Majandusteaduskond asus kõrvalmajas, kus praegu asub Soome saatkond. Teed juhatasid õppejõud. Neid oli mitu, kuid keskem nende hulgas oli minu tulevane patroon professor Juhan Vaabel. Tema juhatas mulle teed rahaasjade juurde. Ta õpetas finantsõigust ning tegi seda valdavalt kaasamõtlemisele kutsuvate kaasuste kaudu. Kaasamõtlejale sai sel teel selgemaks rahaliste suhete keskne roll majanduselus. Teisiti, sügavale teooriasse tungimise kaudu, poleks ajal, kus raha peeti ainult arvestusühikuks, saanudki teha. Nende kogemuste mõjul valisin rahanduse ja krediidi eriala, sest see võimaldas hõlmata majandusprobleeme laias plaanis – majandust tervikuna.

Juba tudengina kujunes mul hea kontakt Teaduse Akadeemia majanduse instituudiga. Päris alguses oli selle asutuse nimi majanduse ja õiguse instituut. Vahendajaks olid jälle õppejõud professor Paul Vihalem, dotsent Bernhard Veimer, assistent Vello Tarmisto jt. Minu probleemid olid põhiliselt seotud põllumajanduse selleaegsete väga keeruliste, sisuliselt mõistusevastaste rahaasjade

korraldamisega. Aspirandina, ehkki ametlikult olin TPI aspirant, see side tihenes veelgi. Minu teenuseid kasutas isegi mõnda aega eksisteerinud TA põllumajanduse instituut.

Aspirantuuri lõpetamise järel oli mulle kavandatud professor Vaabeli kõrvale TPI õppejõu ametikoht. Kuid kehtiv võim arvas teisiti. Kuna raha peeti vähetähtsaks ja TPI juhtkonnale oli majandusteaduskond n-ö liigliha lõpetati 1952. aastal rahanduse ja krediidi erialal üliõpilaste vastuvõtt. See ei olnud mõistagi ainult TPI otsustada, kõrgemal pool taheti arvatavasti sellega tähistada Stalini teose „Sotsialismi majandusprobleemid NSV Liidus” ilmumist. Selle järgi pidi kommunistlikus ühiskonnas raha asenduma saaduste vahetamise süsteemiga. Nii sai minust olude muutumise tõttu 1953. aasta alguses TA majanduse instituudi (TAMI) põllumajandusökonomika sektori nooremteadur. Minul koos Heldi Tealase ja Gennadi Kurssiga oli põhiliseks ülesandeks töö organiseerimise kogemuste uurimine kolhoosides. Taoline, esimene TAMI nime all välja antud raamat ilmus 1956. aastal. Kuid minu ametialane karjäär jäi TAMIs lühikeseks. Eelnimetatud raamatu oma osa kirjutasin järgmise põhitöö kõrval.

1953. aasta jaanilaupäeval kaitsesin TPI nõukogu ees oma kandidaadi väitekirja ning samal päeval tehti mulle ka ettepanek asuda tööle Tartu Riiklikus Ülikoolis, asutamaks seal majandusteaduskonda. Minu ülesandeks oli kavandada rahanduse ja krediidi eriharu loomine, sest ilma rahaasjadeta ei saadud siiski läbi. Kaubanduse eriharu andis TPI heameelega Tartule kaasavaraks, tööstuse eriharu aga jättis endale. Minu elutööst kuulubki keskne koht Tartu Ülikoolile. Töötasin seal põhikohaga 28 aastat ning poolelioleva lõpetamiseks kohakaasluse alusel veel kaks aastat.

Teaduse Akadeemia liikmeks valiti mind 1981. aastal. Ülikool oli esitlusi teinud varemgi, kuid ühiskonnateadustes oli erialase konkurentsi kõrval määravam poliitiline konkurent. See ei olenenud Akadeemiast. Peasekretäriks valiti mind siis, kui sellel ametipostil olnud akadeemik Arno Kõörna valiti akadeemik Viktor Maamäe administratiivsest tööst kõrvaleastumise järel asepresidendi ametkohale.

Olin peasekretär aastatel 1982–1989. Teisest ametiajast kasutasin ära kaks aastat. Mõõt sai täis. Oli hull aeg. Esimestel presiidiumi istungitel, kus ma osalesin, oli keskseks teemaks *neljakümne kiri*. Üldse oli palju mõttevahetusi poliitikast. Varsti hakkasin mõistma, et paljusid sellesuunalisi otsuseid ei suunanud akadeemikute arvamus ja tahe. Mõjukas roll oli arvukatel eriteenistuste ametnikel. Mõnigi neist on võib-olla praegugi, hiljuti oli küll, juhtival kohal ühe

teise riigi eriteenistuses. Traditsioonilist teaduslikku ja teaduslik-organisatoorset tegevust, mille korraldamine on peasekretäri keskne ülesanne, püüti järjest rohkem kallutada uutmise (perestroika) radadele. Kui perestroika näol oleks tegemist olnud tõelise reformiga, pidanuks kasutusele võetud toimetemehhanism olema hoopis teistsugune. Kavandatud abinõudega (majanduse kõigi lülide üleviimine täielikule isemajandamisele, kiirenduskurss, teaduse ja praktika ühendamine jmt) ei kaasnenud turusuhete stimuleerivat mõju. Jätkus ametnike võimu võimendav plaanimajandus. Juhthoovad jäid endiselt NLKP Keskkomitee kätte. Kiirete tulemuste saavutamise eesmärgil toimusid tihti uusi ülesandeid püstitavad NLKP KK pleenumid. Igaühele neist järgnes vastav vabariiklik pleenum jne. Teadusasutustes ja teisteski valdkondades tuli sel puhul koostada vastav abinõude plaan. Meie instituudid pidid selle esitama presiidiumile, presiidium EKP teaduse osakonnale jne. Tänu päris kõrgel tasandil töötavate ametnike arukusele saime nendest asjadest siiski kuidagi üle. Kuid see nõudis tegeliku töö asemel palju kasutuid askeldusi ja asjatut paberimäärimist. Tõelisele teadusele see kasuks ei tulnud.

Kuid oli ka sündmusi, kus mul tuli kas enda, teadlaskonna või Akadeemia nimel hinnata, põhjendada või selgitada Eestis toimuvat *tegelikku uutmist*. Üheks niisuguseks elevust tekitanud ning järgmisi ettevõtmisi inspireerivaks sammuks oli Gorbatšovi külaskäik Eestisse 1987. a veebruaris. Üldiselt ei olnud tal siinsetele tegemistele midagi erilist ette heita, kuid positsioon ja ülesanded kohustasid. Kõnes kohalikule partei- ja majandusaktiivile väitis ta, et Eesti saab Nõukogude Liidult aastas pool miljardit rubla rohkem kui ta sinna annab. See kutsus niigi hoolikalt valitud kuulajaskonnaga saalis hetkeks esile päris suure kahina. Juba saalis küsis minu kõrval istuv Mati Käärik, kas see vastab tõele.

Kui ma pärast Gorbatšovi kõne kuulamist saalist lahkusin, ei olnud pääsu küsimusterahes eest. Vastasin sellises toonis, et adekvaatset vastust on võimatu anda ilma adekvaatse maksebilansita. Kuid kaubavoogusid ning sisse- ja välja-veetavate kaupade hinnataset silmas pidades me siiski võlgu olla ei tohiks. Pigem on pilt vastupidine. Minu sõnad jõudsid mingit teed pidi Moskva kesk- võimuni. Mul tuli sellel teemal pidada mitmeid vestlusi NSVL Statistika Keskvalitsuse tippjuhtidega, sest nende ülesandeks oli teha üldistavaid avalikkuse ette toodavaid kokkuvõtteid majanduse kohta. Mind ei kutsunud küll Moskvasse, nemad sõitsid selleks spetsiaalselt Tallinna. Püüdsin oma seisukohti tõestada arvandmete, hinnasuhete, kaubaliikumise mitteametlike kanalite jms abil, nii- palju kui minu andmebaasid seda vähegi võimaldasid.

Kohapealsed juhid nendes mõttevahetustes millegipärast eriti ei osalenud ega pöördunud selgituste saamiseks ka minu poole. Selline käitumine tundus imelik, kuid panin selle uutmise mõju arvele. Varasema kava kohaselt kavatsesin oma motiveeritud seisukohtadega esmalt välja tulla teadusüldsuse ees. Nüüd tegin ma seda kiirendatud korras n-ö kuuma teemana Eesti NSV Teaduste Akadeemia üldkogu ees 1987. aasta 25. novembril.¹ Teemaks oli „*Eesti NSV majanduse struktuurianalüüsist tulenevaid järeldusi*”. Nentisin, et ametlikule sisse- ja väljaveole ning keskvõimu kehtestatud hindadele tuginedes oli Gorbatšovil tõepoolest õigus. Sissevedu ületas väljaveo 0,5 miljardi rublaga. Regioonidevahelise majandussidemete bilansi järgi veeti Eestisse tõepoolest mitmesugust toodangut sisse kolme, välja aga 2,5 miljardi rubla eest. Sellele aga järgnesid minu kommentaarid hinnakujunduse, transpordikulude, toodangu lõppväärtuse jm lõpphinnangule mõju avaldavate tegurite kohta. Esimese põhipõhjusena tõin välja selle, et tootmisvahendeid veeti sisse 1,2 välja aga 1,9 miljardi rubla eest, kuid nende hinnatase oli kõige rohkem paigast ära. Suurem osa väljaveost toimus väga madala hinnaga, nn riigikaitselise toodangu arvel. Teiseks põhjuseks pidasin inimeste liikumisega vahetult kaasnenud kaubaveo saldot (nn transiit-tarbijad ja spekulatiivsed veod). See oli hinnanguliselt 0,5 miljardit rubla väljaveo kasuks.

Kuna Moskva surve jätkus, valmistasin ette uue kirjutise, mille andsin avaldamiseks ajakirjale Eesti Kommunist teemal „*Mõtteid majandamisest ja isemajandamisest*”. Toimetus ei nõudnud minult mingeid täpsustusi, mis varasemaga võrreldes oli samuti uus nähtus. Kõigi maksebilansile vajalike elementide arvessevõtmist meie ametlikud andmebaasid ei võimaldanud, kuid tõdesin, et enam-vähem ekvivalentsele alusele (hindadele) tuginedes ületas meie väljavedu sisseveo 0,3 miljardi rubla ulatuses. Võtsin tulemused kokku järgmiselt: „Võrdlev analüüs näitab, et hinnasüsteemi vigade ja muude majandusmehhanismi ebakohtade tõttu toimub tulusid võrdsustav territoriaalne ümberjaotamine, mis ei stimuleeri paremini majandama. Siit tulenevad majandusmehhanismi täiustamise – eeskätt hindade, eelarvesüsteemi ja kaubanduse, sealhulgas tootmisvahendite hulgikaubanduse korrastamise – ülesanded. Üldistatult: raskuspunkt peab olema asetatud raha ja materiaalsete väärtuste liikumise ühtse süsteemi rajamisele, kus määrav tähtsus on raharinglusel. Ilma selleta pole tulemuslikku isemajandamist ega isefinantseerimist.”²

¹ R. Hagelberg. Eesti NSV majanduse struktuurianalüüsist tulenevaid järeldusi. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused 37. kd, 1988, lk 303–308.

² R. Hagelberg. Mõtteid majandusest ja (ise)majandamisest. – Eesti Kommunist, 1988, nr 5, lk 33.

Pärast seda võeti minu vastasseis keskvoimuga päevakorrast peatselt maha. See toimus 1988. aasta 27. mail. Mind kui „peasüüdlastest” kutsuti ette teatamata EKP Keskkomitee hoonesse, kus toimus büroo istung. Istungil osales ka NLKP KK sekretär Nikolai Sljunktov. Üheks päevakorrapunktiks oli teema *kes on kellele võlgu*. Arvatavasti tekkis istungit juhtival Karl Vainol istungi käigus arvamus, et võib-olla läheb mind vaja. Sellest siis ka minu ootamatu ja kiire ülesleidmine ja kohaletoomine. Minu saali sisenedes andis Indrek Toome sõrme risti suule asetades mulle märku, et olgu ma võimalusel vait. Nii ma ka tegin. Arutelu jätkus rahulikus toonis ning lõppes peatselt. Minule küsimusi ei esitatud. Sain aru, et Moskva selles asjas enam pretensioone esitada ei kavatsenud. Sama auto viis mind sinna, kust mind üles leiti ja ära toodi, ka tagasi.

Järgmiseks Akadeemia poole pöördumiseks, mis oli tähelepanu keskpunkti tõusnud juba enne võlgade klaarimise arve lõpetamist, oli Edgar Saviisaare, Siim Kallase, Tiit Made ja Mikk Titma kirjutis ajalehe Edasi 1987. aasta 26. septembri numbris teemal *Kogu Eesti NSV täielikule isemajandamisele*. Üldsuse ette toodud mõtte sügavusest võis välja lugeda püüdlust täieliku iseseisvuse poole. Sellest rääkisid ilmekalt kas või järgmised lühiväljavõtted kirjutisest: „Eesti NSV territooriumil paiknev majandus on Eesti NSV alluvuses. See kehtib ka raudtee, merelaevanduse ja praegu üleliidulises alluvuses olevate ettevõtete kohta. [---] Võetakse kasutusele konverteeritav rubla kui rahvusvaheliselt aktsepteeritud arveldusvahend. Selle abil toimuvad ka kõik arveldused NSV Liidu teiste piirkondade asutuste ja ettevõtetega. [---] Üleliidulisest tööjaotusest võtab Eesti NSV osa eestkätt valuutatulude suurendamise kaudu. Eesti NSV eelarve tulude formeerimiseks kujundatakse eri maksusüsteem.”¹ Nende seisukohtade ellurakendamine tähendanuks Eesti majanduse ja riikluse ajaloos täiesti uut lähenemist.

Nii kohapealsetele kui ka Moskva nn direktiivorganitele oli see ilmselt rohkem vastunäidustatud kui *kes on kellele võlgu*. Sellega oli löögi alla pandud Nõukogude Liit kui süsteem tervikuna. Minul pole teada, missugused ülesanded vasturünnakuks anti Moskvast, kuid kohapeal juhtisid seda EKP KK teine, s.o traditsiooniliselt Moskvast ideoloogilise järelevalve ülesandeid täitma saadetud sekretär Georgi Aljošin ja tööstussekretär Nikolai Ganjušov. ENSV Ministrite Nõukogu poolt sekundeeris neile Bruno Saul. Kuna tegemist oli ühtaegu nii poliitilise, majandusliku kui ka teadusliku probleemiga ning repressioonide

¹ Ettepanek: Kogu Eesti NSV täielikule isemajandamisele. – Edasi 26. IX 1987, nr 222.

otsene kasutuselevõtmine oli uutmise tingimustes ebasoovitatav, peeti vajalikuks üldsusele tutvustada selles küsimuses ka teadlaste seisukohti. EKP Keskkomitee juhtkond pöördus Teaduste Akadeemia presiidiumi poole. Akadeemiasisest ametkondlikku hierarhiat pidi jõudis see ülesanne jällegi minu kui peasekretärini, kes nüüd oli *kes on kellele võlgu* kaudu üldsusele juba rohkem tuntuks saanud.

Distantseeruda oli raske, sest olin üks vähestest, kes oli Eesti majanduse sellealaseid spetsiifilisi tervikprobleeme uurinud. Teaduste Akadeemia majanduse instituut koostas küll plaanilises korras Moskva juhendamisel mitmeid kompleksprogramme, kuid ju siis arvati, et koostajad on programmide mõju all. Mõistsin, et vastav kirjutis tuleb kellelki ikka saada, kuid kellelt konkreetselt ja missuguse sisuga? Nii tuli mul „teadlaste arvamuseks” anda peaaegu ¾ tunni pikkune intervjuu televisioonis ja kirjutada joonealune ajalehte Rahva Hääli. Seal kirjapandut pole mul põhjust häbeneda ka tänapäeval.

Viitasin tagasihoidlikult naiivsustele, mida nelja mehe artikli autorid olid oma põhimõtteliselt õige idee motiveerimiseks kasutanud. Seda eelkõige konverteeritava rubla reaalse kasutuselevõtu võimalikkuse küsitavuse kohta ühes liiduvabariigis. Lõpetasin loo järgmiste sõnadega: „Majandussidemed ei toimi otseselt piirkondade vahel, vaid ühte või teise piirkonda kuuluvate majanduspartnerite vahel. Asjad tuleb paika panna järkjärgulise jõudmisega partnerite vaba valiku printsiibini. See vabastaks ka juhtimisorganid ikka veel jätkuvalt administreerimisest ja käskivast tegevusest ning võimaldaks koondada rohkem tähelepanu sotsiaal-majandusliku kompleksi terviklikule arengule.”¹

Neli meest suhtusid minusse esialgu kui oma ideede vastasesse. Toimus kolm kohtumist. Ühel pool mina, teisel pool kõik autorid ja Valve Kirsipuu. Tema, kes ta oli sel ajal ka n-õ minu paremaks käeks Eesti Majandusteaduse Seltsi juhtimisel, oli kas neutraalne või hoidis rohkem neliku poole. Kõigil kohtumistel vahetasime viisakast vormis mõtteid, kuid ühisele arusaamisele ei jõudnud. Ka viimasel korral jäi kõik samaks, välja arvatud minu enne laialiminekut öeldud mõte, et *tervikliku lahenduseni jõudmise oluliseks eelduseks on suveräänsus, iseseisvus*. Rohkemat ma öelda ei sõandanud. Märkmeid selleks kohtumiseks valmistumise kohta olen hoidnud alles siiani kui silmaterra. Läksime jälle lahku ilma mingisugust kokkuvõtet tegemata. Sellest, kuidas kõik lõpuks läks, on kirjutatud mitu raamatut. Kõige kokkuvõtlikum on nende hulgas Jaan Kel-

¹ R. Hagelberg. Eesmärk: sotsiaal-majandusliku kompleksi suurem terviklikkus. – Rahva Hääli 10. X 1987, nr 233.

deri 1997. aastal avaldatud raamat.¹ Koostaja avaldab seal erilist tänu Raimund Hagelbergile süstematiseeritud taustinfo eest.

Tee nelja mehe ettepanekust rahareformini jätkus IMEga - isemajandava Eesti kontseptsiooni väljatöötamise näol. Siis veel mitteiseseisva Eesti NSV isemajandamise kontseptsiooni väljatöötamist alustati Teaduste Akadeemia majanduse instituudis ENSV Ministrite Nõukogu 1987. a 16. novembri otsuse, ühtlasi tellimuse alusel. Selleks moodustati ajutine teaduskollektiiv instituudi direktori Rein Otsasoni juhtimisel. Kontseptsioon esitati tellijale ja Teaduste Akadeemia presiidiumile² läbivaatamiseks 1988. a 24. oktoobril. Samal ajavahemikul sündis alternatiivne IME vastava probleemnõukogu moodustamise ja kontseptsiooni väljatöötamisega Mainori juures Edgar Savisaare juhtimisel ning Liina Tõnisoni ja Erik Tergi juhendamisel.³

Mõlema kontseptsiooni eesmärgiks oli kavandada muudatusi, tagamaks Eesti kiiremat sotsiaalset ja majanduslikku arengut. Kui E. Savisaar siirdus 1989. aastal plaanikomitee esimeheks, kandus tegevuse raskuspunkt sinna. Olulist programmilist osa kandis seal plaanikomitee juures asuv Eesti Majandusarengu Instituut. Kahe kontseptsiooni olemasolu eeldas võrdlevat analüüsi otsimaks võimalusi jõudude ühendamiseks. Ministrite Nõukogu pöördus nende hindamiseks ja omapoolsete soovitude andmiseks ka Teaduste Akadeemia presiidiumi poole. Vastava projekti ettevalmistamine tehti juhtkonna poolt ülesandeks peasekretärile, s.o käesolevate ridade autorile. Akadeemia hinnangute ja soovitude aluseks olid akadeemikutele ja Akadeemia instituutidele kättesaadavaks tehtud alusmaterjalid ning nende alusel vastuseks saadud kirjalikud arvamused. Arutelu toimus 1988. aasta 18. novembril presiidiumi laiendatud istungil. Seal kujundatud seisukohad panime kokku ühiselt koos akadeemik Arno Kõörnaga.

Nentisime mõlema kontseptsiooni põhiseisukohtade ja -järeldeste kokkulangevust. Mõlema lähtealuseks oli sel ajal toimivate poliitiliste jõudude vaherkord, sealhulgas NLKP juhtorganite poolt meile „suure vastutulekuna” lubatud liiduleping, mis teatavasti eeldas Eesti jäämist Nõukogude Liidu koosseisu. Nii-sugune lähtealus sundis meid rahaasjade, eriti raharingluse korraldamise küsimustes juhtima tegijate tähelepanu koru (konverteeritava rubla) iseseisva ring-

¹ Esimene põhjalik ülevaade: Eesti rahareform 1992. Nelja mehe ettepanekust oma rahani / koost J. Kelder. Tartu, 1997.

² Eesti NSV isemajandamise kontseptsioon. Tallinn, 1988, 43 lk. Tervikmaterjali maht 572 lk.

³ IME Kontseptsioon. Projekt. Tallinn, 1988.

luse küsitavusele. Kuidas seda reaalselt korraldada? Kokkuvõtvalt: Akadeemia seisukoht rõhutas edasitöötamise vajadust, koondamaks jõude ühise koondkontseptsiooni koostamiseks.

Siinkohal tahaks tagantjärele püstitada hüpoteetilise, ehkki vastamata jääva küsimuse: missugused oleksid näinud välja mõlemad alles äsja valminud kontseptsioonid siis, kui Eesti NSV Ülemnõukogu sama aasta 16. novembri erakorraline istungjärk, mis võttis vastu deklaratsiooni Eesti NSV suveräänsusest ning sinna juurde kuuluvad teised dokumendid, oleks toimunud mõni aeg varem? Kas liidulepingu idee oleks jäänud jõusse? Ülemnõukogu istungi töökomisjonides, kus mul oli ühe liikmena võimalik osaleda, olid mõnede otsuste projektid esialgses redaktsioonis radikaalsemad kui nad otsustena vastu võeti.

Kõige olulisem oli antud juhul siiski see, et ülemnõukogu istungjärk ja seal vastu võetud otsused intensiivistasid IME koondkontseptsiooni koostamist. Juba 1988. aasta 24. novembriks olid mõlemad tegijad kokku leppinud ühistes alustes. Majanduse instituudi poolt kinnitasid seda Rein Otsason, Siim Kallas ja Ants Kulo, IME probleemnõukogu poolt Enn Roose, Liina Tõnisson ja Heido Vitsur. 1989. aasta 31. märtsil otsustas ENSV Ülemnõukogu Presiidium panna nii koondkontseptsiooni kui ka selle alusel välja töötatud Eesti NSV isemajandamise seaduse aluste projekti rahvaarutelule. Need publitseeriti ajalehtedes. Sama aasta 18. mail said mõlemad projektid Eesti NSV Ülemnõukogu heakskiidu.

Nende sammudega minu missioon Teaduste Akadeemia juhtkonnas ka lõppes. Juhatuse liikme ja mitmesuguste komisjonide koosseisudes olen osalenud ka hiljem. Kuid eriala seisukohalt jääb südamele kripeldama majandusteaduse positsioon Eestis. Teaduse reformeerimise tulemusel kadus ära Teaduste Akadeemia majanduse instituut. Majandusteadus muidugi ära ei kadunud, kuid puudub keskus, kus uuritakse meie majandust komplekselt, tervikuna. Minu arusaamise järgi oleks seda väga vaja, kuid „kahekordse” realistina tean, et meie praegustes tingimustes on see ainult unistus.

Akadeemik *Udo Margna*

1990–1999 Akadeemia peasekretär

AKADEEMIA SAJANDILÕPU PUHASTUSTULES

Udo Margna

PRELUUDIUM

Kui ma Akadeemia värske liikmena 1987. aasta detsembris osutusin valituks selle Eesti kaalukaima teadusliku ühenduse juhtorgani – Akadeemia presiidiumi (praeguses mõistes Akadeemia juhatuse) koosseisu, siis olin volitused teadustegevuse asjades tõsisemaks kaasaráäkimiseks kätte saanud just sellisel ajamomendil, mil ühiskonnas hakkasid ühe rohkem ilmet võtma kardinaalsete ümberkorralduste ideed ja laienema liikumine nende ideede reaalseks elluvii-miseks. Ei saanud Akadeemiagi jääda nokitsema vaid elitaarsete teadusproblee-mide juurde.

Presiidiumi uue koosseisu valimisele järgnenud esimene tööaasta (1988) kujunes läbi aegade Akadeemia kõige suurema ühiskondliku aktiivsuse perioodiks. Märtsis võttis üldkogu (praeguse nimetusega täiskogu) vastu otsuse lugeda Balti Soojuselektrijaama rekonstrueerimise projekt tehniliselt ja ökoloogiliselt vastuvõetamatuks, pidades vajalikuks näha selles ette lahendusi, mis otsustavalt vähendaksid keskkonna saastamist. Juunis otsustas üldkogu pöörduda riikliku rahvakontrolli komitee poole esildisega kontrollida Tallinna Uussadama ehitamise põhjendatust. Komiteelt nõuti selgitust, kuivõrd on uue sadama ehituskavades arvesse võetud kõiki õiguslikke, ökoloogilisi ja majanduslikke asjaolusid.

Sama aasta viimasel üldkogu istungil (novembris) läks Akadeemia haare veelgi laiemaks. Võeti vastu otsus pidada lubamatuks (!) võtta NSV Liidu Ülemnõukogus arutusele seaduseprojektid „Muudatustest ja täiendustest NSV Liidu konstitutsiooni (põhiseadusse)” ning „NSV Liidu rahvasaadikute valimisest”, toetades ettepanekut kutsuda nimetatud seaduseprojektide arutamiseks kokku Eesti NSV Ülemnõukogu erakorraline istungjärk. Selsamal istungil tegi Üldkogu veel teisegi üldpoliitilise käigu – võeti vastu otsus pidada vajalikuks keeleseaduse vastuvõtmist.

Mulle ei ole teada, kas Akadeemia nii suurejoonelistel avaldustel asjade arengule ka mingit mõju oli või jäi see vaid kemplemiseks omaenese seinte vahel. Soojuselektrijaama ja Uussadama asjus puudutasid küsimused ehitustegevuse teadustehnilisi aluseid. Akadeemia esines siin kompetentse eksperdina ning tema seisukohti, isegi kui need ei langenud kokku teiste asjatundjate arvamus-

tega, ei saanud niisama lihtsalt tähelepanuta jätta. Seevastu Akadeemia toonased poliitilised avaldused kuulusid aktsioonide hulka, mida vaevalt saab seostada tema kui teadusinstituutsiooni ülesannete ja pädevusega. Neid avaldusi on täna isegi piinlik meenutada.

Ent toimunut ei saa olematuks teha. Ju tuli Akadeemialgi maksta lõivu kellegi poliitilistele ambitsioonidele, ilma et laiem akadeemiline liikmeskond sellest tol hetkel arugi oleks saanud. Õnneks oli põhiline osa Akadeemia toonast ümberkorralduslikust aktiivsusest suunatud siiski Akadeemia enese muutmisele ja reformimisele.

Põhimõttelise tähtsusega sündmuseks oli siin kahtlemata Akadeemia üldkogu istung 6. aprillil 1989. aastal. Veidi vähem kui viis kuud enne seda (14. novembril 1988) oli Eesti NSV Ministrite Nõukogu, reageerides positiivselt Akadeemia üldkogu mõned kuud varem esitatud taotlusele, tühistanud nõude, mille kohaselt Akadeemia põhikiri ja selle muudatused omandavad jõu alles pärast nende kinnitamist Ministrite Nõukogu poolt. Akadeemia oli selle riikliku aktiga saanud õiguse oma asjade korraldamist ise otsustada. Üldkogu aprilli-istung saadud võimalust ka kohe kasutas, võttes vastu Akadeemia uue põhikirja ning kinnitades uues redaktsioonis kõik põhikirjaga seotud alusdokumendid.

Juba nädal pärast vastuvõtmist kehtima hakanud uus põhikiri seniolnust siiski väga palju ei erinenud. Valdav osa muudatustest olid oma olemuselt vormtehnilist laadi ja tulenesid Akadeemia ajaloolist järjepidevust rõhutava sätte sisseviimisest põhikirja. Akadeemia määratles end senise Eesti NSV Teaduste Akadeemia asemel EESTI TEADUSTE AKADEEMIANA, millest tulenevalt muutus ka tema allüksuste ja asutuste nimetuste kirjapilt. Mõneti erandlik oli asjaolu, et uuele määratlusele lisati numbrilise fikseeringuna juurde viide Akadeemia asutamisaastale 1938. Nende sündmuste toimumise ajal tundus selline apendiks väga olulise faktina, mis tingimata vajas markeerimist põhikirja tasemel.

Peab märkima, et Akadeemia ei toiminud sellist järjepidevust põhikirjaliselt deklareerides ning 1938. aastale viidates sugugi mitte meelevaldselt. Kuigi 1940. aasta juulis Vabariigi President (suure tõenäosusega eeskätt Tartu Ülikoolist lähtunud survele järele andes) kõigest paar aastat tegutseda jõudnud Eesti Teaduste Akadeemia tegevuse lõpetas, piirdus katkestus vaid sõja-aastatega. Juba poolteist kuud pärast sõja lõppu, 28. juunil 1945 andsid Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja Eestimaa KP KK välja määruse, millega otsustati „taastada Eesti Teaduste Akadeemia”, kujundades selle ümber Eesti NSV Teaduste Akadeemiaks. Jääb lõpuni teadmata, kas formulatsioon „taastada Eesti Teaduste

Akadeemia” kujunes selle määruse sõnastuseks kantseleiametnike juhusliku sõnavaliku tõttu, Akadeemia töösserakendamiseks moodustatud orgtoimkonna (selle esimeheks oli Hans Kruus) teadlikul initsiatiivil või hoopiski kõrgemate riigiorganite juhiste alusel. Viimatimainitud võimalus pole primaarsena kaugeltki välistatud. Oli ju teadus Nõukogude Liidus üks prioriteetseid arengusuundi ning vaevalt oleks sõjast räsitud majandusega riik muidu ühe esimese rahuaegse sam-muna hakanud äärealal teadusstruktuure üles ehitama (või taastama).

Akadeemia renoveeritud põhikirja üheks põhimõttelise tähtsusega uuendu-seks oli tema personaalse liikmeskonna ümberkorraldamine. Sätestati, et sellesse kuuluvad Eesti Teaduste Akadeemia liikmed ja välisliikmed ning likvideeriti liikmeskonna varasem jagunemine akadeemikuteks ja korrespondentliikmeteks. Akadeemia siseelu seisukohalt oli siin kõige suurema tähtsusega just liikmes-konna kaheastmelisuse ärakaotamine, millise idee oli minu mäletamist mööda juba eelmisel aastal üles tõstnud Akadeemia president Karl Rebane. Nüüd oli see siis põhikirja tasemel paika pandud. Oma järgmisel istungil paar kuud hil-jem (29. juunil 1989) üldkogu selle muudatuse ka kohe realiseeris, kehtestades alates 1. septembrist 1989 kõikidele Eesti Teaduste Akadeemia liikmetele ühtse akadeemilise nimetuse „akadeemik”.

REVOLUTSIOON

1989. aasta 6. aprilli üldkogu istungi kõige suuremaks „pommiks” kuju-nes aga Akadeemia liikmete pretsedenditu ja vaevalt et kunagi veel samasuguste nõudmisteni küündiva ühisavalduse esitamine. Avalduse kandis üldkogule ette akadeemik Erast Parmasto, kes teadaolevalt oli pöördumise peamisi initsieerijaid ja organiseerijaid. Deklaratsioonile olid oma allkirja andnud 28 Akadeemia lii-get. Teiste seas olid sellele alla kirjutanud kõik toonased juhtkonna (presiidiumi) koosseisu valitud akadeemikud ja korrespondentliikmed, aga ka osakondade akadeemiksekretärid. Puudus vaid presidendi allkiri, ent teda vaevalt asjast üldse informeeriti. Arvata võib, et avaldusega oleks ühinenud veel teisigi Akadeemia liikmeid (Akadeemias oli sel ajal kokku 46 akadeemikut ja korrespondentliiget), kuid et allkirjade kogumine käivitus laiema foorumi jaoks alles istungipäeval ja istungi ajal, siis nii mõnegi liikmeni teave selle kohta ilmselt ei jõudnudki.

Avaldus ise kõlas pealtnäha neutraalselt ega sisaldanud hinnanguid olu-kordadele, kuid oli samas siiski kirjutatud tavatult resoluutses ja juba ette n-ö. pealejäämist eeldavas tonaalsuses. Märkimisväärne oli, et avalduse tekstiline osa

koosnes vaid kolmest võrdlemisi lihtsakoelisest lausest, mis originaalis mahtusid ära kõigest kümnele masinakirjareale. Pole seetõttu liigne avalduse tekst siinkohal täielikult ära tuua:

Eesti NSV Teaduste Akadeemia üldkogule ja presiidiumile

Eesti NSV Teaduste Akadeemia uue, parandatud ja täiendatud põhikirja eelseisvast vastuvõtmisest tuleneb vajadus selle seisukohtade elluviimiseks juba 1989. aastal.

Käesolevaga avaldame oma seisukoha, et akadeemias tuleb juba käesoleval aastal läbi viia presiidiumi, osakonnabüroode ja (enne 1988. a. valitud) direktorite valimised uue põhikirja järgi. Ühtlasi teatame, et valimiste läbiviimiseks astuvad need allkirjutanutest seast, kes kuuluvad ülalnimetatud valitud isikute hulka, tagasi oma seniselt valitud ametikohalt või presiidiumi/osakonnabüroo liikme kohalt.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia liikmed: (28 allkirja)

Dokumentaalse tõe huvides peab märkima, et avaldusele allkirja andnud akadeemikutest-korrespondentliikmetest oli 18 esimese nimi klambrites ette trükitud ja nende allkirjakoht fikseeritud (paigutuse järjekorras: E. Parmasto, R. Hagelberg, A. Raukas, H. Simm, D. Kaljo, U. Margna, R. Villems, M. Bronštein, J. Einasto, P. Saari, Tš. Luštšik, V. Palm, J. Peegel, A. Lind, E. Tõugu, A. Pork, B. Tamm ja E. Lippmaa), ülejäänud 10 allkirja on täiendavalt lisandunud allkirjutamise järjekorras ning jäänud trükipildis nimedena avamata (H. Trass, A. Kõörna, M. Veiderma, H. Aben, H. Rätsep, K. Siilivask, G. Vainikko, O. Kirret, Ü. Lille ja J. Kahk). Avalduse leht sai nende 28 allkirjaga lõpuni täis ja kuigi servadel vaba ruumi leidis, võis see olla üheks põhjuseks, miks juba küllalt mõjuka ilme omandanud aktsioonile ei hakatudki enam rohkem toetust otsima.

Nüüd tagantjärele toimunu üle järele mõeldes tuleb tunnistada, et kogu see väljaastumine kandis ikka väga tugevasti tüüpilise revolutsioonilise käitumise tunnuseid. Jättes isegi kõrvale sellise piasiasja, et avaldusel puudus mis tahes dokumendi elementaarne rekvisiit – dateering, võib teatud küsitavusi näha selle taotluste õiguslikes nüanssides. Kas üldkogu näiteks oli ikka pädev tagasi kutsuma oma ametikohtadelt instituutide direktoreid, kellest vähemalt nende

suhtes, kes Akadeemia liikmeskonda ei kuulunud ega avaldusega ei olnud seotud, see oli ilmselge vägivald? Ei olnud ju Akadeemia põhikirjas sätestatud, et koos presiidiumi uue koosseisu moodustamisega valitakse ümber ka kõik institutide direktorid. Miks nõudis uue (peamiselt vaid Akadeemia nimetuse muutmise tingitud parandustega) põhikirja vastuvõtmine kogu presiidiumi koosseisu tagasiastumist? Põhikirja oli Akadeemia üldkogu ju ennegi korrigeerinud, ent mitte kunagi varem ega ka tollel tormilisel üldkogu istungil vastu võetud uus variant ei näinud ette seniste otsustuskogude (juhtide) ümbervalimist enne nende volituste korralise tähtaja möödumist.

Tol momendil keegi niisugustele formaalsetele „pisi-asjadele” tähelepanu ei pööranud ega vist tahtnudki seda teha. Akadeemia liikmeskond koondus harvanähtava üksmeelega kokku, et üleskutset toetada ja olustikku enda ümber muuta. Enamikule oli algusest peale selge, et kogu seda avaldust ei ajendanud tegema mitte niivõrd üllas soov Akadeemia asjaajamist korrastada ja uut elu n-ö. puhtast lehest peale hakata, kuivõrd üsnagi proosaline konkreetne eesmärk: teha lõpp akadeemik Karl Rebase juba liiga pikaks veninud valitsemisajale presidendina. Kõik muu selle ümber oli suitsukate. Võib vaid küsida, mis takistas Akadeemia liikmetel Karl Rebast maha hääletamast kõigest aasta ja neli kuud varem, kui nad ta (üldkogu istungil 10. detsembril 1987) hoopis neljandat korda taas presidendiks valisid? On ju kõik valitavad ametikohad Akadeemias alati täidetud salajasel hääletusel.

Sündmuste edasine areng kulges juba tavalise asjaajamise korra kohaselt. 28 akadeemiku ettepanekust lähtudes võttis üldkogu oma järgmisel istungil (29. juunil 1989) vastu otsuse korraldada uue põhikirja rakendamiseks veel samal aastal Akadeemia presiidiumi, osakonnabüroode ja vana põhikirja järgi valitud instituudidirektorite erakorralised ümbervalimised. Mõned kuud hiljem toimunud aasta viimasel istungil (4. novembril) astus üldkogu järgmise sammu, määrates, et nende otsustuskogude ja ümbervalimisele kuuluvate direktorite volitused loetakse lõppenuks alates 15. jaanuarist 1990. Ning mõned päevad enne selle tähtaja saabumist jõudiski kogu see epopöa oma finaali. 4. jaanuaril 1990 valis üldkogu Akadeemia uueks presidendiks akadeemik Arno Kõörna, nädal hiljem (11. jaanuaril) – Akadeemia presiidiumi uue koosseisu, kinnitades ühtlasi ametisse ka osakondades valitud akadeemiksekretärid.

Ei ole enam meeles, millega lõppesid ümbervalimised direktorite puhul ja kas mõni nendest juhtidest, kes toimunu tulemusel löögi alla sattus, selle tagajärjel tegelikult ka tagasi valimata jäi. Akadeemia presiidiumi osas kujunes pilt aga

lausa üks-üheselt selliseks, nagu ette võis näha. Ootuspäraselt jäi ainsana mängust täielikult kõrvale senine president Karl Rebane. Peaaegu kõik teised „endised” (lisaks presidendiks valitud Arno Kõörnale veel Mihkel Veiderma, Endel Lippmaa, Boris Tamm, Richard Villems ja Udo Margna) valiti uuesti presiidiumi koosseisu, kuigi nende positsioonid seal mõneti muutusid. Eelmisest koosseisust jäid välja vaid Raimund Hagelberg ja Andrus Pork. Neist esimene oli juba enne uusi valimisi omal soovil peasekretäri ametikohalt tagasi astunud ning Akadeemia juhtimisest ja asjaajamisest kõrvale tõmbunud. Teda sellel kohal (alates 1. aprillist 1989) asendanud Andrus Pork aga soovis noore mehana keskenduda uurimistöole ega tahtnud end rohkem siduda administratiivsete kohustustega. Päris endiseks presiidiumi uus koosseis siiski ei jäänud. Tehti juurde kaks täiendavat asepresidendi kohta, kuhu valiti Ülo Jaaksoo ja Gennadi Vainikko. Presiidiumi kaheks uueks vabaliikmeks valiti Peeter Saari ja Huno Rätsep.

Oma sisult ja olemuselt jäid tavapärase rotatsiooni raamidesse ka erakorralised ümbervalimised osakonna akadeemiksekretäride tasemel. Realiseerusid tegelikult juba varem küpsenud lahendused. Selle tulemusel valiti oma kohale tagasi Jaan Einasto (täppisteadused) ja pikendati Enn Tõugu (tehnikateadused) volituste kehtimise aega, uuteks akadeemiksekretärideks said aga Dimitri Kaljo (loodusteadused), kes vahetas välja Anto Raukase ja Andrus Pork (ühiskonnateadused), kes võttis osakonna üle Juhan Kahkilt. Mõlemad välja vahetatud osakonnajuhid soovisid ise tungivalt sellest ametist taanduda. Anto Raukas oli osakonda aktiivselt vedanud eelmised seitse aastat, Juhan Kahk oli aga enne „vabanemist” akadeemiksekretäri ülesandeid pidanud täitma koguni üle 18 aasta!

UUE AJASTU ALGUS

Ajaloolise paratamatuse tõttu tuli niisugusel dramaatilisel taustal valitud uuel Akadeemia juhatusel üle elada kõige kuumem periood kogu Akadeemia ajaloos. Paljudki Akadeemia traditsioonilised suhted ja juhtimispõhimõtted olid selleks ajaks juba selgelt aegunud ja hakanud edasist arengut pidurdama. Mitte vähem ei nõudnud Akadeemia tegevuse ja ülesehituse ümbersättimist kardinaalsed pöörded riigi üldises elukorralduses. Uue presidendi Arno Kõörna juhtimisel hakkas Akadeemia juhatus kohe arendama kõige aktiivsemat tegevust.

Reformide ja uuenduste raskuspunkt oli suunatud Akadeemia ja tema koosseisu kuulunud teadusasutuste suhete totaalsole ümberkorraldamisele. Kogu

eelnenud 45 tegevusaasta jooksul oli Akadeemia, nii nagu see oli omane teadusstruktuuridele Nõukogude Liidus tervikuna, tegutsenud paljusid instituute ühendava ametkonnana, kus allasutuste tegevus oli allutatud tsentraalsele juhtimisele. Niihästi Akadeemia ja tema töötajad ise, kui ka laiem üldsus määratlesidki Akadeemiat eelkõige teadusasutuste süsteemina. Akadeemia liikmeskond, kuigi koosnes tunnustatud teadlastest, jäi selles tervikuna tagaplaanile.

Uue juhatuse käivitatud ja kohe järkjärgult ka ellu viidud muudatused lõdvendasid oluliselt instituutide senist administratiivset sõltuvust Akadeemia juhatusest, olenemata sellest, et nende formaaljuriidiline staatus Akadeemia allasutustena sellest ei muutunud. Õigupoolest jäigi pärast neid ümberkorraldusi instituutide ainsaks alluvustunnuseks formaalne kuuluvus Akadeemia süsteemi. 1992. aasta detsembris likvideeris Akadeemia presiidium oma sellekohase otsusega viimasedki endised sõltuvusvahekorrad. Selle tulemusel said Akadeemia instituudid ja ka Akadeemia teised teadusasutused õiguse tegutseda täiesti sõltumatult niihästi uurimisprobleemide valikul ja teadussuhete arendamisel (milles faktiliselt juba varemgi neil oli täielik tegevusvabadus), kui ka oma varade haldamisel ja finantsmajanduse korraldamisel.

Ainsa olulise reliktna endistest katusorganisatsiooni funktsioonidest jäid Akadeemia presiidiumile esialgu alles vaid ülesanne korraldada riigieelarveliste baasfinantseeringute jaotamist instituutide vahel. Tegelikult ei pidanud Akadeemia uus juhtkond sellegi rolli säilimist enam vajalikuks ja oli vastava loobumise ettepaneku isegi juba teinud. Paraku ei olnud uut riiklikku teadusrahade jagamise mehhanismi sel ajal veel välja töötatud ning ka enamik instituute ei olnud siis valmis vanadest printsiipidest loobuma. Samas peab rõhutama, et riigiraha jätkuv kättesaamine Akadeemia kui katusorganisatsiooni kaudu ei tähendanud siis instituutidele enam mingit reaalselt sõltuvust Akadeemia keskusest või mõnede selle juhtide isiklikest sümpaatiatest-antipaatiatest. Kõik olenes ikkagi vaid riigieelarveliste eraldiste suurusest. Akadeemia täitis selles protsessis üksnes puhttehnilist vahefunktsiooni, mida igasugune rahajagamine ja rahaasjade korraldamine alati paratamatult nõuab.

Tänastel teadlastel on raske ette kujutada tollast finantseerimisolukorda ning väga paljudel on ehk jäänud (või tekitatud) ettekujutus, et Akadeemias valitses räige ebaõiglus ja onupojapoliitika. Ei olnud rahaliste vahendite jaotamine aga ka Akadeemias sugugi rohkem kallutatud kui kusagil mujal. Pärast instituutide õiguste laiendamist Akadeemia uue juhatuse poolt olid subjektiivsed otsustused siin juba täielikult välistatud. Vaevalt saaks raha jagada veel demo-

kraatlikumal viisil, kui see uuenenud juhtimisega Akadeemias nendel paaril aastal, enne kui teaduse rahastamise mehhanismid Eestis tervikuna muutusid, ellu sai rakendatud. Finantseerimisnumbreid ei pandud paika kitsas privilegeeritud isikute ringis suletud uste taga. Rahade jaotamise valmistas ette üleakadeemiline finantskomisjon, mille töös osalesid otsustava hääleõigusega kõikide eelarveliste asutuste direktorid. Lõppotsused tehti praktiliselt konsensuse alusel. Akadeemia presidendi käsutusse jäi tema ainuotsuse alusel väljajagamiseks (juhuks, kui instituutidel tekkis mõni erakorraline vajadus) vaid väga väike osa kogu summaarset riiklikust finantseeringust.

Tegelikult said Akadeemia instituudid nende demokraatlike ümberkorraldustega ka õiguse Akadeemia koosseisust lahkuda. Akadeemia oli küll kaugel sellest, et kiita heaks kõikide tema alla koondunud teadusstruktuuride totaalset liitmist ühe või teise ülikooliga, nagu mõned ringkonnad kahtlemata soovisid, kuid ei pidanud ka vajalikuks ühtegi teadusüksust kinni hoida, kui need oma loomult paremini sobisid ülikoolide või mõne teise akadeemiavälise struktuuriga. 1992. aastal mitmed akadeemilised uurimisüksused Akadeemia enda initsiatiivil integreeritigi ülikoolide struktuuridega. Nii viidi eksperimentaalentomoloogia ja mürmekoloogia töörühmad Zooloogia ja Botaanika Instituudist üle Eesti Põllumajandusülikooli koosseisu, biofüüsika töörühmad Astrofüüsika ja Atmosfäärifüüsika Instituudist ning Tartu uurimisgrupp Majanduse Instituudist Tartu Ülikooli koosseisu, Tallinna Tähetorn Astrofüüsika ja Atmosfäärifüüsika Instituudist Tallinna Tehnikaülikooli koosseisu. Täiesti loomulik oleks kohe olnud ka mitme instituudi terviklik üleviimine ülikoolide koosseisu.

Taoline käik oluks eriti loogiline Akadeemia Tartus paiknevate uurimisinstituutide suhtes, mille tegevus oli nii uurijate ja uurimistemaatika kui ka pedagoogilise töö tasandil tihedasti läbi põimunud Tartu Ülikooli tegevusega. Kõige otsesem sisuline seos ülikooliga oli siin kahtlemata Zooloogia ja Botaanika Instituudil, kus pealegi oli millegipärast välja kujunenud kõige kriitilisem hoiak Teaduste Akadeemia suhtes. Polnud seetõttu kuigi suureks üllatuseks, et niipea, kui reaalsed võimalused Akadeemiast eraldumiseks tekkisid, hakkas just Zooloogia ja Botaanika Instituut kohe arendama aktiivset tegevust ülikooliga liitumiseks.

OOTUSTE PURUNEMINE

Instituut alustas neid läbirääkimisi üloptimistliku entusiasmi. Asjaga pihta hakates ei paistnud ju siin olevat erilisi probleeme, soovitud tulemuseni jõudmine tundus vaid vormistamise küsimusena. Paraku osutus tegelikkus oluliselt karmimaks. Ei hoidnud ülikoolis keegi ust pärani lahti, et Akadeemia instituudid oleksid saanud sellest püstipäi ja ovatsioonide saatel sisse marssida ning tagatipuks veel liitumistingimusi dikteerida. Tuli oma lootustes pettuda ka Zooloogia ja Botaanika Instituudil, kuigi ta püüdis üleminekuideed niihästi omal käel kui ka Akadeemia presiidiumi toetusel paari aasta jooksul korduvalt ja mitme skeemi järgi realiseerida. Ometi oli tegemist Eesti väärikaima ajaloo ja kõrgeima rahvusvahelise renomeega loodusteadusliku uurimisinstituudiga, mille üleminek Akadeemiast ülikooli alla võinuks saada teedrajavaks pretsedendiks edasistele ümberkorraldustele.

Ei andnud mingit tulemust ka märksa kõrgemal tasemel tõstatatud taotlus integreerumiseks Tartu Ülikooliga, mille 19. novembril 1994 kirjaliku pöördumise vormis esitasid Vabariigi Valitsusele, Eesti Teadusnõukogule, Kultuuri- ja haridusministeeriumile, Eesti Teadusfondi Nõukogule, Eesti Teaduste Akadeemiale ja Tartu Ülikoolile nelja Tartu piirkonna akadeemilise uurimisasutuse – Astronoomia ja Atmosfäärifüüsika Instituudi, Füüsika Instituudi, Eesti Biokeskuse ning Zooloogia ja Botaanika Instituudi – direktorid. Viiendana oli sellele ühispöördumisele alla kirjutanud Tartu Ülikooli tollane prorektor Jaak Aaviksoo. Kuigi jääb arusaamatuks, mis motiivid ajendasid prorektorit liituma pöördumise ülejäänud seltskonnaga, lubab see siiski ühe võimalusena oletada, et vähemalt mõned ülikoolis tooni andvad figuurid ei pidanud sel ajal võimatuks Akadeemia instituutide ülevõtmist nendel tingimustel, mida nood ülikooliga ühinemisel oluliselt pidasid.

Instituutide peamiseks integreerumisklauslikuks oli sõltumatu juriidilise isiku staatuse ja autonoomse eelarve säilimine ka ülikooli koosseisus, nii nagu nad olid praktiliselt täielikus sõltumatuses ja tegevusvabaduses oma asju harjunud ajama Teaduste Akadeemia süsteemis. Kuuluvus Akadeemia koosseisu kui niisugune (ja selle peegeldumine instituudi nimetuse kirjapildis) oli sellega võrreldes üsna kõrvalise tähtsusega asjaoluks, mida mõnes instituudis võidi koguni lugeda pigem miinuseks kui plussiks. Ent just Akadeemia mastaabiga sõltumatus ei tahtnud ülikool oma koosseisu kuuluvatele üksustele lubada ega soovinud seda ka mitte erakorralise pretsedendi korras Akadeemiast ületulevatele instituutidele kehtestada.

Kogu algatuse läbikukkumise tegelikud põhjused peitusid aga märksa sügavamal. Oli ju üldteada, et Tartu Ülikool (vähemal määral ehk ka teised Eesti ülikoolid) ei olnud rahul Akadeemia domineeriva positsiooniga riigi teaduses ning tundis end tahaplaanile surutuna nendelt kõrgustelt, kus ta pidas troonimist hoopis enda prioriteediks. Pole mingit kahtlust, et kõige radikaalsemas vormis seostus selline seisukoht selge ja konkreetse lõppeesmärgiga: Akadeemia tuleb uurimisinstituute koondava teadussüsteemina likvideerida, andmata talle seejuures võimalust reformi tingimuste suhtes kaasa rääkida. Õigupoolest ei peetudki vajalikuks Akadeemiat nendest kavadest ja kavandatud muudatuste täpsematest üksikasjadest eelnevalt informeerida.

Seetõttu tuli Akadeemiale, aga arvatavasti ka valitsusorganitele, rääkimata juba laiemast teadusüldsusest, üsnagi suure üllatusena Tartu Ülikooli toonase rektori ülilakooniline esildis, mille ta kõigest kolm nädalat pärast Eesti taasiseseisvuse väljakuulutamist saatis Vabariigi Valitsusele:

Austatud Eesti Vabariigi Valitsus,

käesolevaga on mul hea meel teile teatada, et Tartu Ülikooli nõukogu pidas 30. augustil 1991. aastal vajalikuks esitada Eesti Vabariigi Valitsusele oma täiesti kindla seisukoha:

1946. aastal Tallinnas asutatud Eesti Teaduste Akadeemia, Eesti NSV keskne teadusasutus, tuleb reorganiseerida personaalakadeemiaks ning TA instituudid, asutused ja organisatsioonid anda üle Tartu Ülikooli ja teiste ülikoolide alluvusse alates 1. jaanuarist 1992.

Lugupidamisega

/allkiri/

Jüri Kärner

Tartus, 10. septembril 1991.

Sic! Ei mingeid põhjendusi ega selgitusi! Lihtsalt otse ja täie jõuga: MEIE nii tahame ja NII PEAB OLEMA! Väheusutav, et Eesti kultuuriloost või ajaloost laiemaltki veel teisi taolisi „tingimusteta kapitulatsiooni” nõudeid võiks leida. Paljudele niihästi Akadeemia juhtkonnas kui ka uurimisasutustes mõjuski kõige

rohkem just avalduse ultimatiivne toon, mitte selle destruktiiivne suunitlus. Ülikooliringkondade kaugemad ambitsioonid ei olnud ju ka laiema teadusringkonna jaoks mingiks saladuseks.

Eriliselt märkimisväärseks tegid selle avalduse aga kaks seika. Esiteks, otsekui juhuslik täpsustus taotluse ainsas lauses – viide sellele, et tegemist on JUST NIMELT TALLINNA NIMELISES PAIGAS asutatud Akadeemiaga. Kuigi jääb teadmata, kas ülikooli suhtumine asjasse oleks võinud olla teistsugune, kui 1946. aasta otsus Eesti Teaduste Akadeemia taastamise ja reorganiseerimise kohta olnuks tehtud Tartus, võis sellest täpsustusest (mille lisamist avalduse enda kontekst ju mitte kuidagi ei nõudnud) välja lugeda üsna selge ja ühemõttelise vihje. Teaduse koht ja prioriteet sellega tegelemiseks kuulub Tartule (Tartu Ülikoolile?), Teaduste Akadeemia (teaduse?) sidumine Tallinnaga oli eksitus! Must-valgel kirjapandut on siin raske kuidagi teisiti mõista. Paberil tulid selles markeeringus selgelt nähtavale, olgugi et ehk poolkogemata, Tartu ülikooliringkondade toonased (aga tegelikult ju ka veel praegu eksisteerivad) ambitsioonid hoida iga hinnaga enda käes teaduse juhtpositsioone Eestis.

Veelgi drastilisemalt tuleb selle avalduse sügavam taust esile aga tõigas, et see oli üks esimesi kaarte (kui mitte kõige esimene), mille Ülikool taasiseiseisvunud Eestis teadus- ja hariduspoliitika reformimise taotlemiseks välja käis. Avaldus (koopiatega Haridusministeeriumile ja Akadeemia Presiidiumile) kandis väljastamisaatumit 10. september 1991, selle aluseks olev Tartu Ülikooli nõukogu otsus tehti aga kümnekond päeva veelgi varem – 30. augustil. Seega oli taasiseiseisvunud Eesti Vabariik jõudnud eksisteerida vaid kõigest kümme päeva (otsus Eesti omariikluse taastamise kohta tehti 20. augustil 1991), kui ülikool juba otsustas esitada avaliku ultimaatumi Akadeemia kui uurimisasutuste süsteemi likvideerimiseks ja instituutide tingimusteta ülevõtmiseks!

Raske on uskuda, et nii soliidne kogu, nagu seda on ülikooli nõukogu, saaks selliseid otsuseid teha eksprompt korras. Ilmselgelt oli ülikoolil see ultimaatum juba mõnda aega varem ette valmistatud ning – piltlikult väljendades – ootas sahtlis vaid sobivat momenti, et sellega lagedale tulla. Tahes-tahtmata tuleb sellega seoses uuesti meelde ka 50 aastat varem toimunud ja sisult sarnane seik Akadeemia ajaloost. 17. juulil 1940 ehk kõigest kuu aega pärast seda, kui Eesti Vabariik Punaarmee sissemarsi tagajärjel kaotas oma esimese iseseisvuse, andis siis veel viimaseid päevi Vabariigi Presidendina tegutsenud Konstantin Päts välja dekreedid, millega „kellegi” suunamisel (taotlusel, nõudmisel?) 1938. aastal ilmalgust näinud Eesti Teaduste Akadeemia seadus kuulutati kehtetuks ja Akadee-

mia tegevus lõpetatuks. Kas me peame lihtsameelselt uskuma, et see oli üksnes annekteerimise tulemusel võimule pääsenud poliitiliste jõudude ideoloogiline vajadus, mis tollal kohe esimeses järjekorras tingis Akadeemia (täiesti apoliitilise organisatsiooni) likvideerimise?

KAITSELAHINGUD

Ülikooli dokumenteeritud otserünnakust 1991. aastal sai kurioosumina üksnes arhiiviürik, millele reaalelus otseselt midagi ei järgnenud. Ei mõjutanud see kohe ka Akadeemia ega tema uurimisinstituutide tegevust. Ent kaart oli siiski lauale käidud! Polnud kahtlust, et Akadeemia süsteemi likvideerimise plaan oli realselt olemas ja jõuline tegevus plaani elluviimiseks käivitatud, kuigi otsest teavet sellest avalikkuse ette hiljem enam ei jõudnud.

Mõistagi ei saanud ka Akadeemia ega tema instituudid pärast sellist rünnakut enam oma tuleviku suhtes erilisi illusioone teha. Akadeemial seisis kahtlemata ees tema tegevuspiiride ulatuslik revideerimine. Jäi üle vaid ära oodata, mis kujul, mis ulatuses ja millal see ära tehakse. Kahetsusväärseks ja Akadeemia suhtes lausa alandavaks muutis olukorra vaid asjaolu, et kogu reform valmistati ette n.ö. kellegi tagakambris, mitte läbirääkimiste teel Akadeemiaga ühise laua taga, nagu see korrektse asjaajamise korral oleks pidanud toimuma. Muudatuste põhiline sihtmärk – Eesti Teaduste Akadeemia – jäeti kogu ettevalmistustööst ja otsustamisest täiesti kõrvale. Ja seda olukorras, kus Akadeemia oli vaieldamatult ikkagi peamine jõud, kes sõjale järgnenud 50 aasta jooksul oli Eesti teaduse taas maailmakaardile tõstnud, pidas ise ümberkorraldusi hädavajalikuks, oli selleks juba nii mõndagi realselt korda saatnud ning ilmutanud maksimaalset valmisolekut minna reformidega ka edasi!

Sellise tausta juures saab mõistetavaks, miks Akadeemia ja tema institutute edasine initsiatiiv integreerumist ülikoolidega realiseerida või koostööd nendega tõhustada erilist vilja ei kandnud. Õigupoolest kujuneski kogu see „koostöö arendamine” ja „integreerumine” nullilähedase kasuteguriga pseudo-tegevuseks, kuigi pingutati päris tublisti. 1992. aastal sõlmis Akadeemia suurejoonelised koostöölepingud Tallinna Tehnikaülikooli, Tartu Ülikooli ja Tallinna Pedagoogikaülikooliga. Nende lepete üheks tähtsamaks osaks peeti (vähemalt Akadeemia poolt vaadatuna) sätteid, mis määratlesid põhimõtted Akadeemia instituutide ja ülikoolide ühiste professuuride ja õppetoolide loomiseks. Kahe

süsteemi teadlaste ja õppejõudude koostöö dokumenteerimine niisuguses vormis seepeale kohe ka käivitus ning 1993. aasta lõpuks olid sellel alusel juba moodustatud 18 ühist õppetooli ja kateedrit.

Tegelikult ei andnud see juurde aga midagi uut. Teadusvalla nendes lõikudes, kus sisulised eeldused koostöö arendamiseks olid reaalselt olemas, olid head koostöösuhted Akadeemia instituutide ja ülikoolide vahel juba niigi tekkinud ja arenesid edasi. Seal, kus koostöö arendamiseks sisemine loogika puudus, ei aidanud „uut suhtlemistaset“ saavutada ka kõrgeleulised lepped tippjuhtide allkirjadega.

Ei saanud neist lepetest muutuda ka kahe süsteemi muud suhted. Reaalelu tasandil õigupoolest polnudki midagi muuta. Ma ei tea küll nimetada ühtegi juhtu, kus Akadeemia instituut oleks oma ukseid kinni löönud mõne ülikooli õppejõu või teadustöötaja ees või poleks nõustunud vastu võtma enda juurde üliõpilastest praktikante. Otse vastupidi! Instituudid olid nii koostööst kui ka praktikantidest väga huvitatud ning püüdsid reeglina leida võimalusi, et üliõpilasi praktika ajal mingile palgalisele töökohale vormistada. Rohkem tekkis probleeme koostöö arendamisel teises suunas – Akadeemia teadlaste kaasamisel ülikoolide õppetöösse. Ent siingi olid piirangute taga peamiselt formaalbürookraatlikud põhjused. Ühelt poolt võis välisjõudude rakendamine ohtlikult vähendada ülikooli põhiõppejõudude koormust ja seeläbi mõjutada nende palgatingimusi. Teisalt nappis ülikoolidel raha mittekoosseisulistele lektoritele töötasu maksmiseks. Tagatipuks poleks aga ka kõige parema vastastikuse soodumuse korral olnud mõeldav, et kogu sadadesse küündivat teadustöötajate hulka Akadeemia uurimisinstituutidest oleks reaalselt saanud kaasa tõmmata ülikoolide igapäevasesse õppetöösse.

Mõistagi oli integratsioonteema sel perioodil korduvalt päevakorras ka Akadeemia otsustuskogude koosolekutel, kuid needki arutelud kujunesid peamiselt tühja tuule tallamiseks. Üks esimesi ja seejuures kapitaalsemaid mõttevahetusi sellel teemal toimus 1991. aasta kolmandal ja viimasel üldkogu istungil, mille Akadeemia presiidium kutsus kokku 20. novembril. Formaalbürookraatlikult väljendatuna oli selle koosoleku eesmärgiks teha kokkuvõtteid juba peaaegu terve aasta väldanud mõttevahetusest Eesti teaduskorralduse reorganiseerimise küsimuses. Tegelikult oli üldkogu (ja koos sellega ka kõigi Akadeemia asutuste juhtide ja muu aktiivi) kokkukutsumise peamiseks tõukemotiiviks aga seesama resoluutne nõudmine Akadeemia restruktureerimiseks, mille Tartu Ülikool oli paar kuud varem esitanud Vabariigi Valitsusele.

Ei olnud seetõttu eriliseks üllatuseks, et too esimene sellel teemal toimunud tõsisem koosolek Akadeemias kujunes üliaktiivseks ja erakordselt laiahaardeliseks foorumiks, kus oma seisukohta ja arvamust, muresid ja kõhklusid väljendasid sõnavõttudes tervelt 16 erineva teadusasutuse esindajad. Nende seas esitasid oma arvamuse ka mitmed kõnelejad ülikoolidest. Sõnavõttudes ei kahelnud mitte keegi, et Akadeemia kui instituutide süsteem vajab reorganiseerimist, kuid peeti vastuvõetamatuks, kui seda tehakse ilma sügavama sisulise analüüsita, arvestamata seejuures konkreetse instituudi uurimistöö eripära, uuringute taset ja muid olulisi asjaolusid. See seisukoht formuleeriti ka istungi lõppotsuses.

AKADEEMIA SEISUKOHAD JÄÄVAD TÄHELEPANUTA

Peab rõhutama, et nii sellel kui ka hilisematel aruteludel, mis Akadeemias sama probleemiga seoses toimusid, polnud vähimatki suundumust võidelda kramplikult vana süsteemi säilimise eest. Arutelude kokkukutsumise initsiatiiv lähtus peamiselt instituutidest. Akadeemia juhtkond oli oma seisukohad ümberkorraldusteks kujundanud, üks reformidele oli avatud ja kuigi teadusasutuste süsteem Akadeemia raamides eksisteeris juriidilises mõttes veel edasi, sai sellest tema olemasolu viimastes staadiumides rääkida üksnes kui ajaloolisest kategooriast, mis püsis koos mitte administratiivse sõltuvuse, vaid instituutide endi eelistuse alusel. Instituutide kooslus Akadeemias oli praktiliselt ümber kujundatud vaba tahte alusel tegutsevaks assotsiatsiooniks ja see peegeldus ka Akadeemia põhikirjas.

Kogu probleem taandus ühele ja ainsale küsimusele – mis saab instituutidest, kui nad Akadeemia süsteemist *de facto* välja viiakse ja ülikoolidega liidetakse? Muretsemiseks oli põhjust rohkem kui küllaga. Oli ju altpoolt lähtunud initsiatiiv ülikooliga integreerumiseks (Zooloogia ja Botaanika Instituudi näitel) jooksnud liiva kinni, kuigi Akadeemia piires seda millegagi ei takistatud. Üha selgemaid kontuure hakkas omandama kava liita instituudid kohustuslikus korras ülikoolidega, arvestamata seejuures instituutide seisukohtadega. Pea kõikide instituutide ees terendas reaalne oht, et nende terviklikkus üleviimisel lõhutakse ja nad sulatatakse kokku ülikoolide struktuuridega ositi. Sellised integreerumiskeemid ei olnud instituutidele vastuvõetavad.

Kõige tõsisemaks läks Akadeemia sellesuunaline tegevus 1994. aastal, mil said teatavaks Teaduskorralduse seaduse erinevad projektvariandid ja eelnõud selle seaduse vastuvõtmiseks. Seadus oli kõige otsesemalt kavandatud kardi-

naalsete ümberkorralduste läbiviimiseks Eesti Teaduste Akadeemia struktuuris ja ülesannetes ning Akadeemia aktiivne reageerimine nendele kavadele oli isenesestmõistetav. Polnud seetõttu sugugi imeks pandav, et seaduse ettevalmistamist ja seaduse jõustumisest tulenevat olukorda arutati Akadeemia presiidiumis koguni kolmel istungil ning kõigele lisaks veel ka täiskogu erakorralisel istungil, mille juhatus kutsus kokku 5. mail.

Kõiki neid arutelusid läbis punase niidina mure Akadeemia uurimisinstituutides viljeldavate teadusuuringute edasiste arenguvõimaluste pärast, mis instituutide üleviimise korral ülikoolide või ministeeriumide alluvusse, ilma et selles olnuks näha eeldusi uueks progressiks, ei saanud sisendada erilist optimismi. Eriti pingeliseks kujunes arutelu üldkogu istungil. Selles juhiti õigustatult tähelepanu asjaolule, et mitmed lõigud lõpuks avalikkuse ette jõudnud seaduseelnõu tekstis erinesid oluliselt vastava eelnõukomisjoni poolt ette valmistatud konsensuslikust sõnastusest, hoolimata sellest, et eelnõu koostamisel osalesid kompetentsete teadusringkondade esindajad. Paraku puudutas eelnõu avalikustatud versioon kõige valusamalt seni Akadeemia egiidi all toimunud teadustegevust kui niisugust – seadusega oli kavas sätestada Eesti Teaduste Akadeemia kui teadusasutusi koondava süsteemi täielik likvideerimine, kuid ei nähtud ette luua selle asemele uut pädevat teadusestruktuuri ülikooliväliste instituutide uurimistegevuse professionaalseks koordineerimiseks.

Ägeda arutelu resümeena asus täiskogu seiskohale, et kavandatud ümberkorraldused kahjustaksid tõsiselt Eesti teaduse, laiemas kontekstis aga ka kogu Eesti kultuuri ja rahva huve. Avaldati resoluutset protesti teaduskorralduse seaduse eelnõu töössevõtmise vastu niisuguses versioonis, nagu ta, vastu ootusi, oli lõplikul kujul ette valmistatud, ning võeti vastu otsus nõuda selle eelnõu uut läbivaatamist Akadeemia ja teiste pädevate teadusorganisatsioonide osavõtul. Otsus saadeti Vabariigi Valitsusele ja Riigikogule. Olen päris kindel, et see otsus on olnud nii sisult kui põhjendatuselt kõige tugevama kaaluga dokument, mida Akadeemia Eesti teaduse arengu huvides ja teaduse kaitseks kogu oma ajaloo jooksul üldse on koostanud ja riigi juhtorganitele saatnud. Rohkemat poleks Akadeemia võimuses olnudki.

Kahjuks jäi Akadeemia seegi kõva sõna ilma vähimagi tähelepanuta ja rändas kogu selle epopöa ühe viimase dokumendina, nii nagu kõik varasemadki materjalid, arhiividesse tolmuks. Need, kes Eesti teadusreformi konstrueerimisel asja juhtisid, olid valduste ümberjagamise märgid juba algusest peale maha pannud ega mõelnudki otsida kompromisse. Tõsi, asja ei õnnestunud ära teha

nii libedalt, nagu Tartu Ülikooli nõukogu ja rektor 1991. aastal tormakalt nõudsid. Näilikku mõttevahetust jätkus pärast seda veel enam kui kolmeks aastaks. Seejuures on piisavalt põhjust arvata, et nii mõnigi selles osalenu võis aktivis-tina kirjas olla nii ühel kui teisel pool tulejoont toimunud koosolekute osavõtjate nimistus. Loole tõmmati kriips alla 15. detsembril 1994, mil Riigikogu Eesti teaduskorralduse seaduse ilma suuremate diskussioonideta vastu võttis. Ja juba 4. jaanuaril 1995 Vabariigi President Lennart Meri seaduse kohe ka välja kuu-lutas.

Mõtlemisainet kogu selle asja juures pakub jällegi daatumite võrdlus. Sea-dus võeti vastu ju kõigest napp neli nädalat pärast seda kuupäeva, mil Tartu Ülikooli prorektor Jaak Aaviksoo koos nelja Tartus asuva instituudi direktoriga kirjutas alla suurejoonelisele pöördumisele liita need instituudid ülikooliga. Kuigi pöördumise üks adressaate oli niigi Eesti Teaduste Akadeemia, saatis selle paar päeva hiljem Akadeemiale edasi ka ülikooli rektor Peeter Tulviste. Kuidas saab Ülikooli tippjuhtide allkirju nende dokumentidel seletada? Ei saa ju ometi uskuda, et kõige kõrgemad liidrid sellest staabist, kus kogu Akadeemia vastase tegevuse strateegiat ja taktikat kujundati või vähemalt selle kujundamist aktiiv-selt nõustati, elasid ise õndsas teadmatuses sellest, mis tulemas oli ega olnud sel hetkel veel üldse kursis, et seadus oli vastuvõtmiseks juba sama hästi kui alla kirjutatud!

ÜLEMINEKUAEG

Teaduskorralduse seadust sellises redaktsioonis, nagu ta lõpuks vastu võeti, võiks vabalt nimetada Eesti Teaduste Akadeemia kui teadusasutuste süs-teemi likvideerimise seaduseks. Pea kõik muu seadusega sätestatu oli vaid selle formaalbürokratlik raamistamine, mis teadustegevuse arendamisel juba niigi eksisteeris ja toimis ning kus keegi tegelikult ei tunnetanud mingit vajadust seda erilisel viisil reguleerida nii kõrge õigusaktiga. Seadus muutis Eesti Teaduste Akadeemia faktiliselt personaalakadeemiaks. Tõsi, selles oli Akadeemia peaüles-andena küll fikseeritud teaduslike uuringute algatamine, korraldamine ja koordi-neerimine, kuid polnud näha, mil viisil Akadeemia saanuks neid ülesandeid ilma otseste seosteta uurimisasutustega reaalselt täitma hakata.

Teaduskorralduse seadus kohustas Akadeemia rüpest välja kistud uurimis-instituute viima oma põhikirjad seadusega vastavusse kuue kuu jooksul. Suu-rem osa instituutidest vastavalt sellele ka kohe tegutsema hakkas, kuid etteantud

tähtajast kinnipidamine ei osutunud reaalseks. Septembri lõpuks jõudsid kõik formaalsused läbida ja uued põhikirjad Vabariigi Valitsuse määrusega kinnitada umbes pooled (täpsemalt 12) endistest Akadeemia instituutidest. Selleks ajaks sai aga selgeks, et uus seadus on paljuski vastuolus teiste seaduste ja õigusaktidega, mistõttu põhikirjade edasine läbivaatamine ja kinnitamine Valitsuses peatati.

Väärrib märkimist, et kuigi kõik instituudid, kes oma uue põhikirja jõudsid ära kinnitada, määratlesid end Kultuuri- ja Haridusministeeriumi valitsemisalas tegutseva riigiteadusametina, sätestasid nad valdavalt siiski, et nende teadusliku tegevuse üldjuhiks jääb Akadeemia. Seitse instituuti usaldas Akadeemiale ka oma nõukogu koosseisu kinnitamise. Omajagu oli selles kindlasti teatud nostalgilist lõivumaksmist vanadele sissejuurdunud traditsioonidele. Samas jäi Akadeemia ka ilma uurimisasutusteta endiselt kõige kõrgema renomeega teaduslikuks institutsiooniks, kelle autoriteeti enamus institute vaieldamatult tunnustas. Kolmandaks oleks instituutide seisukohalt olnud enam kui imelik, kui nad olukorras, kus see aspekt oli jäänud täpsemalt reglementeerimata, oleksid end seadnud mõne muu, oma teaduslikult kompetentsuselt märksa madalama tasemega institutsiooni kontrolli alla.

Ent sõltumata optimismist, mis nende sätete sisseviimisega instituutide põhikirja kaasnes, tegelikkuses mingeid reaalseid institutsionaalseid seoseid Akadeemia ja tema endiste instituutide vahel praktiliselt enam ei säilinud. Õigupoolest ei saanudki neist seostest suurt midagi enam alles jääda, kuigi enda määratlemine Kultuuri- ja Haridusministeeriumi teadusametina, mille instituudid oma uude põhikirja sisse olid kirjutanud, oli selles faasis puhtal kujul omaalgatuslik ning jättis nad sisuliselt õhku rippuma. Läks terve aasta, enne kui asjad ka selles osas lõpuks korrektsemalt paika pandi. 2. jaanuaril 1996 andis Vabariigi Valitsus määruse, mis kehtestas, tuginedes teaduskorralduse seadusele, riigiteadusametite jaotamise ministeeriumide alluvusse. Peaaegu kõik endised Akadeemia instituudid määrati Haridusministeeriumi valitsemisalasse. Vaid Eesti Mereinstituut, mis iseseisva uurimisasutusena oli Akadeemia raames tegutsemist alustanud alles 1992. aastal, kinnitati sama määrusega Keskkonnaministeeriumi alluvusse.

Kogu selle „revolutsioonilise” ümberkorralduse resümee oli märkimisväärne. Lakooniliste seadusaktidega võeti ilma igasuguste seletusteta Akadeemialt ära ja anti ministeeriumidele üle kõik 21 sellesse süsteemi kuulunud teadusametust sel hetkel kokku umbes 1500 töötajaga, kellest ligikaudu pooled olid

kogemustega teadurid ja moodustasid kaaluka osa kogu Eesti teadlaskonnast. Üleviimist, seal hulgas ka kümnetesse miljonitesse küündinud koguväärtusega vara üleminekut ühtedest kätest teistesse, ei vormistatud ühegi täiendava dokumendiga. Akadeemia peasekretärina tuli mul järgnenud aastatel mitmel korral anda selle kohta selgitusi ministriumide finantsistidele. Professionaalidena oli neil raske uskuda, et nii ulatuslik varade liigutamine toimus ilma üleandmise/vastuvõtmise aktide koostamiseta. Nii see paraku siiski käis, mistõttu jääb ka teadmata, millised instituutide varad ministriumide haldamise alla tegelikult üle anti.

Kuluaarides pakkusid sellel aastal (ning mõne aja veel hiljemgi) jutuainet ka arutlused, kas Akadeemia juhtkond ikka tegutses sel kriitilisel perioodil kõige arukamalt või oleks konstruktiivsem lähenemine ümberkorraldustele võimaldanud olukorrast välja tulla väarikamalt. Sosistamisi avaldati mõnikord isegi nostalgilist arvamust, et kui presidendina oleks Akadeemia etteotsa jäänud akadeemik Karl Rebane, siis oleks ta oma varasemale autoriteedile tuginedes suutnud Akadeemiale välja võidelda soodsamad „kapitulatsioonitingimused”.

Kindlasti pole välistatud, et mõneti teistsuguse käitumismalli või juhtimispoliitika puhul võinuks lõpptulemus ehk ollagi veidi erinev tollest, mis tegelikkuses realiseerus, kuid raske on uskuda, et selles konkreetsetes ajaloolises situatsioonis, kus kõik osapooled nende muutuste aegu asusid, oleks probleem võinud jõuda oluliselt teistsuguse lahendini. Tulemuse olemuse määrasid juba eos ette ära kaks domineerivat asjaolu. Ühelt poolt ülikoolide täiesti ühemõtteline eesmärk tõrjuda Akadeemia täielikult kõrvale reaalsest teadustegevusest, jättes ta ilma niihästi selleks vajalikust baasist kui ka meeskondadest. Teisalt endise Akadeemia sarnasus ja tema ülesehituse kokkulangevus Venemaa (Nõukogude Liidu) Teaduste Akadeemia ülesehitusega – sellist paralleeli ei saanud taasiseseisvunud Eesti endale ometi lubada! Olen üsna kindel, et just nimelt see selgelt poliitilise värvinguga argument kujunes määravaks asjaoluks, mis otsustas teaduskorralduse seaduse vastuvõtmise Akadeemiat kui teadusasutuste süsteemi täielikult nullistaval kujul. Poliitilised otsused, nagu teada, ei kuulu vaidlustamisele, nad on alati „õiged”!

On avaldatud ka arvamust, et Akadeemia kardinaalne restruktureerimine oli objektiivne paratamatus, mille tingis teadusfinantseeringute oluline vähene mine (võrreldes varasemate aegadega) taasiseseisvunud Eestis. Tõsi ta oli, et üleliidulistest kanalitest laekunud subsidiiumide äralangemine ning Eesti enda riiklike eraldiste madal tase kahandasid sel perioodil väga järsult instituutide

võimalusi teadusuuringute jätkamiseks. Ühe kõige valusama järelmina tõi see enesega kaasa üha jätkuva vajaduse koosseisude oluliseks vähendamiseks. 1995. aastaks oli töötajate arv Akadeemia instituutides, võrreldes maksimumnäitajatega aastatel 1988–1989, vähenenud juba peaaegu kaks korda ning ligikaudu 40% võrra oli samal ajal vähenenud ka teadurite üldarv. Ometi ei tõusnud siis ei Akadeemias ega ka muudel tasanditel kordagi üles küsimus mõne instituudi tegevuse täielikust lõpetamisest rahaliste võimaluste puudumise tõttu. See ei oleks sisulistel kaalutlustel olnud põhjendatud.

Samas poleks formaalne kuuluvus Akadeemia süsteemi saanud instituutidele mingit „kõrgemat” kaitset pakkuda, motiveeritud asjaoludel oleks ka neid kõiki saanud üldistel alustel likvideerida. Kõige ilmekamalt kinnitab Akadeemia rolli ületähtsustamist selles küsimuses (kui keegi seda reformi õigustamiseks ehk püüdiski argumendina välja käia) asjaolu, et mitte ühtegi selle süsteemi endist instituuti ei saadetud ka pärast staatuse muutumist kiires korras laiali, kuigi nende tegevuse jätkamise korraldus ja puhtjuriidiline raamistik paljuski muutus. Suur osa nendest instituutidest või nende koosseisu kuulunud uurimiskollektiividest jätkab uurimistööd tänase päevani.

ELU LÄHEB EDASI

Akadeemia olemuse totaalne muutmine teaduskorralduse seadusega võttis reaalse jõu pea kõigilt tema senistelt alusdokumentidelt ning tingis otsekohe pakilise vajaduse koostada uus pädev dokumentide pakett edasise tegevuse reglementeerimiseks. Esimese järjekorras oli vaja kokku panna uus Akadeemia põhikirj. See suuremahuline töö, milles mitmes faasis osales kogu Akadeemia liikmeskond ning oli võimalus kaasa rääkida ka seni Akadeemia koosseisu kuulunud instituutide teadlastel, kulmineerus juba sama aasta 15. juunil, mil Akadeemia üldkogu uue põhikirja peaaegu üksmeelselt heaks kiitis (vaid üks akadeemik jäi erapooletuks) ning Vabariigi Valitsusele esitamiseks vastu võttis.

Kahjuks ei läinud uue põhikirja kinnitamine siiski tõrgeteta, olgugi et selle tekst oli eelnevalt kõige kõrgemal tasemel läbinud juriidilise ekspertiisi. Nii kummaline kui see ka polnud, Valitsus ei nõustunud põhikirja punktiga, mis sätestas, et Akadeemia on oma vara omanik. Akadeemia juhtkonna katsed Valitsuse seisukohta vaidlustada jäid tagajärjetuks ning et mitte blokeerida põhikirja tunnustamist tervikuna (ei olnud ju mõeldav jätkata Akadeemia tegevust ilma põhilise alusdokumendita!), oldi sunnitud vastav punkt (pärast Akadeemia liik-

meskonna kvalifitseeritud enamuselt nõusoleku saamist) põhikirjast välja jätma. Selle parandusega Akadeemia uus põhikiri 24. novembril 1995 ka Valitsuse poolt kinnitati. Uuenenud Akadeemia sai nüüd legaliseeritud alustel alustada sõltumatut tegevust avalik-õigusliku juriidilise isikuna, kuigi ta oma varade suhtes jäi esialgu paljaks kui püksinööp ja pidi leppima riigirentniku positsiooniga.

Uue põhikirja ettevalmistamine ja diskussioonid, mis selle käigus väga erinevatel tasanditel toimusid, viisid ühe positiivse järeldusena arusaamani, et Eesti Teaduste Akadeemia tegevuse reguleerimiseks, tulenevalt niihästi tema positsioonist teadusorganisatsioonina kui ka juriidilisest staatusest, ei piisa ainuüksi põhikirjast. Üha üldisema kõlapinna omandas arvamus, et Akadeemia tegevuse põhialused peavad olema sätestatud omaette seadusega. Omajagu mõjutas sellise arvamuse kujunemist kindlasti asjaolu, et ka 1938. aastal, mil Eesti Teaduste Akadeemia algselt asutati, oli selle aluseks riigihoidja dekreediga antud seadus.

Akadeemia ise oli seaduse vajalikkuses kindlalt veendunud ning hakkas kohe pärast Eesti taasiseseisvumist järjekindlalt seda ideed arendama ning hiljem vastava seaduse vastuvõtmist ka taotlema. Akadeemia selgeks tahteavalduseks vormus see seisukoht 7. aprillil 1993, mil üldkogu oma sellekohase otsusega tõstas küsimuse 1938. aastal antud Eesti Teaduste Akadeemia seaduse taasjõustamisest. Vana seaduse põhjalikumaks ümberkirjutamiseks ja Akadeemia seaduse ettevalmistamiseks täiesti uue versioonina tollal aega ei olnud, mistõttu üldkogus jäi peale seisukoht jääda täies ulatuses vana seaduse juurde, tehes selles vaid mõningaid keelelisi korrektiive. Üldkogu otsuse alusel vastav eelnõu kaks nädalat hiljem kultuuri- ja haridusministrile ning Riigikogu kultuurikomisjonile ka esitati, kuid Akadeemia taotlus võtta see seaduseelnõuna menetlusse lükati tagasi.

Selle aktsiooni nurjumist pole siiski mõtet üle dramatiseerida. Kainemalt lähenedes peab pigem rõõmustama, et asjast tol korral midagi välja ei tulnud. On ju päris selge, et olukorrad ei saa nii pika ajavahemiku tagant olla võrreldavad ning seetõttu ei saa ka vanu lahendeid niisama üks-üheselt üle võtta. Kui Eesti Teaduste Akadeemia seadus olekski tollal, suuresti emotsioonidest mõjutatuna, 1938. aasta versiooni koopiana vastu võetud, oleks see üles jäänud pelgalt pealkirjana, mille alla juba järgmisel päeval oleks pidanud hakkama uut teksti kirjutama.

Päris asjatuks seda katset aga kindlasti pidada ei saa. Akadeemia oli sellega siiski selge märgi saanud maha panna ning sündmuste edasisele arengule

see oma mõju kahtlemata avaldas. Kõige määravamaks said siin tõenäoliselt siiski ootamatult pikaks ja ulatuslikuks paisunud arutelud Akadeemia uue põhikirja ümber, millest lõpuks ka Valitsuse tasandil selgelt koorus välja vajadus reguleerida Akadeemia tegevust omaette seadusega. Ja nii juhtuski, et üheaegselt otsusega kinnitada Akadeemia uus põhikiri andis Vabariigi Valitsus oma protokollilise otsusega ka ülesande Kultuuri- ja Haridusministeeriumile valmistada ette Teaduste Akadeemia seaduse eelnõu. Ministeerium sai selle ülesande isegi kolm päeva enne Akadeemia uue põhikirja kinnitamist – 21. novembril 1995.

Edasi arenesid asjad, tänu Akadeemia enese väga aktiivsele tegutsemisele, lausa tormilises tempos. Juba detsembri keskpaigaks, s.t. vähem kui kuu aega pärast Valitsuse protokollilist otsust, oli Akadeemia initsiatiivil valminud vastava seaduseelnõu alusversioon ning läks lahti selle igakülgne vaagimine. Aluse uuele seadusele tegi Haridusministeeriumi professionaalne jurist, edasi viimistleti selle teksti suure põhjalikkusega Akadeemia põhikirjakomisjonis ja Akadeemia juhtkonnas. Lõpuks tellis Akadeemia seaduseelnõule ka tipptasemel juriidilise ekspertiisi, milleks sõlmiti ühekordne tööettevõtuleping Priidu Pärnaga, Eesti ühe tunnustatuma seadusloome spetsialistiga (Priidu Pärna töötas perioodil 1993–2005 Justiitsministeeriumis, seal hulgas aastatel 1995–2005 asekancleri ja kanclerina). 1996. aasta märtsiks oli kogu Akadeemia-poolne ettevalmistustöö ära tehtud ning eelnõu projekt Haridusministeeriumile üle antud. Ministeerium suunas eelnõu kohe ka kooskõlastusringile.

Läks siiski rohkem kui aasta aega, enne kui kõik vajalikud nõusolekud kätte saadi, ent lõpuks olid ka need takistused õnnelikult ületatud. Riigikogu võttis Eesti Teaduste Akadeemia seaduse vastu 16. aprillil 1997 ning kaks nädalat hiljem (täpsemalt 29. aprillil 1997) kuulutas Vabariigi President seaduse ka välja. Nüüd jäi vaid üle veel kord ette võtta Akadeemia põhikiri, et selle sätted kõikides punktides täpselt kooskõlla viia uue seadusega. Aasta lõpuks oli seegi tehtud ning 18. detsembril 1997 võttis üldkogu Akadeemia uue põhikirja vastu.

Peab siiski lisama, et põhikirja registreerimine (jõustumiseks kinnitamine) ei läinud seegi kord päris ilma tõrgeteta. Õnneks puudutasid küsimused sellel viimasel etapil vaid põhikirja vormilist külge ja kuigi nende lahendamiseks tuli päris tugevasti võidelda ortodokssete juristide mõnede üliformaalsete seisukohade vastu, jäi Akadeemia tahe siin siiski peale. 10. veebruaril 1998 põhikiri Haridusministeeriumi poolt lõpuks ka registreeriti. Tänaseks on Akadeemia tollal fikseeritud põhimõtete alusel seega tegutsenud juba enam kui kümme aastat

ning kui praegune kontseptsioon Eesti Teaduste Akadeemiast kui institutsioonist riigis ei muutu, pole näha, et siin oleks vaja teha suuremaid korrektiive.

Ega põhikirja muutmine polekski enam kuigi lihtne. Ühelt poolt on Akadeemial küll õigus tegutseda täiesti iseseisvalt, nii nagu see tema põhikirja ja selle aluseks oleva seadusega on määratud, ent teisalt on Akadeemia nüüd põhikirja ja seaduse raamidega kindlalt seotud ega saa neid omatahtsi mujale nihutada. Iga muudatus põhikirjas vajab registreerimist Teadus- ja Haridusministeeriumis. Paraku ei tähenda see pelgalt sissekande tegemist dokumentide registrisse, vaid muudatuse aktsepteerimist ministeeriumi, võib-olla koguni Valitsuse tasemel. Nagu kogemused uue põhikirja kui terviku registreerimisega näitasid, ei pruugi kõik Akadeemia poolt soovitu alati vajalikku toetust saada. Hoopiski raske on saavutada põhikirja muutmist või täiendamist aga sellisel juhul, kui parandusettepanekud ei mahu Teaduste Akadeemia seaduse raamidesse ning nõuavad enne kas või minimaalset muudatust selle seaduse enda alussätetes. See vajab soostuvat otsust juba Riigikogu tasemel, mille saamine võib aga ka kõige soodsamate asjaolude korral võtta väga kaua aega.

Kahtlemata on konservatiivne lähenemine ja alusdokumentide kergekäelist muutmist takistavate formaaljuriidiliste barjääride olemasolu stabiilse tegevuse peamiseks tagatiseks igas süsteemis. Samas ei saa siiski märkimata jätta, et olukord Akadeemias on selles osas praegu nii mõneski mõttes hulga komplitseeritud, kui see näiteks oli paari-kolme aasta pikkusel vahemikul enne Akadeemia ümberstruktureerimist. Ministrite Nõukogu määrusega (14. novembrist 1988) oli siis Akadeemiale antud täielik voli muuta ise (üldkogu otsusega) oma põhikirja sätteid, liikmeskonna suurust ja struktuuri, aga ka oma tegevuse muid põhimõtteid. Neid võimalusi Akadeemia otsekohe mitmeti kasutas. Samas polnud mingit ohtu, et Akadeemia juhid või tema kollegiaalsed juhtimisorganid oleksid „suures vabaduses” kaotanud reaalsustaju ja hakanud lahmima. Otse vastupidi, nii mõnigi asi Akadeemia elukorralduses pandi sel lühikesel sõltumatusperioodil korralikult paika ning läks hiljem alusvarana käiku Teaduste Akadeemia seaduse ettevalmistamisel. Miks peakski arvama, et puhtalt parteilise poliitika alusel kokku pandud ja teaduse vallas enamasti ignorantsetest inimestest koosnev Riigikogu suudaks Akadeemia asjades paremini orienteeruda, kui akadeemikud ise, kellest suurem osa ei ole mitte ainult väljapaistvad teadlased, vaid ka suurte kogemustega teadusjuhid?

Ei saa märkimata jätta, et kõige raskemaid diskussioone Akadeemia seaduse alusteksti koostamisel põhjustas lõik Akadeemia asutustest. Seaduse loo-

mise „lähteülesanne” teadusasutuste olemasolu, veel vähem nende asutamist Teaduste Akadeemia raamides üldse ette ei näinud, kuigi eeskujuks olnud Eesti Teaduste Akadeemia seadus 1938. aastast sellist võimalust ei välistanud. Niivõrd suur oli ilmselt selle ülesande peamistele konstruktorite kartus, et järsku annab see Teaduste Akadeemiale uue võimaluse teaduses domineerima hakata! Akadeemia pool sellise äärmusliku välistamisega nõustuda ei saanud.

Et seadusesse lõpuks siiski sisse kirjutati omaette paragrahv Akadeemia asutustest, selles sai kaalukeeleks Akadeemia kunagise korrespondentliikme (1956), Eesti ühe tunnustatuma kirjaniku Friedebert Tuglase viimane tahe. Oma testamentliku korraldusega oli F. Tuglas talle kuulunud maja Nõmmel koos muu vara ja väärtuslike teaduslike kogudega pärandanud Eesti Teaduste Akadeemiale, rahvakirjaniku pärandi baasil oli aga loodud ja tegutses iseseisva (alates 1993. aastast) uurimisasutusena Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus. Teadusasutuste totaalse väljarebimisega Teaduste Akadeemia koosseisust oli Kirjanduskeskuse suhtes seega jämedalt eiratud pärandit puudutavaid õigusnorme, millest tekkinud olukorda polekski enam saanud teisti õigetele rööbastele tagasi viia, kui vaid seadusega määratletud alustel. Pool aastat pärast Teaduste Akadeemia seaduse vastuvõtmist üldkogu võttiski vastu otsuse taotlema Haridusministeeriumilt Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse ühendamist Akadeemiaga, lõpetades tema tegutsemise riigiteadusasutusena, ning viis kuud hiljem (30. märtsil 1998) see vastava ühinemislepingu allakirjutamisega ka sündis.

KAS OLLA RAHUL VÕI TEGUTSEDA AKTIIVSEMALT?

Kirjanduskeskuse staatuse lahendamiseks n-ö *force majeure* korras tekkinud seaduslik alus Akadeemia enda koosseisu kuuluvate uurimisasutuste loomiseks on esialgu siiski jäänud vaid pelgalt teoreetiliseks võimaluseks ega ole selle keskuse kõrvale seni ühtki teist uurimisasutust juurde toonud. Õigupoolest pole sellist ideed veel üles kerkinudki! Ühelt poolt oleks ebatõenäoline, et praegu niisuguseks loomisaktiks üldse tingimusi tekiks, niivõrd keeruliseks on seadus teinud sellise võimaluse realiseerimise. Akadeemia võib oma uurimisasutusi luua vaid Riigikogu otsuse alusel, kuid on ülimalt ebatõenäoline, et selles kõrges kogus oleks juba tekkinud või tekkimas soodumus Akadeemia minimaalsekski laiendamiseks. Siinkohal tasub taas meenutada, et määratult suuremakaliibrilisem otsus Akadeemia kui teadusasutuste süsteemi likvideerimise kohta tosin aastat tagasi (2. jaanuaril 1996) tehti „kõigest” Vabariigi Valitsuse otsusega, kus-

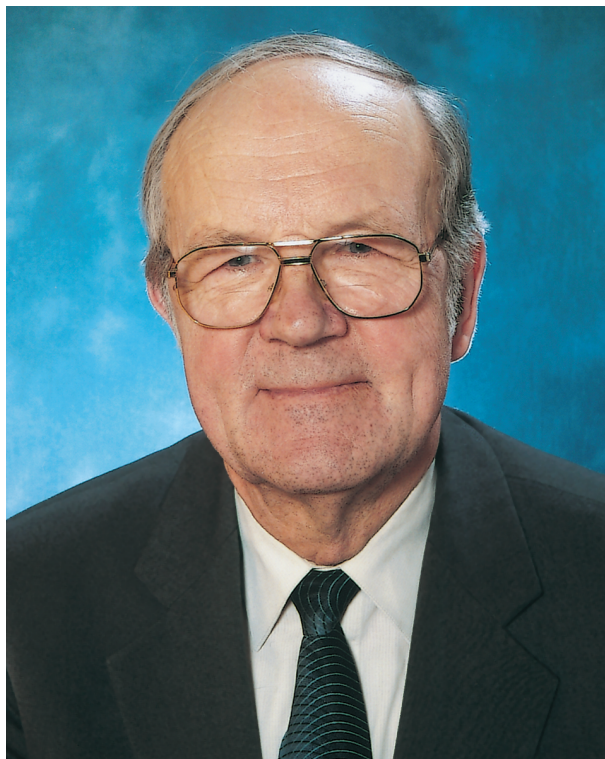
juures pole isegi teada, kas Valitsus tervikuna seda otsust üldse eelnevalt arutas. Nüüd peab kas või vaid kümnekonnast inimesest koosneva uurimislabori loomiseks loa saama Riigikogult!

Teisalt pole minu teada ka Akadeemias endas veel kordagi uuesti tõstatunud küsimus ülikoolidest sõltumatu(te) uurimisüksus(t)e loomiseks Akadeemia katuse all. Kui mõnda aega pärast Akadeemia restruktureerimist oleksidki sellised kavad olnud kohatud, siis nüüdseks peaksid kired olema piisavalt jahatunud, et taoliste mõtete peale keegi end veel tagajalgadele püsti ajaks. Varem Akadeemia instituutide raames tegutsenud uurimislaborite suhted ülikoolidega, millistesse vormidesse need suhted ka ei ole transformeerunud, on tänaseks stabiliseerunud ning mingit restitutsiooni keegi ei taotle ega saa üldse enam kõne alla tullagi.

Samas ei peagi Akadeemia tingimata taotlema uute uurimisüksuste loomist. Mõistlik ehk oleks mõni instituut, mis spetsiifilise profiili tõttu on jäänud ülikoolidega integreerimata, Akadeemia alla tagasi tuua? Miks ei võiks näiteks Tartu Observatoorium kui spetsiifilise akadeemilise profiiliga uurimisinstituut selle asemel, et tegutseda Haridus- ja Kultuuriministeeriumi valitsemisalas, kuuluda Teaduste Akadeemia koosseisu? Sama võiks küsida ka Eesti Keele Instituudi suhtes. Praegu on mõlemad instituudid, nii nagu mõned teisedki uurimisasutused, sõlminud Akadeemiaga assotsiatsioonilepingu, kuid see on siiski vaid poolik lahendus.

Eialgu jätkab Akadeemia oma tegevust puhtakujulise personaalakadeemia, mille iseloomu üheainsa „oma” uurimisasutuse – Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse olemasolu suudab vaid väga vähesel määral avardada. Kõrvalt vaadates jääb mulje, et Akadeemia on ehk isegi liigselt tõmbunud personaalsuse raamidesse, pöörates sellise hoiaku juures suhteliselt vähe tähelepanu mitme olulise ülesande täitmisele, milleks teda kohustab seadus (teadusuuringute algatamine, korraldamine ja koordineerimine; Riigikogu, Vabariigi Valitsuse ja riigiasutuste nõustamine ning nendele soovitude andmine). Tõsi, asjade tegeliku seisuga juures riigis olekski Akadeemial raske kui mitte võimatu neid kohustusi praegu täita. Poleks siiski paha mõelda, millises suunas peaks Akadeemia oma tegevust ka personaalakadeemia staatuses edasi arendama. Kas jääda endiselt üsna enesesulgunud tegevuse raamidesse, millest laiem üldsus suurt midagi ei kuule ega võib-olla peagi ehk teada saada? Või võtma suuna aktiivsemaks osalemiseks riigi teadustegevuse korraldamisel ja arendamisel, nii nagu seadus seda ette näeb?

Ilmselt on juba küpseks saanud ka aeg Eesti Teaduste Akadeemia seaduse terviklikuks ülevaatamiseks. Praegune seadus pole oma üldiselt kontseptsioonilt kaugeltki mitte halb, kuid aeg on teinud oma töö ning õhustik Eesti teaduses ja selle korraldamises on nüüd oluliselt teistsugune kui ta seda oli tosin aastat tagasi. Mitmed kehtiva seaduse sätted suruvad Akadeemia sõna otseses mõttes Prokrustese süngi. Akadeemiat ei ole õige sulgeda liiga kitsasse ruumi ja range järelevalve alla, ta väärib õiglasemat kohtlemist.

Akadeemik Mihkel Veiderma

1988–1999 Akadeemia asepresident
1999–2004 peasekretär

ALGATUSED TRADITSIOONIDEKS

Mihkel Veiderma

Iseseisvuse taastamisele järgnenud teadusreformi ja sellega seotud institutsionaalsete muudatuste järel tuli Eesti Teaduste Akadeemial end uues olukorras identifitseerida ning ühtlasi positioneerida teadus- ja arendusasutuste süsteemis. Riigipoolse lahenduse piirjoonte määramiseks pidas Akadeemia 1993. aastal vajalikuks taasjõustada ajakohastatud sõnastuses 1938. a Eesti Teaduste Akadeemia seadus ning esitas samal aastal Riigikogule vastava eelnõu.

Tegelikult algasid muudatused Akadeemia statuudis juba hoopis varem. 1988. aastal otsustas Akadeemia üldkogu lugeda 1938. aastal asutatud Eesti Teaduste Akadeemia Eesti NSV Teaduste Akadeemia otseseks eelkäijaks ja Akadeemia algaastaks 1938. Kasutades saavutatud õigust ise jõustada oma alusdokumendid, võttis Akadeemia üldkogu 1989. aastal vastu uue põhikirja, millega Akadeemia nimetuseks sai uuesti Eesti Teaduste Akadeemia. Järgnevatel aastatel võeti vastu veel rida Akadeemia tegevust reguleerivaid akte. Akadeemia väliste tunnustena kiideti heaks Akadeemia lipu ja vapi (logo) kujundus ning statuut.

Riigikogus, teadusüldsuses ja teadusvälises sfääris toimunud aruteludes teaduskorralduse lahenduste üle riigis väljendati erinevaid seisukohti süsteemi kui terviku ja ka Akadeemia kohta. Äärmuslike ettepanekute järgi oleks Akadeemia tulnud sulgeda või kujundada puht klubiliseks asutuseks. Akadeemia protestis energiliselt selliste ettepanekute vastu ja kaitses oma seisukohti.

1995. aastal Riigikogus vastu võetud Teaduskorralduse seadusega Akadeemia säilitati, kuid senised Akadeemia teadusasutused viidi Akadeemia koosseisust välja. 1997. aasta Eesti Teaduste Akadeemia seadusega sätestati Akadeemia autonoomsus, kuid Haridusministeeriumi riikliku järelevalve all, sealhulgas põhikirja registreerimise ülesandega. Seaduses on Akadeemia fikseeritud kui teadlaste ühendus ning ette nähtud Akadeemia põhilise missioonina sõltumatult ja kõrge teadusliku professionaalsusega aidata kaasa Eesti teaduse ning riigi sotsiaalse ja majandusliku arengu küsimuste lahendamisele. Koosseisus võivad olla ka uurimisasutused.

Akadeemia ülesannete täideviimise konkreetsed vormid sõltusid paljus Akadeemia üldkogu, juhatuse ja osakondade ettepanekutest ning tegevusest,

Akadeemia liikmete ja töötajate initsiatiivist. Käesolevas kirjatükis püütakse anda ülevaade 1995. aastast toimunud algatustest ja ettevõtmistest, mille eesmärgiks oli, et Akadeemia oleks ka uutes oludes tegusaks institutsiooniks, säilitades ja arendades sidemeid teadusüldsuse, teadusasutuste ja ülikoolidega, aidates kaasa teaduse arengule, teadushuvile ja noorte tulekule teadusse, vahetades teadusinfot, võttes kokku ning väärtustades ja propageerides teadustulemusi, vahendades teadust majanduse ja kultuuriga, valitsusasutuste ja omavalitsustega. Mitmed sel eesmärgil läbi viidud ettevõtmised ja üritused muutusid õige pea traditsioonilisteks. Ülevaade haarab Akadeemia väljapoole suunatud tegevuse uusi vorme ega sisalda Akadeemiasisese tegevuse väljendusi (üldkogu, osakonnad, juhatus jm). Akadeemia rahvusvaheliste suhete arengut käsitleb omaette artikkel.

LOENGUD, KONVERENTSID, SEMINARID

Järgnevas vaadeldakse Akadeemia liikmete avalikke akadeemilisi loenguid, sarjade raamides või omaette toimunud temaatilisi seminare ja konverentse.

Akadeemiliste loengute sarja põhieesmärgid:

- tõsta üldsuse, eriti noorte huvi teaduse vastu;
- avada kuulajaskonnale populaarses vormis, ent heal akadeemilisel tasemel Eesti teadlaste uurimuste saavutusi vastava teadusharu ülemaailmse arengu kontekstis;
- teavitada kuulajaskonda maailmateaduse uusimatest saavutustest ja nende tähtsusest inimkonnale;
- tutvustada Eesti teadlaste saavutusi küsimustes, mille teaduslik käsitlemine on oluline Eesti kultuuriliseks, majanduslikuks ja sotsiaalseks arenguks ning looduskeskkonna kaitseks.

Esimene reeglina Akadeemia majas toimuvatest avalikest akadeemilistest loengutest – Jüri Engelbrehti loeng „Kaootiline loodus ja looduslik kaos” leidis aset 1996. aastal. Järgnevatel aastatel toimus kolm-neli akadeemilist loengut aastas. 2006. aasta lõpuks Jaak Järve loenguga „Signaali ülekande keemia ajus” jõudis nende üldarv 40-ni. Igal loengul anti kuulajatele välja loengu lühikokkuvõtet sisaldav buklett. Akadeemias pidas avaliku loengu ka Nobeli preemia lau-

reaat D. Carleton Gaidusek, Kataloonia autonoomse piirkonna president J. Pujol, USA Rahvusliku Teaduste Akadeemia president B. Alberts.

1990ndate aastate alguses korraldas Akadeemia mitu nõupidamist, mis olid seotud teaduskorralduse uue süsteemiga ja Akadeemia kohaga selles. Kui nimetatud küsimused olid leidnud lahenduse ja Akadeemia 60. aastapäeva üritused läbi said, asus Akadeemia korraldama regulaarselt teaduslikke seminare ja konverentse. Teemaatilisel jagunesid seminarid kolme seeriasse: „Teaduselt ühiskonnale”, „Teaduse uued suunad”, kolmandaks üksikprobleemidega seotud seminarid.

Esimene seminar seerias „Teaduselt ühiskonnale” – „Loodusteaduslike uuringute tulemused ja rakendused” toimus 1999. aastal. Sellele järgnesid „Humanitaarteadused ühiskonnale – ideoloogia ja tehnoloogia”, „Metsandus Eestis – hetkeseis ja ülesanded” (mõlemad 2000), „Mereuuringud ja nende rakendused”, „Kliima muutus ja selle mõju prognoos” (2001), „Bioloogiline mitmekesisus”, „Psühholoogia siin ja praegu”, „Mineviku õppetunnid” (2002), „Eesti suurjärved” (2003), „Kultuur ja kommunikatsioon arheoloogias” (2004).

Seerias „Teaduse uued suunad” on toimunud viis seminari: „Informaatika perspektiivsed suunad” (2000), „Nanotehnoloogia” (2001), „Neurobioloogia – teadmised ja rakendused” (2002), „Materjaliteadus” (2003), „21. sajandi biosüsteematika” (2004), „Komplekssüsteemid” (2006). Sellesse seeriasse võib lugeda kuuluvaks ka rahvusvahelise osalusega seminarid „Sissejuhatus globaalsesse hajusarvutusüsteemi” (2004) ja „Põhjamaade arvutusvõrgud ja nende naabrid” (2005) ning konverentsi „Kord ja kaos” (1999).

Kolmandas seerias toimunud üritused olid eripalgelised: 2000. aastal „Teaduselt ühiskonnas”, 2001 – „Digitaalne teadusinfo ja teadusraamatukogud”, 2002 – „Humanitaarsed teaduskogud”, 2006 – „Eesti teaduskeel ja terminoloogia – kuidas edasi?”, 2003 – konverents „Energia”. Eesti Teaduste Akadeemia ja Soome Tehnikateaduste Akadeemia ühise energiaalase töörühma korraldusel toimus Tallinnas 1993–2001 kuus energeetika sõlmküsimustele pühendatud seminari.

Jätakuvalt oli Akadeemia poolt, enamasti koos teiste institutsioonidega, korraldatud konverentside ja arutelude teemaks teadus- ja arendustegevuse strateegilised küsimused: „Teadus ja ühiskond: tee tulevikku” (1998), „Eesti teadusreform – plussid ja miinused” (2001), „Tipp-teaduskeskused – Soome ja Eesti kogemus” (2002), „Noore teadlas põlvkonna kujunemine Eestis – järel doktorite

institutsioon”, „Rahvusvaheliste teadusalaliitude rahvuslike komiteede tegevus”, „Teaduse ning teadus- ja arendustegevuse finantseerimissüsteemi evalveerimine” (2003), „Mida peaksid teadma ettevõtjad ja teadlased teineteisest”, „Eraõiguslikud teadus- ja arendusasutused – kogemus ja areng” (2004), „Eesti teaduse tippkeskused” (2005, 2006), „Teadust ja arendustegevust rahastavad kogud ja institutsioonid – arengusuunad, strateegiad, probleemid”, „Teadmistepeõhine Eesti II”, „Üliõpilasest tippteadlaseks” (2005), „Järeldoktorite institutsioon Euroopas ja Eestis”, „Teadus ja poliitika” (2006). Mitu üritust oli seotud tähtpäevadega: Peterburi 300, Fr. R. Kreutzwald 200, B. Schmidt 125, F. J. Wiedemann 200, Akadeemia liikmete sünniaastapäevad.

Konverentsidel ja seminaridel peetud ettekanded ja tehtud ettepanekud avaldati valdavalt omaette brošüüridena, mis saadeti välja asjakohastele asutustele. Akadeemia saalis toimunud loengutele, konverentsidele ja seminaridele andis küllap sära juurde originaali järgi restaureeritud saal, hubasust lisas aga järgnev mõttevahetus kohvilaua ääres.

Nimetatud ürituste kõrval toimus rohkearvuliselt ka Akadeemia osakondade, Akadeemia juures olevate nõukogude ja komisjonide poolt korraldatud laia osavõttuga seminare ja nõupidamisi.

AASTA- JA SARIRAAMATUD

1996. aastal ilmus viimane väljaanne seeriast „Eesti Teaduste Akadeemia aastaaruanne”, See sisaldas peale Akadeemia 1995. a üldise tegevuse ülevaate veel kõikide Akadeemia süsteemi kuulunud teadusasutuste aastaaruandeid koos täiendusköites esitatud publikatsioonide nimekirjaga. Samal aastal ilmus veel tagasivaade Akadeemia teadusasutuste pikemaajalisele tegevusele.

Seejärel otsustati tagasi tulla aastaraamatu nime juurde, nagu see oli esimesel korral 1940. aastal. 1997. aastal ilmuski „Eesti Teaduste Akadeemia Aastaraamat II”, mis erinevalt aastaaruannetest oli Akadeemia- ja akadeemikutekeskne, sisaldades ülevaate Akadeemia tegevuse erinevatest tahkudest 1996. aastal, lisaks ettekanded üldkogu istungitel, akadeemikute personaalia, tähtpäevade ülevaate, publikatsioonide nimekiri ja uudsusena rubriik akadeemikute arvamustest. Akadeemia asutusi esindas siis vaid Akadeemia kirjastus. Raamatus oli veel ülevaade viie Akadeemia juures töötava teadusseltsi (Eesti Loodusuurijate Selts, Eesti Geograafia Selts, Emakeele Selts, Eesti Kodu-uurimise Selts, Teadusajaloo

ja Teadusfilosoofia Eesti Ühendus) tegevusest. Aastaraamatu lühendatud versioon ilmub järjekindlalt alates 1997. aastast ka inglise keeles.

Akadeemia Aastaraamatus III, 1997 avaldati ka kehtestatud Eesti Teaduste Akadeemia seadus ja registreeritud Akadeemia põhikiri. Ka edaspidi leidsid Akadeemia tegevust reguleerivad aktid, nagu ka Akadeemia arengukavad, avaldamist aastaraamatutes. Alates Aastaraamatust IV, 1998 lisandub Akadeemia seni ainsa teadusasutuse – Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse tegevuse ülevaade ning seoses seadusega loodud võimalusega teadusasutuste ja -seltside assotsieerumiseks Akadeemiaga ka assotsieerunud teadusasutuste tegevuse ülevaade. Aastaraamatus IV oli neid neli – Tartu Observatoorium, Eesti Põllumajandusülikooli Zooloogia ja Botaanika Instituut, Tallinna Pedagoogikaülikooli Ökoloogia Instituut ja Eesti Akadeemiline Raamatukogu. 2006. a lõpuks oli Akadeemiaga assotsieerunud teadusasutuste arv kasvanud seitsmeni, teadusseltside arv aga esialgselt neljast kümneni.

Sellisel väljakujunenud kujul väikeste aastast sõltuvate erinevustega, kuid ühesuguse struktuuri ja kujundusega on ilmunud ka järgmised Akadeemia aastaraamatud, jõudes 2006. aastal numbrini XII. Aastaraamatud on suuresti kaasa aidanud Eesti Teaduste Akadeemia väljapoole suunatud näo kujundamisele, tema teadvustamisele Eestis ja välisriikides. Alates aastaraamatust VIII, 2002 on raamatu tiitellehel Akadeemia deviis – *Facta non solum verba*.

Akadeemia 60. aastapäeva tähistamisega pandi alus Akadeemia nn siniste raamatute sarjale. Tänapäevaks sisaldab see 9 raamatut:

- Eesti Teaduste Akadeemia liikmeskond 1938-1998, 1998, 156 lk;
- Eesti Teaduste Akadeemia. Ülevaateid ja meenutusi, 1998, 197 lk;
- Eesti Teaduste Akadeemia. Juubeliaasta – 1998, 1999, 96 lk;
- Noored teaduses, 2000, 109 lk;
- Eesti teadusreform – plussid ja miinused, 2001, 101 lk.

Kui sarja esimesed kolm raamatut ja teadusreformi puudutav raamat olid rohkem tagasi- ja ülevaatliku ning hinnangulise sisuga, siis raamatu „Noored teaduses” eesmärgiks oli tutvustada noorteadlaste väljapaistvaid saavutusi ning anda omapoolne impulss noortele teadusteele asumiseks.

2002. aastal hakati selleks, et tutvustada Eesti üldsusele uurimuste tulemusi üksikutes teadusvaldkondades, välja andma alasarja „Teadusmõte Eestis”, millest on senini ilmunud 4 raamatut:

- Tehnikateadused, 2002, 117 lk;
- Arstiteadus, 2005, 95 lk;
- Täppisteadused, 2006, 244 lk;
- Tehnikateadused II, 2007, 146 lk.

Lisaks aastaraamatutele ja sinise sarja väljaannetele on Eesti Teaduste Akadeemia teadusinfo osakonna jõududega veel avaldatud 12 aasta (1995–2006) jooksul 21 brošüüri toimunud konverentside, seminaride ja koosolekute ainetel. Akadeemia peale on jäänud ka riiklikke teaduspreemiaid käsitlevate raamatute väljaandmine. Neid on aastatel 1997–2006 kokku ilmunud üksteist.

KONTAKTIDE ARENDAMINE

Akadeemia on püüdnud uues olukorras leida ka teisi vorme kontaktide arendamiseks. Seda eesmärki on teeninud eelpool mainitud teadusasutuste ja -seltside laienev assotsieerumine Akadeemiaga, samuti teadusasutuste ja ettevõtete külastamine, teaduspäevad linnades ja maakondades, rääkimata Akadeemia liikmete osalusest teadusasutuste, ülikoolide ning valitsusasutuste nõuandvates ja otsustuskogudes.

Kohtumistel teadusasutustes ja -seltsides on ühiselt arutatud nende uuringute temaatikat ja tulemusi ning koostöö võimalusi. Ajavahemikus 1999–2006 toimus 9 sellist kohtumist: Eesti Põllumajandusülikooli Zooloogia ja Botaanika Instituudis, Tartu Observatooriumis, Eesti Loodusuurijate Seltsis, Tallinna Pedagoogikaülikooli Ökoloogia Instituudis, Tervise Arengu Instituudis, Tallinna Pedagoogikaülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudis, Tallinna Tehnikaülikoolis, Eesti Kirjandusmuuseumis ning Eesti Rahva Muuseumis.

Tööstusettevõtetes tutvuti ettevõttega, saadi informatsiooni ettevõtte arengust ja uutest tehnoloogiatest ning arutati tööstusharu probleemküsimusi. Aastatel 2000–2006 külastati see 9 ettevõtet: AS Silmet, Tallinna Sadamat, AS Eesti Põlevkivi, Kunda tööstuskompleksi (AS Kunda Nordic Tsement, AEROC), AS Narva Elektri jaamad, AS Finnforest Eesti, Imavere Saeveskit, AS Viru Keemia Grupp. Viimasel kohtumisel Kohtla-Järvel, milles osalesid ka teiste ettevõtete esindajad, arutati põlevkiviõli tootmise probleeme laiemalt.

Akadeemia teaduspäevadel esinesid teadusettekanetega Akadeemia liikmed, ülevaadetega kohalikust arengust omavalitsuse esindajad, järgnesid ena-

masti kultuuriasutuste külastused. Esimesed teaduspäevad toimusid kohalikes haridusasutustes: 2000 Tartu Ülikooli Narva Kolledžis, 2001 Tallinna Tehnika-ülikooli Kuressaare Kolledžis, 2002 Tartu Ülikooli Pärnu Kolledžis, järgmisi aitasid korraldada kohalikud maavalitsused: 2003 Võrus, 2004 Valgas-Valkas (Läti Teaduste Akadeemia osalusel), 2005 Rakveres, 2006 Viljandimaal.

AKADEEMIA STIPENDIUMID, PREEMIAID JA AUHINNAD

Akadeemia on pidanud võimaluste piirides oma ülesandeks toetada häid uurimistöid, populariseerida nende tulemusi, märkida ära parimaid üliõpilasi ja teadlasi. Kui lähtume 1996. aastast, siis eelnevast perioodist kandus 1976. aastast edasi K. E. von Baeri preemia andmine iga nelja aasta tagant väljapaistvate tulemuste eest bioloogias, geograafias ja geoloogias, 1994. aastast – iga-aastaste üliõpilasuuringute konkursside läbiviimine ja nende võitjate premeerimine. K. E. von Baeri preemiat anti välja veel kolm korda: 1996 Harry Karisele ja Viuu Nestorile, 2000 Siim Veskile, 2004 Erki Tammiksaarele.

Teaduspreemiaid (nimetatud ka teadusauhindadeks) üliõpilastele on aastas välja antud 15 kuni 34, kokku 1996–2006 jooksul 220 üliõpilasele. 2000. aastast alates on viidud läbi üliõpilaskonverentse, kus parimate tööde autorid kandsid ette oma uurimistöö tulemused.

1996. aastal alustas Akadeemia konkursi korras uurimistoetuste (nimetatud ka stipendiumideks) väljaandmist. Toetusi määrati vähemalt doktorikraadiga teadlastele monograafiate käsikirja lõpuleviimiseks ja avaldamiseks ning doktorantuuri lõpetanutele uurimistööks. Hiljem nähti ette võimalus toetada ka populaarteaduslike raamatute koostamist ja avaldamist. Aastas anti 4 kuni 7 toetust (stipendiumi), kokku 11 aasta jooksul 60 stipendiumi. Tagasiside autoritelt kinnitas püstitatud ülesannete täitmist.

1998. aastal asutas Akadeemia parima populaarteadusliku raamatu auhinna, mis kuulub väljaandmisele iga kahe aasta tagant. Selle auhinna on pälvinud Rein Veskimäe (koguteose „Universum” koostaja), Viktor Masing („100 tavalisemat taime”), Rein Kuresoo, Indrek Rohtmets ja Hendrik Relve („Eesti elusloodus. Kodumaa looduse teejuht”), Jaak Lõhmus ja Rein Veskimäe („Universumi mikromaailm”). 2006. aastal asutati koos Haridus- ja Teadusministeeriumi ja Sihtasutusega „Archimedes” teaduse populariseerimise ühisauhind. Esimesena auhinnati Eesti Füüsika Seltsi Teadusbussi „Suur Vanker” ja ETV

hommikuprogrammi füüsikaminutite eest, teise auhinna pälvis Rein Veskimäe ja toimetajate kollektiiv universumi-raamatute sarja eest ning Ülo Valk ja autorite kollektiiv kogumiku „Regivärsist netinaljadeni” eest.

2001. aastal andis Akadeemia esmakordselt välja Bernhard Schmidt auhinna eesmärgiga esile tõsta noorte teadlaste ja inseneride saavutusi arendustegevuses ja uurimistulemuste evitamisel. Auhinna sai Rünno Lõhmus universaalse teravikmikroskoobi väljatöötamise eest. 2005. aastal pälvisid auhinna Cybernetica AS noorteadlased Arne Asper, Kristo Heero ja Sven Heiberg e-häälituse tarkvaralahenduse eest.

2003. aastal võttis Akadeemia juhatus vastu otsuse hakata välja andma Akadeemia nimelisi medaleid kui Akadeemia kõrgemaid auhindu Eesti teadlastele saavutuste eest üksikutes teadusvaldkondades. Vastavalt osakondade ettepanekutele on nüüdseks kinnitatud statuudid: Karl Schlossmanni medalile arstiteaduses ja sellega seotud erialadel, Nikolai Alumäe medalile informaatika ja tehnikateaduste alal, Paul Ariste medalile sotsiaal- ja humanitaarteadustes, Wilhelm Ostwaldi medalile keemias ja sellega seotud valdkondades, Karl Ernst von Baeri medalile elu- ja maateadustes. Esimese Karl Schlossmanni medali sai Mart Saarma, Nikolai Alumäe medali Jüri Engelbrecht, Paul Ariste medali Tiit-Rein Viitso, Wilhelm Ostwaldi medali Viktor Palm. Medaleid saab välja anda vähemalt nelja-aastaste ajavahemike järel.

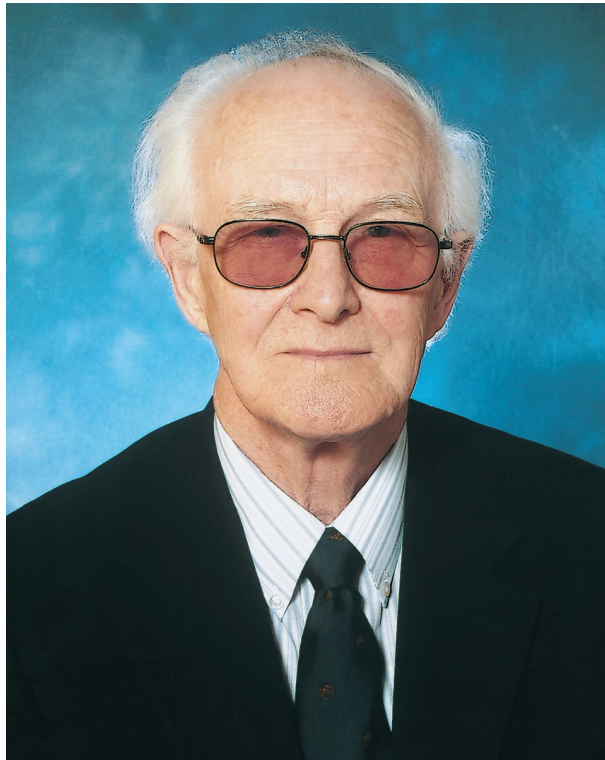
UURIJA-PROFESSORID

Akadeemia algatas 2000. aastal uurija-professori kohtade avamise Akadeemias. 2001. aastal Riigikogu viiski teadus- ja arendustegevuse seadusesse sisse täienduse, millega kehtestati uurija-professori statuut. Uurija-professoriks valimine võimaldab juhtivatel oma eriala tunnustatud ja edukalt doktorante juhendanud teadlastel valimisperioodil vabaneda teadusvälistest ülesannetest ja kontsentreeruda teadusuuringutele. 2002. aastaks eraldati Akadeemiale esmakordselt riigieelarvest uurija-professorite tasustamiseks vajalikud vahendid. Konkursi korras valis Akadeemia juhatus esimesteks uurija-professoriteks Agu Laisa, Asko Uri ja Raimund Ubari. Akadeemia poolt kehtestati tööst aruandmise ja hindamise reeglid. Valitud uurija-professorite kolmeaastase töö osutus viljakaks, selle tulemusi hinnati kõrgelt.

2005. aastal läbi viidud teise konkursi tulemusena valiti järgmisteks uurija-professoriteks Ilmar Koppel, Malle Krunks ja Ülo Niinemets.

Uuriija-professorite institutsiooni kaudu sidus Akadeemia end otseselt teadusuuringutega ja omandas nii täiendava tahu oma tegevuses.

Kokkuvõttes võib tõdeda, et teadusreformiga uuendatud Eesti Teaduste Akadeemia on edukalt end identifitseerinud, määratlenud traditsiooniks kujunenud tegevused ja leidnud endale väärika koha Eesti teadussüsteemis ja ühiskonnas ning rahvusvahelises teaduskorralduses.

Akadeemik *Dimitri Kaljo*

1990–1999 Akadeemia Bioloogia, Geoloogia ja
Keemia Osakonna akadeemik-sekretär
1991–2004 välissuhete koordinaator

ISESEISVA AKADEEMILISE VÄLISSUHTLUSE ALGUSAASTAD: MÕNED MEENUTUSED

Dimitri Kaljo

SISSEJUHATUS

Akadeemiline välissuhtlus, kuigi sõnades soositud, oli Nõukogude Liidu TA süsteemis ülimalt tsentraliseeritud, väga limiteeritud ning võimude poolt kontrollitud. Mul on sellest ajast isiklik kogemus teadlase ja instituudi juhi tasemel, millest olen kirjutanud mujal. Avaram kogemus puudub, kuid lühidalt kokku võttes võin nentida, et tundes mängureegleid ja omades toetajaid keskuses oli võimalik ka initsiatiivi üles näidata ning midagi saavutada. Näiteks korraldati TA Geoloogia Instituudi eestvõttel Eesti TA uurimislaevaga Aju Dag 1981. a ekspeditsioon Gotlandile, mis kujunes seal toimunud teadusürituse kontekstis väga efektiivseks). Säärane ettevõtmine oli mõnevõrra ekstraordinaarne ja ilmselt võimalik vaid tänu ENSV ja TA suhteliselt vabamale „õhkkonnale” võrreldes oludega isegi lähinaabrite juures, rääkimata kaugematest „vennasvabariikidest” või ministereeriumidest.

Välissuhtlusega Eesti TA presiidiumi tasemel puutusin kokku üldisemalt 1990. a, kui asusin tööle Bioloogia, Geoloogia ja Keemia Osakonna akadeemik-sekretärina Arno Kõörna juhitud presiidiumis ja tõsisemalt 1991, kui mind nimetati lisaks põhitööle välissuhete koordinaatoriks. Ega keegi minu uue ameti ülesandeid ei formuleerinud, ega tehtud seda ka hiljem, kuid kätte oli jõudnud aeg, kus välissuhtlus oli tõusnud eriti aktuaalseks temaatikaks. Nii tegelesingi jooksvalt asjadega, mis tundusid olulised, samal ajal unustamata, et oli siis ja on ka praegu Akadeemia välissuhtluse, nagu ka muude tegevuste, üldjuhiks president. Mõlema minu tegevusajal (kuni 2004) ametis olnud presidendiga, Arno Kõörna ja Jüri Engelbrechtiga, oli mul meeldiv koostööd teha, nii nende juhtnõore ellu viies kui neile nõu andes. Alamal püüan tutvustada Akadeemia välissuhete arengut selles osas, mis seostusid minu kui koordinaatori tööga, jättes kõrvale suure osa välissuhtlusest, mida edendasid presidendid. Loomulik muidugi, et päris mööda minna ma nende tegevusest ka ei saa.

Järgnevad meenutused tuginevad eeskätt Akadeemia aastaaruannetes või -raamatutes toodud faktidel, mõningatel minu käes olevatel materjalidel ja

mälul, mis on kahjuks üpris ebakindel allikas. Tänapäevane Anne Põitelit, praegust TA peasekretäri asetäitjat välissuhete alal, kes abistas mind nüüd mõningate dokumentide leidmisel, kuid palju enam varem, minu tegevuse ajal koordinaatorina.

ISESEISVUMISE ILMINGUD PUTŠI-EELSEL AJAL

Soome ja teiste maade teadlastega on Eesti teadusasutused koostööd teinud aastaid ka enne 1991. a, kuid tavalise nõukoguliku stsenaariumi kohaselt käis see n-ö Moskva kaudu, see tähendab NL TA plaanide ja korra kohaselt. Näiteks oli olemas NSVL–Soome teadusliku koostöö komisjon ja selle piires ENSV–Soome töögrupp, kelle kureerimisel töö käis ja vajadusel sõideti Helsingisse Moskva kaudu. Kuid midagi hakkas juba muutuma nn Gorbatšovi ajal, kui Eesti ja Poola teaduste akadeemiad sõlmisid 1987. a esimese kahepoolsete suhete lepingu n-ö otse, ilma vahemeeste abita. Peaaegu aasta pärast Eesti NSV suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmist Toompeal 16. novembril 1988. a kirjutati alla teine sarnane koostööleping, seekord Šveitsi TAga ning olgu märgitud, et need esimesed iseseisva välissuhtluse algust tähistavad lepingud sõlmiti president Karl Rebase ametiajal.

16. novembri sündmus ilmselt lõdvendas mitmeid seniseid pidureid, kas või ainult mentaalseid, või isegi kõrvaldas mõne neist, hõlbustades välissuhtlust sedavõrd, et 1990. a kujunes omamoodi buumiliseks. Loomulikult ei olnud akadeemiline välissuhtlus „asi iseeneses”, vaid tihedalt seotud Akadeemia elu ja olu ning töökorralduse üldise demokratiseerimisega paaril üleminekuaastal (1989 – uus TA põhikiri ja „vana” nimi, 1990 – erakorralised juhtkonna valimised). Uus presiidium alustas tegevust president A. Kõörna juhtimisel 15. jaanuaril ning juba 13. märtsi koosolekul juhiti instituutide ja asutuste direktorite tähelepanu sellele, et seoses välissuhtluse detsentraliseerimisega ja välisosakonna reorganiseerimisega tuleb neil enestel tagada vastava töö korraldus. Päris „iseenese tarkusega” siiski tegutsema ka ei lastud, sest välisosakonna juhatajale L. Tallile tehti samas ülesandeks välja töötada „uued välissuhete alase töö juhised” (prot nr 7, §42). Nii või teisiti, hindan seda detsentraliseerimist üheks olulisemaks muudatuseks Eesti TA välissuhtluse arengus, mis vallandas teadlaste ja asutuste initsiatiivi ning selle positiivseid tulemusi nägime juba siis ja eriti nüüd. Kui 1990–91 oli TA instituutidel 50–60 koostöölepet, siis hiljem need arvud mitmekordistusid,

ulatudes 1995. a (kui neid TA aruandes viimati kajastati) 178 ühisteemani, saadi ka 125 mitmesugust välisgranti, toimus 650 lühiajalist väljasõitu, kuuajalisi ja enam ca 100, rohkesti korraldati rahvusvahelisi konverentse ja seminare. See protsess oli ülimalt rõõmustav, sest eriti esimestel aastatel oli ju majanduskitsikus õige suur. Olgu märgitud, et 1990–91 jätkusid suhted ka NL TA kaudu, mida võiks vist pidada meile iseloomulikuks, nagu muudki, millest on kirjutanud A. Kivirähk. Siinkohal lõpetan instituutidega seonduva käsitluse kokkuvõtliku tõdemusega, et üks olulisemaid plusspunkte välissuhtluse iseseisvumisel oli kahtlemata ülalmainitud detsentraliseerimine. Kuid see tulenes mitte sedavõrd välissuhete arengust, kuivõrd riigi ja TA demokratiseerumisest paaril aastal enne Eesti Vabariigi taastamist Moskvas toimunud riigipöördekatse päevil.

Tagasi tulles TA asjade juurde *sensu stricto* märgin eespool mainitud „buumi” illustreerimiseks, et 1990. a aruandes on kajastatud oluliselt mitmekesisem ja sisukam välissuhtlus kui seda oli näha varasemates ülevaadetes. Mõned faktid illustratsiooniks: uuendati varem sõlmitud koostööleping Poola TAgaga, mis kohe hoogsalt rakendus (partnerinstituutides töötas 37 Eesti teadurit ja 20 poolakat). Samasugused lepingud sõlmiti Ungari ja Bulgaaria teaduste akadeemiaga, alla kirjutati Eesti TA ja Soome Akadeemia koostöömemorandum ning alustati läbirääkimisi Norra TA, Londoni Kuningliku Ühingu ja USA Teadusfondiga. Tallinnas 26.–28.06 toimunud Balti teaduste akadeemiate ja Rootsi Kuningliku Teaduste Akadeemia delegatsioonide kohtumisel kirjutati alla teineteisemõistmise protokoll, milles märgiti teadusliku ühistöö tõhustamise vajadust Balti regioonis, eriti Läänemere ökoloogilise seisundi uurimisel. Viimane soovitus realiseeriti juba samal sügisel ühisseminari näol. Niisugused läbirääkimised jätkusid ka 1991. a putšieelsel ajal (näiteks Norra ja Taaniga), kuid olulise uue trendina, mis tulenes uuest põhikirjast ja rõhutab iseteadvuse kasvu. 1991. a jaanuari üldkogul valiti Akadeemia esimesed välisliikmed. Üleminekuaastasse kuulub ka Eesti, Läti ja Leedu TA juhtkondade regulaarsete, algul iga-aastaste kohtumiste seeria algus (esimene säärane, kui mitte arvestada ülalmainitud nelikkohtumist Tallinnas, toimus Riias 1. novembril 1990). Kohtumistel arutati erinevaid teaduspoliitika, -korralduse, ühisuuringute programmide ja muid aktuaalseid küsimusi. Kuivõrd ajas pisut hiljem on seda teemat vaja veelkord puudutada, siis praegu piirdun öelduga.

Kokkuvõtteks meenutuste esimesele peatükile tahaksin rõhutada, et poliitilised protsessid NSVLs, eriti Eestis ja Venemaal, viisid juba 1987. aastal esimeste iseseisva välissuhtluse ilminguteni ning 1990ndate alguses oli jõutud juu-

rutada peaaegu kõik hilisemale perioodile omased tegevused. Välja arvatud muidugi need, mis vajasid juriidiliselt iseseisva riigi olemasolu (näiteks liikmelisus rahvusvahelistes organisatsioonides). Viimasega seoses meenutan 1990ndatel alustatud läbirääkimisi USA Teadusfondi, Taani TAga, mis lõppesid tulemusteta. Esimese esindajad „ei olnud kindlad, milline poliitiline üksus Eestist kujuneb” (tsitaat on mälu järgi). Mis taanlasi häiris, pole selge, kuid mõni aasta hiljem ütles üks ametimees minu küsimuse peale „miks?” – neil polevatki kokkuleppeid teadlaste vahetamise tarbeks. Pisut üllatav tunnistus pärast kaks aastat kestnud kõnelusi. Ma arvan, et tõele lähemal on ameeriklaste aus vastus, millest kumab läbi kahtlus meie tõsiseltvõetavuse suhtes ja, kuigi me olime endast jätkuvalt heas arvamises, ei saa kuidagi meie partneritele ette heita teatud ettevaatlikkust neil varastel aastatel. Kogegin seda ka ise, külastades 1992. a erialasel visiidil Dublinis ka Iiri Akadeemiat. Ebaõnnestumistest tuleb õppida ja olen veendunud, et järgmiste aastate püüdlused integreerumaks rahvusvahelisse teadlaskooslusse ja enda nähtavaks tegemine olid õiged sammud edu tagamiseks tulevikus.

MÕNDA AKADEEMILISEST VÄLISSUHTLUSEST TAASTATUD EESTI VABARIIGI ALGAASTAIL

Eesti Vabariigi iseseisvus taastati Ülemnõukogus 20. aug. 1991 ning järgneva mõne päevaga registreeriti mitmed olulised *de jure* tunnustamised. Oktoobri lõpul kirjutati alla kahepoolsed koostöölepingud Londoni Kuningliku Ühingu ja Briti Akadeemiaga ning juba järgmise aasta mais kutsus *Royal Society* Eesti TA delegatsiooni (D. Kaljo, U. Margna ja P. Saari) mälestusväärseks kujunenud külastusele Inglismaale (9.–17.05.1992). Nagu kutses öeldud oli eesmärgiks näidata külalistele „kuidas Britannia organiseerib oma teadust” ning selleks korraldati meie jaoks ridamisi kohtumisi alates Kuningliku Ühingu ja *Academia Europea* juhtivatest ametimeestest kuni ülikoole rahastava fondi nõukogu (University funding council Bristolis) ja kolme teadusnõukogu (Agricultural and Food, Natural Environment ja Science and Engineering Research Councils Swindonis) spetsialistideni. Ülevaade sai tõepoolest põhjalik ja inspireeriv, iseküsimus, kas briti süsteem oli meie oludes realselt rakendatav. TA juhatus võttis delegatsiooni informatsiooni teadmiseks.

Selle visiidiga seoses toimus ka mõni lõbus lugu, millest ühe jutustan siin tõsiste meenutuste vahele, pealegi on see teatud määral iseloomustav välisuht-

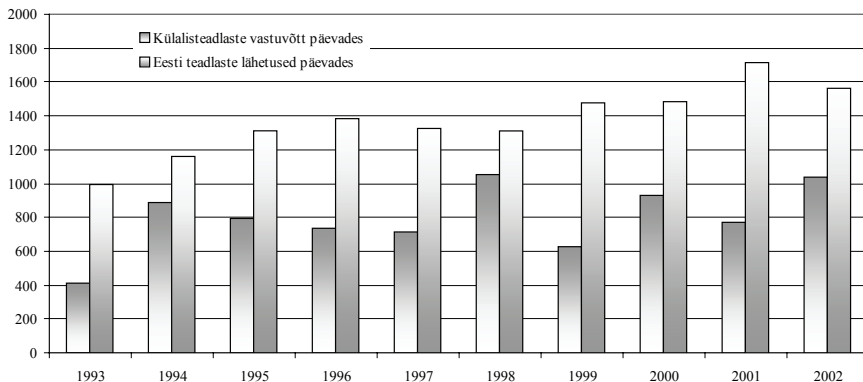
luse tollastele oludele. Vahetult Londoni visiidi eel olin prof C.H. Hollandi külalisena Trinity College's paari loengu pidamiseks. Mul oli ühe otsa pilet Moskva-Dublin (tagasi pileti lubas osta Kuninglik Ühing). Iiri viisa asemel oli mul kiri Stockholmi Iiri saatkonnast ja Inglise viisa kavatsesin hankida Dublinis. Aimasin probleeme Šeremetjevosi ja nii ka oli – juba tolliga vestlesime pikalt, peab ütleva üsna sõbralikult, aga tema poolt suure imestusega, mis mees see *estonets* on. Minu küsimuse peale, miks ta minu pärast nii väga muretseb, ma pole ju enam NSVL kodanik, vastati – aga teil on ju meie pass. Siis ta kadus korraks ja tagasi tultes lubas mul edasi minna. Piirivalvega kordus kõik samuti, juttu oli vähem, suurem ülemus vaatas üle ukse ja olingi lennukis. Kuid „probleem” jätkus ka Dublinis, kus saatkonna kiri ei äratanud usaldust ja nii sain edasi teistest hulga hiljem, kui olin maininud oma kutsuja nime, kelle õpilaste hulka kuulus õnneks ka väga hoolsa piirivalvuri poeg. See seiklus lõppes kenasti ja hiljem pole mul vaja olnud niisuguseid eksperimente korraldada.

Enne teist suurt sõda oli Rahvusvahelises Teadusnõukogus (ICSU) Eesti esindajaks Tartu Ülikool. Pärast mõningaid konsultatsioone otsustas Eesti Teadusnõukogu anda see ülesanne alates 1992. a. Eesti Teaduste Akadeemiale, kelle põhikirja ja seadusesse kirjutati hiljem ka vastav esindamise funktsioon. Samal aastal aktsepteeriti ka kümne teadusharu Eesti teadlaste esindusorgani (rahvuskomitee, seltsi) liikmelisus vastavas erialaliidus. Praeguseks on nende arv tõusnud 15-ni, samm-sammult liituti ka Euroopa Teaduste Akadeemiate Ühenduse (ALLEA), Rahvusvahelise [humanitaar- ja sotsiaalteaduste] Akadeemiate Liidu (UAI) ja rea kitsamate rahvusvahelise koostöö organitega. Kasvanud on ka meie kaal – 1996 valiti ICSU täitevkomitee liikmeks Balti ja Skandinaavia maade esindajana president J. Engelbrecht, kes oli end nähtavaks teinud asjatundliku ja innuka organisaatorina ühenduses ALLEA (All European Academies). Mitmed teisedki kolleegid täidavad suuremaid või vähemaid ametikohti rahvusvahelistes organisatsioonides, loodetavasti kohusetundlikult, ja kõik see kõneleb progressist integratsioonis, mis tuli saavutada, et muutuda normaalseks osaliseks rahvusvahelises teadlaskoosluses. Esiialgu oli probleeme liikmemaksudega, siis abistas Eesti Teadusfond, ka mõned teadusasutused toetasid, kuni HTM leidis 1998. a võimaluse eraldada TA-le vahendid liikmemaksude tasumiseks. Eesti teadlaste edukus rahvusvahelisel „grantide turul” on üks tõendeid, et see ei ole mahavisatud raha.

Venemaa oli küll esimesi riike, kes tunnustas Eesti Vabariigi taastamist, kuid akadeemiline teadlasvahetus oli aastaid vähemalt akadeemiate tasemel

varjusurmas. Koostöö arendamisele suunatud raamlepingud küll sõlmiti (1993) Venemaa TA ja Venemaa Meditsiiniteaduste Akadeemiaga, kuid nendes puudusid konkreetset meetmed teadlasvahetuse arendamiseks. Sama puudus oli ka meie lepingutel Läti ja Leedu TAga. Eks igal pool olid oma motiivid, kuid kindlasti oli olemas ka üks ühine põhjus, väga lihtne ja mõjus – majanduskitsikus. Kõrvalepõikena märgin, et aastaid hiljem sundis see põhjus ka märksa rikkamaid riike, nagu Norra ja Rootsi, piirama oma akadeemilist suhtlust. Suhtelised kesised teaduskontaktid Venemaa ja baltlastega tegid muret ka Akadeemia peasekretärile Udo Margnale, kes pidas vajalikuks seda märkida 1993. a aruandes. Olin sama meelt ja kavandasin samme olukorra normaliseerimiseks.

Välisuhtluse arendamiseks ja juba rakendatud koostöö ja teadlasvahetuse lepingute paremaks haldamiseks loodi TA Presiidiumi otsusega 1993. a juunis Eesti Akadeemilise Välisvahetuse Fond (EAVF), kinnitati selle põhimäärus ja töökord ning moodustati Akadeemia osakondade ja suuremate ülikoolide esindajatest nõukogu, mille juhtimine jäi TA välissuhete koordinaatori ülesandeks. Mis puutub fondi finantsidesse, siis järjekordselt tuli appi Eesti Teadusfond, eraldades 100 000 kr vastuvõtukulude katteks ja nende finantstugi säilis kuni 1998. aastani, mil rahastamise võttis üle Haridus- ja Teadusministeerium. Töö läks kohe käima ja ma olen kindel, et EAVF praktilise töö tegijad Anne Pöitel, Ebe Pilt ja mõni aasta hiljem viimase asemele tulnud Lehti Veeväli on suurt tänu väärt tarmuka töö eest, mis on üksikasjalikult leidnud kajastamist kõigis järgnevates aastaraamatutes. Siin toon illustratsiooniks ainult ühe histogrammi (joonis) välisteadlaste vastuvõtu ja eestlaste väljasõitude kohta kogu EAVF tegevuse ajal. Üksikasju ja selgitusi palun lugeda aastaraamatuist, kuid ühe kõige üldisema järelduse teen kas või ainult joonisel nähtavast – kõik väljasõite kajastavad tulbad on oluliselt pikemad kui vastuvõtu omad. Sellele toetudes on mul tõsiselt hea meel tõdeda, et 1990ndate ja järgnevate aastate Eesti teadlaskond kuulub vähemalt Euroopas kõige innukamate ja tegusamate hulka, kes püüavad kasutada igat võimalust oma teadustöö edendamiseks. Seda head muljet ei kahanda kuidagi teadmine, et aktiivsust kannustas tublisti läheda elu puudumine.

Teadlasvahetuse dünaamika aastatel 1993–2002 (joonis pärineb Eesti TA aastaraamatust VIII (35)). Vahetus toimus Eesti TA ja partnerakadeemiatega sõlmitud koostöölepingute alusel (2002. a oli niisuguseid 24).

Koos majanduse kosumisega muutusid tihedamaks teaduskontaktid Läti ja Leedu teadlastega, mida hõlbustas ka 1993 alla kirjutatud kolmepoolse koostööleppe lisaprotokoll, mis sätestas teadlasvahetuse mahu ja korra. Balti koostöö tõhustamine ja naabrite kogemustest õppimine oli pidevalt Eesti, Läti ja Leedu teaduste akadeemia juhtide iga-aastaste kohtumiste päevakorras. Oluliseks tuleb pidada ühisprogrammide käivitamist, mitmeid seisukohavõtte teaduspoliitika, rahastamise jne kohta. Alates 1996. a muutusid need üritused Balti- ja Põhja-maade akadeemiade konverentsideks (seni toimunud 5) vastavalt ka laiema küsimuste ringiga (detailid vt aastaraamatutes). Mitte kõigil nendel kohtumistel arutatud teemadel pole alati jõutud konsensuseni (ühisajakirjade väljaandmine, millest on kahju, või Balti akadeemia loomine, millest minul kahju pole) või ettepanekud pole hiljem vajalikul määral realiseerunud, kuid kindel on see, et kokkutulnud, eriti kitsamas seltskonnas, soovisid igati naaberriikide teadlaste koostöö arendamist.

Selles kontekstis meenutan minu osalemist *Academia Europea* aastakoosolekul, mis toimus 1993. a juunis Uppsalas. Prof. C. O. Jacobsson, kellest hiljem sai Eesti TA välisliige, kutsus mind külalisena esinema Balti regiooni geoloogilise arengu teemal ja osalema ümarlaua arutlustes selle regiooni teaduse toetamise teemadel. Geolooge võis kohal olla vaid üksikuid, kuid olid *Academia*

Europea liikmed J. Einasto ja K. Rebane, mistõttu minu suhteliselt spetsiifiline esinemine suurt publikumenu ei saavutanud, kuid ümarlaual sain vastu tahtmist kuulsaks. Seal esines sissejuhatava kõnega üks Rootsi välisministeeriumi daam, kelle esituse teesiks oli, et teaduse kehva seisu põhjuseks on baltlaste vähene koostöö, eriti eestlaste soovimatus koostööd teha lõunanaabritega. Väite põhjenduseks tsiteeriti vaid ühe meie tuntud kirjaniku mingit ütlust. Teades kõike seda, mis eelmises lõigus kirjutatud ja palju muudki, oli niisugune esinemine liiga solvav, et vait jääda. Paariminutilise mõtlemise peale palusin sõna ja tutvustasin ennast, mispeale daam märkis – läheb lahti. Ja läkski. Alustuseks ütlesin, et ma austan väga seda kirjanikku, keda tsiteeriti, kuid me oleme akadeemia korraldatud teaduslikul nõupidamisel, kus on elementaarne oma väiteid korrektselt motiveerida, ei piisa tõsisteks järeldusteks möödaminnes tehtud avaldusest. Minul vastupidi on tuua väga palju viljaka koostöö näiteid, mis on kestnud aastaid. Loetlesin terve rea ja lõpetasin baltlaste, sealhulgas eestlaste tugeva koostöösoovi kinnitamisega. Pärast mind hurjutas avaesinejat ka üks sakslane ning edasi läks koosolek juba rahuliku arengu rada. Rooma riigis tavatseti ütelda: *Sapienti sat est!*

Hea võimalus Venemaaga seotud probleemide arutamiseks avanes 1997. a Londonis Kuningliku Ühingu akadeemilise vahetuse partnerite pidulikul koosolekul, kus Eesti TAd esindasime kahekesi pr. A. Pöiteliga. Kohal oli ca 30 inimest, mõned neist tuttavad, nende hulgas Läti TA esindaja, rohkesti uusi (minu jaoks) inimesi, kellega jutlemine võimaldas puudutada paljusid aspekte. Sealt sai alguse meie koostööleping Hispaania Teadusuuringute Nõukoguga, mis pärast pikka kirjavahetust jõustus ja ka realiseerus 2002. Venemaaga läks algul jutt tühja, aga positiivne resultaat saabus varemgi – 1999 lisati varasemale raamlepingule protokoll teadlasvahetuse reguleerimiseks ja 2000 see ka rakendus ning minu tööaja lõpupoole lepiti kokku isegi vahetusvoodi suurendamine. Selle loo areng on ka õpetlik, mistõttu paar selgitust lisaks. Londoni koosolekul oli kohal Venemaa Fundamentaaluuringute Fondi esimees akadeemik Ž. I. Alferov, kellega jäin õige pikalt vestlema. Ta rääkis päris normaalset inglise keelt, kuid kui läksin üle vene keelele, elavnes ta oluliselt. Kui mainisin, et me oleme huvitatud teadlasvahetusest, siis minu üllatuseks ta pakus koostööd fondiga ja palus saata talle kiri ettepanekuga. Kõnitsin teadusasutusi huvitatuse selgitamiseks ja saatsingi mõne aja pärast kirja, mis jäi aga vastuseta. Teades pisut olusid, ega ma eriti lootnudki, sest asutus polnud päris sobiv. Kuid pisut hiljem, 1999. a juunis, osales akadeemik M. Veiderma Venemaa TA 275. aastapäeva tähistami-

sel ja akadeemias toimunud jutuajamised andsid ka positiivse tulemuse. Võib summeerida, et olude tundmise ja isiklike kontaktide väärtus leidis järjekordse kinnituse.

Väga suure koormuse välissuhtluses andis neil aastail presidendile ja välissuhete töötajatele mitmesuguste delegatsioonide ja külaliste vastuvõtmine või ka näiteks saatkondade külastamine aastapäevade jms puhul. Ma ei tea, kas president J. Engelbrecht on neid kohtumisi kokku lugenud, kuid kolmekohaline arv on garanteeritud. Olulisemad neist kajastuvad aastaraamatutes ning akadeemiliste isikute kõrval on olnud rohkesti diplomaate, isegi kroonitud päid. Enamasti olid need nn viisakusvisiidid, mis kuuluvad normaalse suhtlemise juurde ja teenivad vastastikuse tutvumise ja infolevi huve, kuid oli ka neid, millest on kasvanud välja mingi akadeemiline koostöö. Positiivseks näiteks on leppe sõlmimine Ukraina TAgA 2000. a, mille algatus tuli Ukraina suursaadiku poolt tema visiidi ajal Kohtu tänavale. Kuid oli ka vastuolulisi visiite, mille käigus tehtud ettepanekud sundisid ettevaatusele. 1990ndate aastate teises pooles külastas Akadeemiat Taivani Riia esinduse töötaja, kes pakkus koostööd soodsatel tingimustel erinevatel aladel. Olin käinud 1988 Hiinas ja seoses tegevusega Rahvusvahelise Geoloogiateaduste Liidu liinis näinud selle maa arengut ning teadlaste tõusvat rolli, mistõttu ma ei toetanud ruttamist Taivani suunas, vaid pidasin õigemaks alustada Hiina RVst. Leping Hiinaga sai teoks 2000. a. President J. Engelbrecht ja akadeemik R. Villems võeti Hiinas hästi vastu ja kuigi sellest lepingust pole olnud suurt tuge reaalsele teaduslikule koostööle, on selle olemasolu kaasa aidanud headele suhetele mitte ainult akadeemiate, vaid ka riikide vahel.

Püüdes lühidalt peamist kokku võtta, tuleb rõhutada, et teadus on rahvusvaheline nähtus, seega on rahvusvahelise suhtlemise toetamine ühe akadeemia tõeline kohustus, nagu see ka meie TA põhidokumentides kirjas on. Iseseisvusaja alguses vallandati Eesti teadlaste initsiatiiv ning seejärel ehitati samm-sammult üles initsiatiivi toetav organisatsiooniline struktuur ja võrgustik, sidemed partnerite ja rahvusvaheliste organisatsioonidega. See protsess kestab ja peabki kestma jääma, sest ühiskond on dünaamiline kooslus. See teadus, mis kuulub rahvusvahelisse integreeritud süsteemi, on mõõtnatult edukam nii teaduse kui ka riigi identiteedi osana.

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA PRESIDENDID, ASEPRESIDENDID JA PEASEKRETÄRID

PRESIDENDID

Karl Schlossmann 1938–1940
Hans Kruus 1946–1950
Johan Eichfeld 1950–1968
Arnold Veimer 1968–1973
Karl Rebane 1973–1990
Arno Kõörna 1990–1994
Jüri Engelbrecht 1994–2004
Richard Villems 2004–

ASEPRESIDENDID

Julius Mark 1938–1940
Juhan Vaabel 1946–1951, 1964–1968
Aksel Kipper 1946–1951
Gustav Naan 1951–1964
Nikolai Tomson 1951–1952
Arnold Humal 1953–1964
Nikolai Alumäe 1964–1977
Karl Rebane 1968–1973
Viktor Maamägi 1973–1982
Ilmar Öpik 1977–1987
Arno Kõörna 1982–1990
Mihkel Veiderma 1987–1999
Ülo Jaaksoo 1990–1994
Gennadi Vainikko 1990–1994
Boris Tamm 1994–1999
Peeter Tulviste 1994–2004
Richard Villems 1994–1999
Ene Ergma 1999–2004

Ain-Elmar Kaasik 2004–

Jüri Engelbrecht 2004–

PEASEKRETÄRID

Jüri Nuut 1946–1951

Nikolai Buzulukov 1951–1953

Johannes Heil 1953–1968

Viktor Maamägi 1968–1973

Arno Kõörna 1973–1982

Raimund Hagelberg 1982–1990

Udo Margna 1990–1999

Mihkel Veiderma 1999–2004

Leo Mõtus 2004–

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA LIIKMED (seisuga august 2008)

Olav Aarna, valitud 1990, informaatika
Jaak Aaviksoo, valitud 1994, täppisteadused
Hillar Aben, valitud 1977, mehaanika
Mihhail Bronštein, valitud 1975, põllumajandusökonomika
Jaan Einasto, valitud 1981, astrofüüsika
Jüri Engelbrecht, valitud 1990, mehaanika
Ene Ergma, valitud 1997, täppisteadused
Raimund Hagelberg, valitud 1981, majandusteadus
Vladimir Hižnjakov, valitud 1977, füüsika
Ülo Jaaksoo, valitud 1986, informaatika
Jaak Järv, valitud 1997, loodusteadused
Ain-Elmar Kaasik, valitud 1993, neuroloogia
Dimitri Kaljo, valitud 1983, geoloogia
Mati Karelson, valitud 2007, loodusteadused ja meditsiin
Harlad Keres, valitud 1961, teoreetiline füüsika
Ilmar Koppel, valitud 1993, loodusteadused (füüsikaline keemia)
Arvo Krikmann, valitud 1997, humanitaarteadused
Lembit Krumm, valitud 1987, energeetika
Valdek Kulbach, valitud 1986, mehaanika
Arno Kõörna, valitud 1972, majandusteadus
Rein Küttner, valitud 1997, tehnikateadused
Hans Küüts, valitud 1994, põllumajandusteadused
Agu Laisk, valitud 1994, loodusteadused
Ülo Lepik, valitud 1993, mehaanika
Georg Liidja, valitud 1987, füüsika
Ülo Lille, valitud 1983, biotehnoloogia
Endel Lippmaa, valitud 1972, keemiline füüsika
Ülo Lumiste, valitud 1993, matemaatika
Tšeslav Luštšik, valitud 1964, tahke keha füüsika
Udo Margna, valitud 1987, taimefüsioloogia
Jüri Martin, valitud 1990, ökoloogia
Enn Mellikov, valitud 2003, materjalitehnoloogia

Uno Mereste, valitud 1994, humanitaar- ja sotsiaalteadused
Leo Mõtus, valitud 1993, informaatika
Arvo Ots, valitud 1983, energeetika
Viktor Palm, valitud 1978, orgaaniline keemia
Erast Parmasto, valitud 1972, botaanika
Anto Raukas, valitud 1977, geoloogia
Loit Reintam, valitud 1990, mullateadus
Jaan Ross, valitud 2003, humanitaarteadused
Huno Rätsep, valitud 1981, eesti keel
Peeter Saari, valitud 1986, füüsika
Mart Saarma, valitud 1990, molekulaarbioloogia
Valdur Saks, valitud 1993, biokeemia
Arved-Ervin Sapar, valitud 1990, astrofüüsika
Karl Siilivask, valitud 1977, ajalugu
Tarmo Soomere, valitud 2007, tehnikateadused
Hans-Voldemar Trass, valitud 1975, botaanika ja ökoloogia
Peeter Tulviste, valitud 1994, humanitaar- ja sotsiaalteadused
Enn Tõugu, valitud 1981, informaatika
Raimund-Johannes Ubar, valitud 1993, arvutitehnika
Raivo Uibo, valitud 2003, arstiteadus
Jaan Undusk, valitud 2007, humanitaarteadused
Mart Ustav, valitud 2001, biomeditsiin
Gennadi Vainikko, valitud 1986, matemaatika
Mihkel Veiderma, valitud 1975, anorgaaniline keemia
Richard Villems, valitud 1987, biofüüsika
Haldur Õim, valitud 1994, humanitaar- ja sotsiaalteadused

VÄLISLIIKMED

Richard R. Ernst (Šveits), valitud 2002, füüsikaline keemia
Carl-Olof Jacobson (Rootsi), valitud 1995, arengubioloogia
Antero Jahkola (Soome), valitud 1998, energeetika
Charles Gabriel Kurland (USA/Rootsi), valitud 1991, biokeemia
Jaan Laane (USA), valitud 1995, keemiline füüsika
Ilse Lehiste (USA), valitud 2008, keeleteadus
Indrek Martinson (Rootsi), valitud 1998, füüsika

Gérard A. Maugin (Prantsusmaa), valitud 2002, mehaanika
Grigori Mints (USA), valitud 2008, arvutiteadus
Els Oksaar (Saksamaa), valitud 1998, keeleteadus
Jaak Peetre (Rootsi), valitud 2008, matemaatika
Johannes Piiper (Saksamaa), valitud 1991, füsioloogia
Michael Godfrey Rodd (Suubritannia), valitud 1995, protsessijuhtimine ja info-
tehnoloogia
Matti Saarnisto (Soome), valitud 2008, geoloogia
Helmut Schwarz (Saksamaa), valitud 2002, keemia
Jānis Stradiņš (Läti), valitud 1998, füüsikaline keemia ja teadusajalugu
Päiviö Tommila (Soome), valitud 1991, ajalugu
Endel Tulving (Kanada), valitud 2002, psühholoogia
Henn-Jüri Uibopuu (Austria), valitud 1995

In memoriam

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA LIIKMED

1938–1940

Hugo Kaho, nimetatud 1938, loodusteadused, 1885–1964
Edgar Kant, nimetatud 1938, humanitaarteadused, 1902–1978
Paul Kogerman, nimetatud 1938, loodusteadused, 1891–1951
Teodor Lippmaa, valitud 1939, loodusteadused, 1892–1943
Oskar Loorits, nimetatud 1938, humanitaarteadused, 1900–1961
Julius Mark, nimetatud 1938, humanitaarteadused, 1890–1959
Aleksander Paldrok, nimetatud 1938, loodusteadused, 1871–1944
Ludvig Puusepp, nimetatud 1938, loodusteadused, 1875–1942
Karl Schlossmann, nimetatud 1938, loodusteadused, 1885–1969
Hendrik Sepp, nimetatud 1938, humanitaarteadused, 1888–1943
Gustav Suits, nimetatud 1938, humanitaarteadused, 1883–1956
Jüri Uluots, nimetatud 1938, humanitaarteadused, 1890–1945
Ernst Öpik, nimetatud 1938, loodusteadused, 1893–1985

AULIIKMED

Johan Laidoner, valitud 1940, 1884–1953
Konstantin Päts, valitud 1939, 1874–1956

1946–2008

Julius Aamisepp, nimetatud 1946, juurviljade aretus, 1883–1950
Agu Aarna, valitud 1961, orgaaniline keemia, 1915–1989
Albrecht Altma, nimetatud 1946, füüsika, 1897–1969
Nikolai Alumäe, valitud 1954, ehitusmehaanika, 1915–1992
Richard Antons, valitud 1951, majandusteadus, 1899–1966
Paul Ariste, valitud 1954, keeleteadus, 1905–1990
Harald Arman, nimetatud 1946, arhitektuur, 1910–1965
Pavel Bogovski, valitud 1993, onkoloogia, 1919–2006
Nikolai Buzulukov, valitud 1951, majandusteadus, 1905–1979
Aleksandr Dobrjanski, valitud 1951, keemia, 1889–1965
Johan Eichfeld, nimetatud 1946, taimekasvatus ja sordiaretus, 1893–1989
Olaf Eisen, valitud 1972, orgaaniline keemia, 1920–1989
Harald Haberman, nimetatud 1946, zooloogia, 1904–1986

Johannes Heil, valitud 1951, tehnika, 1895–1991
Arnold Humal, valitud 1951, matemaatika, 1908–1987
Leo Jürgenson, nimetatud 1946, ehitusmehaanika, 1901–1986
Juhan Kahk, valitud 1969, ajalugu, 1928–1998
Gunnar Kangro, valitud 1961, matemaatika, 1913–1975
Paul Kard, valitud 1961, füüsika, 1914–1985
Arnold Kask, valitud 1961, eesti keel, 1902–1994
Aksel Kipper, nimetatud 1946, astrofüüsika, 1907–1984
Oskar Kirret, valitud 1961, keemia, 1909–1991
Alaksander Kiur-Muratov, valitud 1951, veterinaaria, 1898–1968
Fjodor Klement, valitud 1951, füüsika, 1903–1973
Arnold Koop, valitud 1986, ajalugu, 1922–1988
Alfred Koort, nimetatud 1946, filosoofia, 1901–1956
Hans Kruus, nimetatud 1946, ajalugu, 1891–1976
Eerik Kumari, valitud 1961, zooloogia, 1912–1984
Grigori Kuzmin, valitud 1961, astronoomia, 1917–1988
Harri Käär, valitud 1994, tehnikateadused, 1944–1997
Ferdinand Laja, nimetatud 1946, veterinaaria, 1889–1956
Heinrich Laul, valitud 1961, mehaanika, 1910–1991
Artur Lind, valitud 1987, molekulaarbioloogia, 1927–1989
Juri Lotman, valitud 1990, kultuurisemiootika, 1922–1993
Artur Luha, nimetatud 1946, geoloogia, 1892–1953
Viktor Maamägi, valitud 1961, ajalugu, 1917–2005
Ottomar Maddison, nimetatud 1946, tehnika, 1879–1959
Richard Mahl, valitud 1954, keemiline tehnoloogia, 1898–1964
Viktor Masing, valitud 1993, biogeograafia, 1925–2001
Lennart Meri, valitud 2001, humanitaarteadused, 1929–2006
Harri Moora, valitud 1957, arheoloogia, 1900–1968
Hilda Moosberg, valitud 1951, ajalugu, 1903–1985
Gustav Naan, valitud 1951, filosoofia, 1919–1994
Jüri Nuut, nimetatud 1946, matemaatika, 1892–1952
Karl Orviku, nimetatud 1946, geoloogia, 1903–1981
Kalju Paaver, valitud 1969, bioloogia, 1921–1985
Alaksander Panksejev, valitud 1983, ajalugu, 1921–1989
Andrus Park, valitud 1987, filosoofia, 1949–1994
Juhan Peegel, valitud 1977, filoloogia, 1919–2007

Mihkel Pill, nimetatud 1946, teraviljade aretus, 1884–1951
Aarne Pung, valitud 1954, põllumajandusloomade tõuaretus, 1909–1994
Eduard Päll, valitud 1961, eesti keel, 1903–1989
Hugo Raudsepp, valitud 1961, orgaaniline keemia, 1900–1976
Jaan Rebane, valitud 1975, filosoofia, 1924–1993
Karl Rebane, valitud 1961, teoreetiline füüsika, 1926–2007
Juhan Ross, valitud 1993, biogeofüüsika, 1925–2002
Joosep Saat, valitud 1951, ajalugu, 1900–1977
Oskar Sepre, nimetatud 1946, majandusteadus, 1900–1965
Ilo Sibul, valitud 1957, füsioloogia, 1908–1979
Helle Simm, valitud 1977, hüdrobioloogia ja hüdrokeemia, 1920–1991
Boriss Tamm, valitud 1972, küberneetika, 1930–2002
Vello Tarmisto, valitud 1977, majandusteadus, 1918–1991
Alma Tomingas, nimetatud 1946, farmakoloogia, 1900–1963
Nikolai Tomson, nimetatud 1946, hügieen, 1898–1972
Andrei Tšernõšov, valitud 1951, kütuste keemia ja energeetika, 1904–1953
Friedebert Tuglas, nimetatud 1946, kirjandus, 1886–1971
Juhan Vaabel, nimetatud 1946, õigusteadus, 1899–1971
Voldemar Vadi, nimetatud 1946, meditsiin, 1891–1951
August Vaga, nimetatud 1946, botaanika, 1893–1960
Artur Vassar, valitud 1961, ajalugu, 1911–1977
Arnold Veimer, valitud 1957, majandusteadus, 1903–1977
Johannes Voldemar Veski, nimetatud 1946, keeleteadus, 1873–1968
Aleksander Voldek, valitud 1969, elektrotehnika, 1911–1977
Ilmar Öpik, valitud 1967, soojusfüüsika, 1917–2001

VÄLISLIHKMED

Valdar Jaanusson (Rootsi), valitud 1991, geoloogia, 1923–1999
Matti Kuusi (Soome), valitud 1991, folkloristika, 1914–1998
Endrik Nõges (USA), valitud 1995, automaatjuhtimine, 1927–2006
Ivar Ugi (Saksamaa), valitud 1991, keemia, 1930–2005

KRONOLOOGIA 1938–2007

1938

28. jaanuar – Riigihoidja pani maksma ja kuulutas dekreedina välja „Eesti Teaduste Akadeemia seaduse”.

13. aprill – Riigihoidja kinnitas esimesed 12 Eesti Teaduste Akadeemia liiget, neist 6 humanitaarteaduste sektsiooni (Edgar Kant, Oskar Loorits, Julius Mark, Hendrik Sepp, Gustav Suits, Jüri Uluots) ja 6 loodusteaduste sektsiooni (Hugo Kaho, Paul Kogerman, Aleksander Paldrok, Ludvig Puusepp, Karl Schlossmann, Ernst Öpik). Eesti Teaduste Akadeemia presidendiks nimetas Riigihoidja Karl Schlossmanni.

20. aprill – Tartu Ülikooli nõukogu saalis toimus Eesti Teaduste Akadeemia täiskogu esimene istung. Täiskogus toimunud valimisel valiti Akadeemia abipresidendiks Julius Mark, sektsioonide juhatajaiks Edgar Kant ja Paul Kogerman.

22. oktoober – Tallinnas Kaubandus-Tööstuskoja saalis avati pidulikult Eesti Teaduste Akadeemia.

19. detsember – Akadeemia täiskogu otsustas registreerida Loodusuurijate Seltsi ja Õpetatud Eesti Seltsi Eesti Teaduste Akadeemia juurde.

1939

22. veebruar – Akadeemia täiskogus valiti Teaduste Akadeemia auliikmeks Vabariigi president Konstantin Päts.

27. veebruar – Akadeemia täiskogu otsustas lugeda Loodusuurijate Seltsi Eesti Teaduste Akadeemia juures registreerituks alates 10. veebruarist 1939. a.

20. märts – Akadeemia täiskogu otsustas lugeda Akadeemilise Ajaloo Seltsi Eesti Teaduste Akadeemia juures registreerituks alates 10. märtsist 1939. a.

8. mai – Akadeemia täiskogu otsustas asutada Eesti Kodu uurimise Seltsi ja registreerida selle põhikiri Akadeemia juures.

15. mai – Akadeemia täiskogu valis Eesti Teaduste Akadeemia liikmeks (loodusteaduste sektsiooni) Teodor Lippmaa. Vabariigi President kinnitas Teodor Lippmaa valimise Akadeemia liikmeks 9. juunil.

27. oktoober – Täiskogu kinnitas Akadeemia regulaarse põhiväljaande nimetuks „Eesti Teaduste Akadeemia Aastaraamat” (*Annales Academiae Scientiarum Estonicae*). Esimene Aastaraamat ilmus 1940. aastal.

1940

26. aprill – Akadeemia täiskogus valiti Teaduste Akadeemia auliikmeks Vabariigi sõjavägede ülemjuhataja kindral Johan Laidoner.

17. mai – Akadeemia täiskogu võttis humanitaarteaduste sektsiooni ettepanekul vastu otsuse asutada Eesti Teaduste Akadeemia juurde Eesti Murdeuurimise Instituut.

17. juuli – Vabariigi President andis dekreedina välja „Eesti Teaduste Akadeemia likvideerimise seaduse”, millega alates 20. juulist 1940. a Eesti Teaduste Akadeemia seadus kuulutati kehtetuks ja Akadeemia tegevus lõpetati.

1945

28. juuni – Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja Eestimaa KP KK määru-sega otsustati taastada Eesti Teaduste Akadeemia, kujundades selle Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Teaduste Akadeemiaks. Kujundatava Akadeemia töösse rakendamiseks ettepanekute esitamiseks moodustati kuueliikmeline org-toimkond eesotsas Hans Kruusiga.

13. september – Orgtoimkonna esimees Hans Kruus esitas Rahvakomissaride Nõukogu esimehele ülevaate Teaduste Akadeemia küsimusest Eestis, ENSV Teaduste Akadeemia struktuuri ja põhikirja projektid ning isikute nimekirja, keda võiks arvestada Akadeemia instituutide õpetatud nõukogude koosseisu kujundamisel ning Akadeemia liikmete ja korrespondeerivate liikmete kandidaatide otsimisel.

23. jaanuar – Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu andis välja määruse organiseerida Eesti NSV Teaduste Akadeemia asukohaga Tallinnas.

5. aprill – Eesti NSV Ministrite Nõukogu kinnitas Eesti NSV Teaduste Akadeemia põhikirja, struktuuri, tegevliikmed ja korrespondeerivad liikmed. Akadeemia struktuuris nähti ette Keskraamatukogu ning neli teadusosakonda ühtekokku 15 uurimisinstituudi, 2 uurimissektori, 5 muuseumi ja 3 teadusseltsiga järgmiselt: Füüsikalise-Matemaatiliste ja Tehniliste Teaduste Osakond (Geoloogia Instituut, Keemia Instituut; Matemaatika, Füüsika ja Mehaanika Instituut; Ehituse ja Arhitektuuri Instituut; Tööstusprobleemide Instituut, Geoloogia Muuseum); Bioloogia- ja Põllumajandusteaduste Osakond (Bioloogia Instituut, Põllumajanduse Instituut, Loomakasvatuse ja Veterinaaria Instituut, Metsa Instituut, Zooloogia Muuseum, Loodusuurijate Selts); Meditsiiniliste Teaduste Osakond (Eksperimentaalse Meditsiini Instituut, Tervishoiu ja Kutsehaiguste Instituut, Kliinilise Meditsiini Instituut); Ühiskonnateaduste Osakond (Ajaloos Instituut, Keele ja Kirjanduse Instituut, Majanduse Instituut, Õigusteaduse sektor, Pedagoogika sektor, Eesti Rahva Muuseum, Riiklik Kirjandusmuuseum, Ajaloomuuseum, Õpetatud Eesti Selts, Akadeemiline Emakeele Selts). Akadeemia tegevliikmeks kinnitati 14 teadlast: Johan Eichfeld, Aksel Kipper, Paul Kogerman, Alfred Koort, Hans Kruus, Ferdinand Laja, Artur Luha, Ottomar Maddison, Jüri Nuut, Alma Tomingas, Nikolai Tomson, Johann Vaabel, Voldemar Vadi ja Johannes-Voldemar Veski.

Akadeemia korrespondeerivaks liikmeks kinnitati 10 teadlast: Julius Aamisepp, Albrecht Altma, Harald Arman, Harald Habermann, Leo Jürgenson, Karl Orviku, Mihkel Pill, Oskar Sepre, Friedebert Tuglas ja August Vaga.

6. aprill – Toimus Eesti NSV Teaduste Akadeemia üldkogu esimene istung, kus valiti Akadeemia presiidium. Eesti NSV Teaduste Akadeemia presidendiks valiti Hans Kruus, asepresidentideks Johann Vaabel ja Aksel Kipper ning akadeemiksekretäriks (vastab praegusele peasekretärile) Jüri Nuut. Osakondade esimeesteks (akadeemik-sekretärideks) valiti Ottomar Maddison (Füüsikalise-Matemaatiliste ja Tehniliste Teaduste Osakond), Johan Eichfeld (Bioloogia- ja Põllumajandusteaduste Osakond) ning Voldemar Vadi (Meditsiiniliste Teaduste Osakond).

31. mai – Tartu Ülikooli juurest viidi Teaduste Akadeemia koosseisu Loodusuurijate Selts, Akadeemiline Emakeele Selts ja Õpetatud Eesti Selts.

1. juuli – Kultuurhariduslike Asutuste komitee alt viidi Teaduste Akadeemia koosseisu Eesti Rahva Muuseum, Riiklik Kirjandusmuuseum ja Riiklik Ajaloomuuseum.

1. september – Rahvakomissaride Nõukogu alluvusest viidi Teaduste Akadeemia alluvusse Tööstuse Teadusliku Uurimise Keskinstituut (1937. a loodud Loodusvarade Instituudi järelkäija). 29. detsembril nimetati instituut ümber Tööstusprobleemide Instituudiks.

15. november – Põllumajanduse Instituudi loomiseks andis Põllutööstusministeerium Akadeemiale üle Kuusiku Põllumajandusliku Uurimisinstituudi, Tooma Soouurimise Instituudi ning Polli Aianduse ja Mesinduse Teadusliku Uurimisinstituudi. Loomakasvatuse ja Veterinaaria Instituudi loomiseks andis Loomakasvatuse Ministeerium Akadeemia alluvusse Ülenurme sovhoosi, Loomakasvatuse ja Piimanduse Teadusliku Uurimisinstituudi, Piistaoja katsepunkti (Saaremaal) ja Tori hobusekasvanduse.

1947

1. jaanuar – Akadeemia koosseisus alustasid tööd: Füüsikalise-Matemaatiliste ja Tehniliste Teaduste Osakonnas – Geoloogia Instituut; Keemia Instituut; Füüsika, Matemaatika ja Mehaanika Instituut; Ehituse ja Arhitektuuri Instituut; Bioloogia- ja Põllumajandusteaduste Osakonnas – Bioloogia Instituut; Põllumajanduse Instituut; Loomakasvatuse ja Veterinaaria Instituut.

4. jaanuar – Alustasid tööd Ühiskonnateaduste Osakonna uurimisinstituudid: Ajaloo Instituut, Majanduse Instituut ning Keele ja Kirjanduse Instituut. 1. märtsil, mil jõustus osakonna põhimäärus, kinnitati Majanduse Instituudi nimeks Majanduse ja Õiguse Instituut.

21. jaanuar – Akadeemia presiidium otsustas Meditsiiniliste Teaduste Osakonna raames luua algselt kolme erinevasse instituuti kavandatud uurimistemaatikat koondava teadusasutuse – Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi. Akadeemia Üldkogu kinnitas Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi moodustamise 29. aprillil.

1. veebruar – Alustas tööd Teaduste Akadeemia Keskraamatukogu.

3. september – Akadeemia presiidium määras ajakirja „Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised” seeriate vastutavad toimetajad, pannes aluse selle ajakirja väljaandmisele. 4. novembril 1947. a kinnitati „Toimetiste” kodukord, 23. märtsil 1949. a – toimetuskolleegium. Ajakirja esimene number ilmus 1952. aastal.

1948

14. jaanuar – Asutati Teaduste Akadeemia Varustuskontor.

1. juuli – Tartu Riikliku Ülikooli Geoloogia Muuseumi kogud anti Akadeemia bilanssi. Geoloogia Instituut võttis kogud aktiga vastu. Tartu Riikliku Ülikooli Zooloogia Muuseum anti üle Akadeemia bilanssi. Muuseum arvati Bioloogia Instituudi koosseisu.

1949

1. oktoober – Põllumajanduse Instituudi Tooma filiaali baasil asutati iseseisva teadusasutusena Teaduste Akadeemia Maaparanduse ja Sookultuuri Instituut.

1950

25. märts – Presiidium vabastas Ministrite Nõukogu vastava otsuse alusel Hans Kruusi Teaduste Akadeemia presidendi ametist arvates 16. märtsist 1950. a.

28. juuni – Presiidium otsustas likvideerida Ühiskonnateaduste Osakonna koosseisu kuulunud Õpetatud Eesti Seltsi.

18. juuli – Üldkogu kinnitas presiidiumi otsuse Hans Kruusi vabastamise kohta Teaduste Akadeemia presidendi ametist.

13. september – Üldkogu valis Teaduste Akadeemia presidendiks Akadeemia tegevliikme Johan Eichfeldi. Majanduse ja Õiguse Instituut nimetati ümber Majanduse Instituudiks. Selle instituudi koosseisu kuulunud õigusteaduse sektorist sai iseseisvalt tegutsev üksus nimetusega õiguse sektor Ühiskonnateaduste Osakonna juures.

13. oktoober – Ministrite Nõukogu otsusega määrati Akadeemia tegevliikmete arvuks 21 ja korrespondentliikmete arvuks 14.

15. november – Presiidiumi otsusega vabastati Jüri Nuut Akadeemia akadeemik-sekretäri ametikohalt.

1951

27. aprill – Ministrite Nõukogu muutis osaliselt oma määrust 5. aprillist 1946. a Eesti NSV Teaduste Akadeemia isikulise koosseisu kinnitamise kohta, lugedes kehtetuks Hans Kruusi kinnitamise Akadeemia tegevliikmeks.

17. juuni – Üldkogus toimus esimene sõjajärgne Akadeemia liikmete valimine. Teaduste Akadeemia tegevliikmeks valiti Nikolai Buzulukov, Arnold Humal, Aleksandr Kiur-Muratov, Feodor Klement, Gustav Naan, Joosep Saat ja Andrei Tšernõšov. Akadeemia korrespondentliikmeks valiti Richard Antons, Aleksandr Dobrjanski, Johannes Heil ja Hilda Moosberg.

Üldkogu otsusega vabastati Johann Vaabel ja Aksel Kipper asepresidendi ametikohalt. Uuteks asepresidentideks valiti Gustav Naan ja Nikolai Tomson. Akadeemia uueks akadeemik-sekretäriks valiti Nikolai Buzulukov. Füüsikalise-Matemaatiliste ja Tehniliste Teaduste Osakonna akadeemik-sekretäriks valiti Johannes Heil.

Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituut viidi üle Meditsiiniliste Teaduste Osakonna koosseisust Bioloogia ja Põllumajandusteaduste Osakonna koosseisu. Viimane nimetati ümber Bioloogia-, Põllumajandus- ja Meditsiiniteaduste Osakonnaks. Meditsiiniliste Teaduste Osakond likvideeriti.

1952

6. märts – Õiguse sektor Ühiskonnateaduste Osakonna juures viidi üle Ajaloo Instituudi koosseisu.

12. september – Ministrite Nõukogu büroo otsusega muudeti Akadeemia teadusasutuste ja -seltside nimetusi: Füüsika-Matemaatika ja Tehnikateaduste Osakonda kuulunud Tööstusprobleemide Instituut nimetati ümber Energeetika Instituudiks; Füüsika, Matemaatika ja Mehaanika Instituut Füüsika ja Astronoomia

Instituudiks ning Ehituse ja Arhitektuuri Instituut Ehituse ja Ehitusmaterjalide Instituudiks.

Bioloogia-, Põllumajandus- ja Meditsiiniteaduste Osakonda kuulunud Bioloogia Instituut nimetati ümber Zooloogia ja Botaanika Instituudiks ning Põllumajanduse Instituut Taimekasvatuse Instituudiks.

Ühiskonnateaduste Osakonna koosseisu kuulunud Eesti Rahva Muuseum nimetati ümber Etnograafia Muuseumiks, Riiklik Kirjandusmuuseum Kirjandusmuuseumiks ning Akadeemiline Emakeele Selts Emakeele Seltsiks.

19. november – Presiidiumi otsusega vabastati Nikolai Tomson Akadeemia asepresidendi ametikohalt.

1953

9. juuni – Presiidiumi otsusega vabastati Nikolai Buzulukov Akadeemia akadeemik-sekretäri ametikohalt.

5. august – Üldkogus valiti Akadeemia asepresidendiks Akadeemia tegevliige Arnold Humal.

24. detsember – Tähistamaks Fr. R. Kreutzwaldi 150. sünniaastapäeva nimetati Kirjandusmuuseum ümber Fr. R. Kreutzwaldi nimeliseks Kirjandusmuuseumiks.

1954

30. juuni – Üldkogu valis järgmised uued Akadeemia tegevliikmed: Paul Ariste, Harald Haberman, Johannes Heil, Karl Orviku ja August Vaga ning Akadeemia korrespondentliikmed: Nikolai Alumäe, Richard Mahl ja Aarne Pung.

Üldkogu valis Akadeemia presiidiumi uue koosseisu. Akadeemia presidendiks valiti Johan Eichfeld, kellele ühtlasi pandi Bioloogia-, Põllumajanduse- ja Meditsiiniteaduste Osakonna akadeemik-sekretäri kohused. Asepresidentideks valiti Gustav Naan (täitis ühtlasi Ühiskonnateaduste Osakonna akadeemik-sekretäri kohuseid) ja Arnold Humal, Akadeemia akadeemik-sekretäriks valiti Johannes Heil.

1955

18. mai – Presiidiumi otsusega loodi Eesti Geograafia Selts.

23. november – Presiidiumi juurde loodi Teaduste Akadeemia looduskaitse komisjon. 1965. aastal viidi komisjon Keemia-, Geoloogia- ja Bioloogiateaduste Osakonna juurde.

1956

1. märts – Ministrite Nõukogu korraldusega seati nimetuse „Teaduste Akadeemia tegevliige” asemel sisse nimetus „akadeemik”.

19. aprill – Ministrite Nõukogu määrusega viidi põllumajandusinstituudid koos nende juurde kuuluvate filiaalide ja eksperimentaalbaasidega (Loomakasvatuse ja Veterinaaria Instituut, Maaparanduse ja Sookultuuri Instituut ning Taimekasvatuse Instituut, v.a selle instituudi Tallinna Eksperimentaalbaas ja dekoratiivaianduse grupp) Akadeemia alluvusest üle Põllumajanduse Ministeeriumi alluvusse.

Bioloogia, Põllumajandus- ja Meditsiiniteaduste Osakond nimetati ümber Bioloogia- ja Meditsiiniteaduste Osakonnaks.

7. juuli – Presiidiumi otsusega moodustati Tallinna Eksperimentaalbaasist ja endisest Taimekasvatuse Instituudi dekoratiivaianduse grupist iseseisev asutus nimetusega Tallinna Bioloogiline Eksperimentaalbaas.

3. august – Presiidium võttis vastu otsuse pöörduda Ministrite Nõukogu poole taotlusega anda Hans Kruusile tagasi temalt 1951. aastal ära võetud Akadeemia tegevliikme (akadeemiku) nimetus ja õigused.

29. august – Ministrite Nõukogu tühistas oma määruse 27. aprillist 1951. a Hans Kruusi väljaarvamise kohta Akadeemia liikmeskonnast, taastades sellega tema õigused akadeemikuna.

12. september – Akadeemia presiidium fikseeris Hans Kruusi akadeemikuõiguste taastamise Ministrite Nõukogu poolt.

1957

1. aprill – Tallinna Bioloogilise Eksperimentaalbaasi alusel loodi Bioloogia- ja Meditsiiniteaduste Osakonna koosseisus Eksperimentaalbioloogia Instituut.

24. aprill – Füüsikalise-Matemaatiliste ja Tehniliste Teaduste Osakonna koosseisus loodi iseseisva sektori õigustes Tehniline Katsebaas.

26. september – Üldkogu valis Akadeemia liikmeskonda kolm uut liiget. Akadeemikuks valiti Harri Moora, Akadeemia korrespondentliikmeteks Ilo Sibul ja Arnold Veimer.

Ühiskonnateaduste Osakonna akadeemik-sekretäriks valiti akadeemik Joosep Saat, Bioloogia-, Põllumajanduse- ja Meditsiiniteaduste Osakonna akadeemik-sekretäriks – akadeemik Harald Haberman.

25. oktoober – Ministrite Nõukogu võttis vastu otsuse hakata Kultuuriministeeriumi, Teaduste Akadeemia ja Kirjanike Liidu ühise egiidi all välja andma ajakirja „Keel ja Kirjandus”. Ajakiri hakkas ilmuma järgmisel aastal.

26. november – Ministrite Nõukogu võttis vastu otsuse hakata Teaduste Akadeemia egiidi all välja andma ajakirja „Eesti Loodus”. Ajakiri hakkas ilmuma järgmisel aastal.

1958

19. märts – Akadeemia presiidiumi otsusega loodi Energeetika Instituudi koosseisus iseseisva komisjoni õigustes Teaduste Akadeemia Arvutuskeskus alluvusega presiidiumile.

1959

8. jaanuar – Ministrite Nõukogu määrusega loodi Eksperimentaalbioloogia Instituudi juurde Tallinna Botaanikaaed.

28. mai – Üldkogu võttis vastu Akadeemia uue põhikirja. Ministrite Nõukogu kinnitas põhikirja 22. märtsil 1960. a.

1960

1. september – Energeetika Instituudi automaatika ja telemehaanika sektori, rakendusmatemaatika ja mehaanika sektori ning sama instituudi koosseisus tegutsenud Arvutuskeskuse baasil loodi Küberneetika Instituut.

20. oktoober – Ministrite Nõukogu määrusega kinnitati akadeemikute arvuks 22 ja Akadeemia korrespondentliikmete arvuks 28.

1961

25. jaanuar – Üldkogu valis Akadeemia koosseisu 3 uut akadeemikut ja 13 uut korrespondentliiget. Akadeemikuks valiti Nikolai Alumäe, Richard Antons ja Harald Keres. Akadeemia korrespondentliikmeks valiti Agu Aarna, Gunnar Kangro, Paul Kard, Arnold Kask, Oskar Kirret, Eerik Kumari, Grigori Kuzmin, Heinrich Laul, Viktor Maamägi, Eduard Päll, Hugo Raudsepp, Karl Rebane ja Artur Vassar.

1. detsember – Eksperimentaalbioloogia Instituudi juures asuv Tallinna Botaanikaaed reorganiseeriti iseseisvaks teaduslikuks uurimisasutuseks instituudi õigustes nimetusega Tallinna Botaanikaaed.

1962

27. september – Üldkogu tegi muudatusi Akadeemia põhikirja mõnes paragrahvis, mis puudutasid presiidiumi liikmete valimise korda ja osakondade moodustamist. Ministrite Nõukogu kinnitas muudatused 13. novembril. Tehtud muudatustega kinnitati Füüsikalise-Matemaatiliste ja Tehniliste Teaduste Osakonna nimetuseks Füüsika, Matemaatika ja Tehniliste Teaduste Osakond.

1963

25. märts – Ministrite Nõukogu korraldusega otsustati luua Teaduste Akadeemia süsteemis iseseisev isemajandav asutus – Spetsiaalne Konstrueerimisbüroo otsealluvusega Akadeemia presiidiumile. Akadeemia presiidium võttis otsuse Spetsiaalse Konstrueerimisbüroo loomise kohta vastu 19. detsembril.

30. märts – Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituut anti üle NSV Liidu Meditsiiniteaduste Akadeemia alluvusse.

25. mai – Ehituse ja Ehitusmaterjalide Instituut anti üle NSV Liidu Riikliku Ehituskomitee ja Ehitusmaterjalide Tööstuse Riikliku Komitee alluvusse.

11. juuni – Etnograafiamuseum anti üle Kultuuriministeeriumi alluvusse.

11. juuli – Akadeemia presiidium võttis vastu otsuse asutada ajakiri „Sovetskoje Finnougrovedenije”. Presiidium kinnitas ajakirja toimetuskolleegiumi 7. juulil 1964. a, ilmuma hakkas ajakiri 1965. aastal. Alates 1990. aastast on ajakirja nimetuseks „Linguistica Uralica”.

31. juuli – Ajaloomuseum anti üle Kultuuriministeeriumi alluvusse.

2. oktoober – Energeetika Instituut nimetati ümber Termofüüsika ja Elektrofüüsika Instituudiks.

1964

3. jaanuar – Üldkogu tegi muudatusi Akadeemia põhikirja mõnes paragrahvis, Ministrite Nõukogu kinnitas muudatused 29. veebruaril.

Parandustega Akadeemia põhikirjas tehti muudatusi nimetustes: Füüsika, Matemaatika ja Tehniliste Teaduste Osakond nimetati ümber Füüsika- ja Matemaatikateaduste Osakonnaks; Bioloogia- ja Meditsiiniteaduste Osakond nimetati ümber Keemia- ja Bioloogiateaduste Osakonnaks. Akadeemia akadeemik-sekretäri ametikoht nimetati ümber Akadeemia presiidiumi teadusliku peasekretäri ametikohaks.

Üldkogu otsusega viidi Keemia Instituut, Geoloogia Instituut ja Tehniline Katsebaas Füüsika- ja Matemaatikateaduste Osakonna koosseisust Keemia- ja Bioloogiateaduste Osakonna koosseisu.

6. märts – Üldkogu valis Akadeemia presiidiumi uue koosseisu. Akadeemia presidendiks valiti akadeemik Johan Eichfeld, asepresidentideks akadeemikud Nikolai Alumäe ja Johann Vaabel, presiidiumi teaduslikuks peasekretäriks akadeemik Johannes Heil, presiidiumi liikmeteks akadeemik Aksel Kipper ning korrespondentliikmed Viktor Maamägi, Aarne Pung ja Arnold Veimer. Osakondade akadeemik-sekretärideks kinnitati korrespondentliik-

med Karl Rebane (Füüsika- ja Matemaatikateaduste Osakond) ja Oskar Kirret (Keemia- ja Bioloogiateaduste Osakond) ning akadeemik Joosep Saat (Ühiskonnateaduste Osakond).

1. september – Akadeemia juurde loodi iseseisva struktuuriüksusena Teaduste Akadeemia Teaduslik Keskarhiiv.

30. september – Üldkogus toimunud valimistel valiti akadeemikuks Viktor Maamägi ja Akadeemia korrespondentliikmeks Tšeslav Luštšik

1965

2. juuni – Teaduste Akadeemia Keskraamatukogu nimetati ümber Teaduste Akadeemia Teaduslikuks Raamatukoguks.

1967

24. märts – Üldkogus toimunud valimistel valiti akadeemikuks Karl Rebane ja Arnold Veimer ning Akadeemia korrespondentliikmeks Ilmar Öpik.

1968

28. märts – Üldkogu valis Akadeemia presiidiumi uue koosseisu. Akadeemia presidendiks valiti akadeemik Arnold Veimer, asepresidentideks akadeemikud Nikolai Alumäe ja Karl Rebane, presiidiumi teaduslikuks peasekretäriks akadeemik Viktor Maamägi, presiidiumi liikmeteks akadeemikud Aksel Kipper ja Gustav Naan. Osakondade akadeemik-sekretärideks kinnitati korrespondentliikmed Ilmar Öpik (Füüsika- ja Matemaatikateaduste Osakond), Oskar Kirret (Keemia- ja Bioloogiateaduste Osakond) ja Eduard Päll (Ühiskonnateaduste Osakond).

17. oktoober – Üldkogu võttis vastu Akadeemia uue põhikirja, Ministrite Nõukogu kinnitas põhikirja 24. jaanuaril 1969. a. Uue põhikirjaga tehti muudatusi osakondade nimetuses. Füüsika- ja Matemaatikateaduste Osakond nimetati ümber Füüsika-Matemaatika ja Tehnikateaduste Osakonnaks, Keemia- ja Bioloogiateaduste Osakond nimetati ümber Keemia-, Geoloogia- ja Bioloogiateaduste Osakonnaks.

1969

21. mai – Üldkogus toimunud valimisel valiti akadeemikuks Aarne Pung ja

Aleksander Voldek ning Akadeemia korrespondentliikmeks Juhan Kahk ja Kalju Paaver.

17. september – Tehniline Katsebaas viidi Keemia Instituudi alluvusse.

1972

30. märts – Üldkogus toimunud valimisel valiti akadeemikuks Ilmar Öpik ning Akadeemia korrespondentliikmeks Olaf Eisen, Arno Kõörna, Endel Lippmaa, Erast Parmasto ja Boris Tamm.

1973

1. oktoober – Füüsika ja Astronoomia Instituut reorganiseeriti kaheks instituudiks: Astrofüüsika ja Atmosfäärifüüsika Instituut ning Füüsika Instituut.

25. oktoober – Üldkogu valis presiidiumi uue koosseisu. Akadeemia presidendiks valiti akadeemik Karl Rebane, asepresidentideks – akadeemikud Nikolai Alumäe ja Viktor Maamägi, presiidiumi teaduslikuks peasekretäriks – korrespondentliige Arno Kõörna, presiidiumi liikmeteks – akadeemikud Gustav Naan ja Arnold Veimer ning korrespondentliige Boris Tamm. Osakondade akadeemik-sekretäredeks kinnitati akadeemik Ilmar Öpik (Füüsika-Matemaatika ja Tehnikateaduste Osakond) ning korrespondentliikmed Erast Parmasto (Keemia-, Geoloogia- ja Bioloogiateaduste Osakond) ja Juhan Kahk (Ühiskonnateaduste Osakond).

1975

27. märts – Üldkogus toimunud valimisel valiti akadeemikuks Arno Kõörna, Endel Lippmaa ja Boris Tamm ning Akadeemia korrespondentliikmeks Mihhail Bronštein, Jaan Rebane, Hans-Voldemar Trass ja Mihkel Veiderma.

1976

1. veebruar – Loodi Küberneetika Instituudi Erikonstrueerimisbüroo.

27. aprill – Seoses Karl Ernst von Baeri 100. surma-aastapäevaga seadis Akadeemia presiidium sisse Karl Ernst von Baeri nimelise teaduspreemia väljaandmissagedusega üks kord iga nelja aasta tagant ning Karl Ernst von Baeri mälestusmedali (kokku 150 medalit) väljaandmiseks aastatel 1976–1992.

27. august – Määrati Karl Ernst von Baeri preemia esimesed laureaadid. Preemia said Juhan Aul ja Kalju Paaver.

30. september – Zooloogia ja Botaanika Instituudi juures asutati Karl Ernst von Baeri memoriaalmuuseum.

1977

30. märts – Üldkogu tegi muudatusi Akadeemia põhikirjas, Ministrite Nõukogu kinnitas muudatused 19. septembril. Üldkogus toimunud valimisel valiti Akadeemia korrespondentliikmeks Hillar Aben, Vladimir Hižnjakov, Juhan Peegel, Anto Raukas, Karl Siilivask, Helle Simm ja Vello Tarmisto.

30. november – Üldkogu valis Akadeemia presiidiumi uue koosseisu. Akadeemia presidendiks valiti akadeemik Karl Rebane, asepresidentideks akadeemikud Viktor Maamägi ja Ilmar Öpik, presiidiumi teaduslikuks peasekretäriks akadeemik Arno Kõörna, presiidiumi liikmeteks akadeemikud Nikolai Alumäe, Gustav Naan ja Boris Tamm ning korrespondentliige Anto Raukas. Osakondade akadeemik-sekretärideks kinnitati akadeemik Endel Lippmaa (Füüsika-Matemaatika ja Tehnikateaduste Osakond) ning korrespondentliikmed Erast Parmasto (Keemia-, Geoloogia- ja Bioloogiateaduste Osakond) ja Juhan Kahk (Ühiskonnateaduste Osakond).

1978

29. märts – Üldkogus toimunud valimisel valiti akadeemikuks Leo Jürgenson, Juhan Kahk ja Kalju Paaver, Akadeemia korrespondentliikmeks valiti Viktor Palm.

5. detsember – Ministrite Nõukogu andis loa moodustada Keemia Instituudi juures Tehnilise katsebaasi ja isemajandava Eksperimentaaljaoskonna baasil uus isemajandav asutus Orgaanilise Sünteesi ja Biopreparaatide Katsetehas.

1979

1. veebruar – Loodi Keemia Instituudi Katsetehas.

11. november – Ministrite Nõukogu korraldusega moodustati Akadeemia Küberneetika Instituudi füüsika ja biokeemia sektorite ning Füüsika Instituudi mole-

kulaarbioloogia grupi baasil uus teadusasutus Keemilise ja Bioloogilise Füüsika Instituut.

6. detsember – Üldkogu tegi muudatusi Akadeemia põhikirjas, määrates Akadeemia presiidiumi ja osakonnabüroo liikmete ning Akadeemia uurimisinstituutide juhtide volituste kestuseks viis aastat. Ministrite Nõukogu kinnitas muudatused 26. veebruaril 1980. a.

1980

28. jaanuar – Majanduse Instituudiga liideti NSV Liidu TA Majandusmatemaatika Keskinstituudi Eesti osakond.

1981

3. aprill – Üldkogus toimunud valimisel valiti Akadeemia korrespondentliikmeks Jaan Einasto, Raimund Hagelberg, Huno Rätsep ja Enn Tõugu.

1982

23. märts – Üldkogu seadis sisse Akadeemia mälestusmedali ja kinnitas selle statuudi.

26. oktoober – Seoses akadeemik Paul Kogermani läheneva 100. sünniaastapäevaga (5. detsembril 1991. a) seati Akadeemia presiidiumi otsusega sisse akadeemik Paul Kogermani mälestusmedal väljaandmiseks (kokku 30 medalit) aastatel 1983–1991.

1. detsember – Üldkogu valis Akadeemia presiidiumi uue koosseisu. Akadeemia presidendiks valiti akadeemik Karl Rebane, asepresidendiks akadeemikud Arno Kõörna ja Ilmar Öpik, presiidiumi teaduslikuks peasekretäriks korrespondentliige Raimund Hagelberg, presiidiumi liikmeteks akadeemikud Nikolai Alumäe, Viktor Maamägi, Gustav Naan, Kalju Paaver ja Boris Tamm ning korrespondentliikmed Olaf Eisen ja Erast Parmasto. Osakondade akadeemik-sekretärideks kinnitati akadeemik Juhan Kahk (Ühiskonnateaduste Osakond) ja korrespondentliige Anto Raukas (Keemia-, Geoloogia- ja Bioloogiateaduste Osakond).

1983

31. mai – Ministrite Nõukogu määrusega kinnitati Akadeemia liikmete üldarvuks 53, neist akadeemikuid 22 ja korrespondentliikmeid 31.

14. juuni – Üldkogus toimunud valimistel valiti akadeemikuks Olaf Eisen ja Mihkel Veiderma.

14. detsember – Üldkogus toimunud valimistel valiti Akadeemia korrespondentliikmeks Arvo Ots, Dimitri Kaljo, Ülo Lille ja Aleksander Panksejev.

1984

Märts – Eesti Teaduste Akadeemia ja NSV Liidu Teaduste Akadeemia ühise egiidi all hakkas Keemia Instituudi väljaandmisel ilmuma teaduslik ajakiri „Oil Shale” („Горючие сланцы”). 1992. a oli ajakirja tiitlijärgseks kaasväljaandjaks Venemaa Teaduste Akadeemia. 1993. a hakkas „Oil Shale” ilmuma üksnes Eesti Teaduste Akadeemia väljaandena.

26. juuni – Väljus oma esimesele mereekspeditsioonile Akadeemia uus, Termofüüsika ja Elektrofüüsika Instituudi bilanssi arvatud uurimislav „Arnold Veimer”.

13. detsember – Füüsika-Matemaatika ja Tehnikateaduste Osakond reorganiseeriti kaheks osakonnaks: Füüsika ja Astronoomia Osakond ning Informaatika ja Tehnilise Füüsika Osakond.

Üldkogu võttis vastu Akadeemia uue põhikirja. Ministrite Nõukogu kinnitas põhikirja 17. mail 1985. a.

1985

5. juuni – Üldkogu kinnitas Füüsika ja Astronoomia Osakonna akadeemik-sekretäriks Akadeemia korrespondentliikme Jaan Einasto ning Informaatika ja Tehnilise Füüsika Osakonna akadeemik-sekretäriks korrespondentliikme Enn Tõugu.

1986

1. jaanuar – Akadeemia koosseisus asutati uus teadusasutus – Vabariiklik Geeni- ja Rakutehnoloogia Biokeskus.

24. juuni – Üldkogus toimunud valimisel valiti akadeemikuks Mihhail Bronštein, Jaan Einasto ja Erast Parmasto ning Akadeemia korrespondentliikmeks Ülo Jaaksoo, Arnold Koop, Valdek Kulbach, Peeter Saari ja Gennadi Vainikko.

1987

25. märts – Üldkogu võttis vastu otsuse esitada EKP Keskkomiteele ja ENSV Ministrite Nõukogule pöördumise juhtimaks tähelepanu vajadusele vältida kitsalt ametkondlikku lähenemist uute fosforiidimaardlate (Kabala ja Toolse) kasutuselevõtmisel.

27. juuni – Üldkogu võttis vastu otsuse esitada Saksamaa Liitvabariigi võimudele pöördumine taotlusega tagastada Tallinna Riiklikule Keskarhiivile sõja ajal Saksamaale viidud arhiivifondid.

25. november – Üldkogus toimunud valimisel valiti akadeemikuks Hillar Aben, Raimund Hagelberg, Vladimir Hižnjakov, Viktor Palm, Anto Raukas, Jaan Rebane ja Enn Tõugu. Akadeemia korrespondentliikmeks valiti Lembit Krumm, Georg Liidja, Artur Lind, Udo Margna, Andrus Pork ja Richard Villems.

10. detsember – Üldkogu valis Akadeemia presiidiumi uue koosseisu. Akadeemia presidendiks valiti akadeemik Karl Rebane, asepresidendiks akadeemikud Arno Kõörna ja Mihkel Veiderma, presiidiumi teaduslikuks peasekretäriks akadeemik Raimund Hagelberg, presiidiumi liikmeteks akadeemikud Endel Lippmaa ja Boris Tamm ning korrespondentliikmed Udo Margna, Andrus Pork ja Richard Villems. Osakondade Akadeemik-sekretärideks kinnitati akadeemikud Jaan Einasto (Füüsika ja Astronoomia Osakond), Juhan Kahk (Ühiskonnateaduste Osakond), Anto Raukas (Keemia-, Geoloogia- ja Bioloogiateaduste Osakond) ja Enn Tõugu (Informaatika ja Tehnilise Füüsika Osakond).

1988

30. märts – Üldkogu võttis vastu otsuse lugeda Balti Soojuselektrijaama rekonstrueerimise projekt tehniliselt ja ökoloogiliselt vastuvõetamatuks, pidades vajalikuks näha siin ette lahendusi, mis vastaksid kaasaja nõuetele ning vähendaksid otsustavalt keskkonna saastamist.

29. juuni – Üldkogu otsustas pöörduda Ministrite Nõukogu poole ettepanekuga tühistada nõue, mille kohaselt muudatused Akadeemia põhikirjas kuuluvad kinnitamisele Ministrite Nõukogu poolt. Üldkogu võttis vastu otsuse lugeda 1938. a rajatud Eesti Teaduste Akadeemia Eesti NSV Teaduste Akadeemia otseseks eelkäijaks ja Akadeemia tegevuse algusaastaks aastat 1938. Üldkogu otsustas

pöörduda Eesti NSV Rahvakontrolli Komitee poole palvega kontrollida Tallinna Uussadama ehitamise põhjendatust ning selgitada, kuivõrd vastava otsuse vastuvõtmisel arvestati kõiki õiguslikke, ökoloogilisi, majanduslikke jt tingimusi ning põhjendusi.

25. juuli – Ministrite Nõukogu korraldusega moodustati Akadeemia koosseisus Filosoofia, Sotsioloogia ja Õiguse Instituut.

2. november – Toimus üldkogu pidulik koosolek „50 aastat Eesti Teaduste Akadeemia asutamisest”. Samal päeval toimunud teisel istungil võttis üldkogu vastu otsuse pidada lubamatuks võtta NSV Liidu Ülemnõukogus arutusele seaduseprojektid „Muudatustest ja täiendustest NSV Liidu konstitutsiooni (põhiseadusse)” ning „NSV Liidu rahvasaadikute valimisest”. Üldkogu toetas ettepanekut kutsuda nimetatud seadusprojektidega seotud küsimuste arutamiseks kokku Eesti NSV Ülemnõukogu erakorraline istungjärk. Samal istungil võttis üldkogu vastu otsuse pidada vajalikuks Eesti NSV keelseaduse vastuvõtmist.

14. november – Ministrite Nõukogu määrusega laiendati Akadeemia volitusi põhikirja vastuvõtmisel ning tunnistati kehtetuks Ministrite Nõukogu määrus 17. maist 1985. a Akadeemia põhikirja kinnitamise kohta.

1989

6. aprill – Üldkogu võttis vastu Akadeemia uue põhikirja ja selle juurde kuuluvad alusdokumendid. Tulenevalt Akadeemia volituste laiendamisest ei vajanud uus põhikiri enam kinnitamist Ministrite Nõukogu poolt, vaid jõustus ühe nädala möödumisel pärast selle vastuvõtmist üldkogus.

Uus põhikiri määratles Akadeemia senise Eesti NSV Teaduste Akadeemia asemel Eesti Teaduste Akadeemiana viitega asutamisaastale 1938, tegi muudatusi kõikide osakondade nimetuses ning andis uue määratluse Akadeemia liikmeskonnale. Füüsika ja Astronoomia Osakond nimetati ümber Astronoomia ja Füüsika Osakonnaks, Informaatika ja Tehnilise Füüsika Osakond – Informaatika ja Tehnikateaduste Osakonnaks; Keemia-, Geoloogia- ja Bioloogiateaduste Osakond – Bioloogia, Geoloogia ja Keemia Osakonnaks; Ühiskonnateaduste Osakond – Humanitaar- ja Ühiskonnateaduste Osakonnaks. Akadeemia liikmeskonna suhtes sätestati, et sellesse kuuluvad Eesti TA liikmed ja välisliikmed. Likvideeriti liik-

meskonna jagunemine akadeemikuteks ja korrespondentliikmeteks. Akadeemik Erast Parmasto esitas üldkogule 28 Akadeemia liikme allkirjaga ühisavalduse. Selles tegid allakirjutanud teatavaks oma seisukoha, et Akadeemias tuleb juba samal aastal uue põhikirja alusel läbi viia presiidiumi, osakonnabüroode ja ka enne 1988. a valitud direktorite valimised. Ühtlasi teatati avalduses, et valimiste läbiviimiseks astuvad need, kes allakirjutanutest kuuluvad nimetatud valitud isikute hulka, tagasi oma seniselt ametikohalt.

16. juuni – Ministrite Nõukogu andis välja määruse, kus nõustuti Akadeemia uue põhikirja vastuvõtmisega jõustunud nimemuutusega – Eesti NSV Teaduste Akadeemia ümbernimetamisega Eesti Teaduste Akadeemiaks. Sama määrusega tunnustati kehtetuks Ministrite Nõukogu määrus 31. maist 1983. a Akadeemia liikmete üldarvu kohta, millega anti Akadeemiale õigus oma liikmete arvu määrata.

29. juuni – Üldkogu võttis vastu deklaratsiooni Eesti looduskeskkonna ja loodusvarude seisundi küsimustes. Lähtudes eelmisel istungil esitatud 28 akadeemiku avaldusest, võttis üldkogu vastu otsuse korraldada uue põhikirja rakendamiseks 1989. aasta jooksul Akadeemia presiidiumi, osakonnabüroode ja vana põhikirja järgi valitud teadusasutuste direktorite erakorralised valimised. Üldkogu otsustas kehtestada alates 1. septembrist 1989. a kõigile Eesti Teaduste Akadeemia liikmetele ühtse akadeemilise kutse nimetuse „akadeemik”, täiendades sellekohase lisandiga ka Akadeemia liikmeskonda määratlevat punkti (p. 21) Akadeemia põhikirjas. Võttes aluseks Ministrite Nõukogu määruse 16. juunist 1989 muutis üldkogu põhikirja määratlust Akadeemia liikmete arvu kohta, sätestades, et selle määrab Akadeemia üldkogu (kuni selle ajani määras Akadeemia liikmete arvu Ministrite Nõukogu). Ühtlasi määras üldkogu, et Akadeemia liikmete (akadeemikute) hulka võib kuuluda kuni 45 alla 70-aastast liiget.

4. november – Üldkogu võttis vastu otsuse teaduspoliitikast Eestis, kiites heaks Akadeemia vastava komisjoni poolt ette valmistatud materjali „Teadus IME tingimustes” põhiseisukohad. Üldkogu võttis vastu otsuse luua Akadeemias aukohus ja töötada välja selle põhimäärus. Realiseerimaks eelmisel istungil vastu võetud otsust Akadeemia presiidiumi, osakonnabüroode ja enne 1988. aastat ametisse valitud teadusasutuste direktorite erakorralise ümbervalimise kohta, võttis üldkogu vastu otsuse lugeda nimetatud valitud kogude ja juhtide volitused lõppenuks alates 15. jaanuarist 1990.

21. november – Ministrite Nõukogu korraldusega moodustati Termofüüsika ja Elektrofüüsika Instituudi Läänemere osakonna baasil Ökoloogia ja Mereuurin-gute Instituut.

1990

4. jaanuar – Üldkogus toimunud erakorralistel valimistel valiti Akadeemia uueks presidendiks akadeemik Arno Kõörna.

11. jaanuar – Üldkogus toimunud erakorralistel valimistel valiti Akadeemia pre-siidiumi uus koosseis. Akadeemia asepresidentideks valiti akadeemikud Ülo Jaaksoo, Gennadi Vainikko ja Mihkel Veiderma, teaduslikuks peasekretäriks akadeemik Udo Margna ning presiidiumi liikmeteks akadeemikud Endel Lipp-maa, Huno Rätsep, Peeter Saari, Boris Tamm ja Richard Villems. Osakondade akadeemik-sekretärideks kinnitati akadeemikud Jaan Einasto (Astronoomia ja Füüsika Osakond), Dimitri Kaljo (Bioloogia, Geoloogia ja Keemia Osakond) ja Andrus Pork (Humanitaar- ja Ühiskonnateaduste Osakond). Üldkogu pikendas akadeemik Enn Tõugu volitusi Informaatika ja Tehnikateaduste Osakonna aka-deemik-sekretärina kuni uue akadeemik-sekretäri valimiseni.

4. aprill – Üldkogu valis Eesti Teaduste Akadeemia aukohtu koosseisu. Üld-kogus toimunud valimistel valiti akadeemikuks Olav Aarna, Jüri Engelbrecht, Juri Lotman, Jüri Martin, Loit Reintam, Mart Saarma ja Arved-Ervin Sapar. Üld-kogu võttis vastu otsuse saata NSV Liidu presidendinõukogu liikmetele Aka-deemia üldkogu ja Eesti Teadlaste Liidu juhatuse ühine pöördumine, juhtimaks tähelepanu vajadusele lõpetada Balti Vabariikide rahvusliku vabadusvõitluse ja enesemääramise õiguse tendentslik käsitlemine NSV Liidu riiklikus poliitikas ja massiteabekanalites.

22. mai – Toimus üldkogu laiendatud istung ülikoolide ja Eesti Teadlaste Liidu esindajate ning Eesti teaduskorraldust puudutavate seadusaktide väljatöötamise komisjoni liikmete osavõtul eesmärgiga läbi arutada Eesti teaduspoliitika arengu põhisuundadega seotud alusdokumentide projektid. Konstateerides, et Eesti tea-duse ja kõrghariduse korraldus on astunud üleminekuperioodi, mis nõuab pal-jude uute seadusandlike dokumentide vastuvõtmist, kiitis laiendatud üldkogu heaks Eesti teaduskorralduse seaduse, Eesti Teadusfondi põhikirja, Eesti Tea-dusfondi Nõukogu põhimääruse, Eesti Teadus- ja Tehnikanõukogu põhimääruse ning Eesti teaduskraadide põhimääruse projektid.

9. jaanuar – Üldkogu pidas vajalikuks muuta Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum seal tehtava teadusliku töö ulatust ja iseloomu arvestades staatusest võrdseks teiste uurimisinstituutidega ning otsustas pöörduda Ministrite Nõukogu poole taotlusega lugeda Kirjandusmuuseum Eesti Teaduste Akadeemia teadusasutuseks kõigi sellest tulenevate õiguste ja kohustustega. Üldkogus toimus esimest korda välisliikmete valimine. Akadeemia esimesteks välisliikmeteks valiti geoloog Valdar Jaanusson (Rootsi), biokeemik Charles Gabriel Kurland (USA/Rootsi), folklorist Matti Kuusi (Soome), füsioloog Johannes Piiper (Saksamaa), ajaloolane Päiviö Tommila (Soome) ja keemik Ivar Ugi (Saksamaa). Üldkogu kinnitas Informaatika ja Tehnikateaduste Osakonna akadeemik-sekretäriks akadeemik Boris Tamme. ning valis temast vabaks jäänud kohale presiidiumi liikmeks akadeemik Enn Tõugu.

19. veebruar – Presiidium otsustas Tallinna Botaanikaia juures luua iseseisva juriidilise isikuna rahvusvahelise ühislaboratooriumi nimetusega Rahvusvaheline Taime- ja Saasteuringute Laboratoorium (asutajad Tallinna Botaanikaed ja Bowling Green'i Ülikool Ameerika Ühendriikidest).

2. aprill – Presiidium kinnitas Akadeemia lipu statuudi, Akadeemia vapi statuudi ning nende kasutamise korra.

7. aprill – Akadeemia saalis (Kohtu 6) toimus Eesti Teaduste Akadeemia lipu pidulik vastuvõtuseremoonia.

20. november – Üldkogu võttis vastu otsuse Eesti teaduskorralduse reorganiseerimise küsimuses. Otsuses rõhutati, et Akadeemia instituutide tegevuse ümberkorraldamisel tuleb lähtuda sisulistest kriteeriumidest, arvestades Eesti majanduse ja kultuuri vajadusi, uuringute teadusliku taseme rahvusvahelise hindamise tulemusi, ülikoolides toimuvate muutuste sügavust ning riikliku ja muu finantseerimise ulatust. Üldkogu kinnitas Akadeemia põhikirja ja selle juurde kuuluvate alusdokumentide korrigeeritud teksti, milles oli tehtud redaktsioonilisi parandusi tulenevalt muutustest Eesti riiginimes ja kontekstilisi parandusi tulenevalt Eesti Teaduste Akadeemia üleliiduliste alluvusvahetekordade lõppemisest. Üldkogu nimetas Humanitaar- ja Ühiskonnateaduste Osakonna ümber Humanitaar- ja Sotsiaalteaduste Osakonnaks.

1992

7. aprill – Akadeemia sõlmis koostöölepingu Tallinna Tehnikaülikooliga. Üldkogu võttis vastu pöördumise Eesti Vabariigi Ülemnõukogu ja Eesti Vabariigi Valitsuse poole. Pöördumises väljendati sügavat ärevust olukorra pärast, millesse teadusasutused ja ülikoolid olid sattunud riigi majandusliku languse ja järsu hinnatõusu tõttu, ning esitati taotlus leida täiendavaid võimalusi teaduse toetamiseks, peatamaks Eesti teaduses alanud lagunemisprotsesse.

5. mai – Akadeemia sõlmis koostöölepingu Tartu Ülikooliga.

16. juuni – Presiidium kiitis heaks Eesti Teaduste Akadeemia ja Keskkonnaministeeriumi kokkuleppe ühise mere- ja kalauuringutega tegeleva instituudi (Mereinstituudi) moodustamise kohta, viies loodavasse ühisinstituuti üle Ökoloogia ja Mereuuringute Instituudi mereuuringutega seotud osakonnad. Ühtlasi otsustati Ökoloogia ja Mereuuringute Instituut reorganiseerida Ökoloogia Instituudiks.

3. juuli – Eesti Teaduste Akadeemia ja Keskkonnaministeerium sõlmisid ühise uurimisasutuse – Eesti Mereinstituudi asutamislepingu. Lepingu alusel viidi Akadeemia poolt ühisinstituudi koosseisu Ökoloogia ja Mereuuringute Instituudi mereuuringutega tegelevad osakonnad ning Keskkonnaministeeriumi poolt Eesti Kalandusinstituut.

7. september – Akadeemia sõlmis koostöölepingu Tallinna Pedagoogikaülikooliga.

17. november – Üldkogu tegi muudatusi Akadeemia põhikirjas Akadeemia liikmeid, nende valimist ja liikmete nimestikulist koosseisu puudutavates punktides. Muudatustega kaotati Akadeemia liikme kohtade arvu seostatus akadeemikute vanusepiiriga ning täpsustati Akadeemia liikmete valimise korda. Üldkogu otsustas suurendada Akadeemia liikmete arvu ning määras, et Eesti Teaduste Akadeemia liikmeskonna suuruseks on 60 akadeemikut. Üldkogu kinnitas Ökoloogia ja Mereuuringute Instituudi reorganiseerimise Ökoloogia Instituudiks ning Eesti Teaduste Akadeemia ja Eesti Keskkonnaministeeriumi ühise uurimisasutuse – Eesti Mereinstituudi asutamise.

1993

31. märts – Üldkogus toimunud valimistel valiti 40 kandidaadi seast akadeemikuks täppisteaduste alal Ülo Lumiste, tehnikateaduste alal Ülo Lepik, Leo Mõtus ja Raimund-Johannes Ubar, arstiteaduse alal Pavel Bogovski, Ain-Elmar Kaasik ja Valdur Saks ning loodusteaduste alal Ilmar Koppel, Viktor Masing ja Juhan Ross. Üldkogu kinnitas Termofüüsika ja Elektrofüüsika Instituudi uueks nimetuks Energeetika Instituut.

7. aprill – Üldkogu võttis vastu otsuse Akadeemia seaduse küsimuses, pidades vajalikuks taasjõustada Riigihoidja dekreediga 28. jaanuaril 1938. a antud Eesti Teaduste Akadeemia seadus ning üheaegselt jõustada nimetatud seadus ajakohastatud sõnastuses. Üldkogu otsustas esitada Riigikogule Eesti Teaduste Akadeemia seaduse taasjõustamise seaduse eelnõu. Üldkogu võttis vastu otsuse seada Akadeemias sisse emeriitakadeemiku staatus vastavalt 1938. a Eesti Teaduste Akadeemia seadusele ning kinnitas emeriitakadeemiku statuudi. Üldkogu otsustas reorganiseerida Keele ja Kirjanduse Instituut Eesti Keele Instituudiks, viies selle koosseisust välja kirjandusosakonna ning Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse. Nende üksuste baasil moodustati Humanitaar- ja Sotsiaalteaduste Osakonna koosseisus uus iseseisev teadusasutus nimetusega Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

15. juuni – Presiidium võttis vastu otsuse luua Eesti Teaduste Akadeemia koosseisus uus iseseisev allasutus – Teaduste Akadeemia Kirjastus. Presiidium kinnitas Kirjastuse põhikirja 12. oktoobril 1993. a. Tegevust alustas Kirjastus alates 1. jaanuarist 1994. a.

12. oktoober – Vabariigi Valitsus andis määruse emeriitakadeemiku ja emeriitprofessori nimetuse sisseseadmise kohta ning kinnitas emeriitakadeemiku ja emeriitprofessori statuudi.

1994

18. jaanuar – Presiidium reorganiseeris Tallinna Botaanikaiaia Rahvusvahelise Taime- ja Saasteuuringute laboratooriumi Bioloogia, Geoloogia ja Keemia Osakonna koosseisu kuuluvaks teadusasutuseks nimetusega Rahvusvaheline Keskonnabioloogia Keskus.

17. veebruar – Akadeemia ja Tallinna Linnavalitsus sõlmisid lepingu Tallinna Botaanikaaiaga üleandmiseks Tallinna linnale ja selle reorganiseerimiseks Eesti Teaduste Akadeemia Tallinna Botaanikaaiast munitsipaalasutuseks Tallinna Botaanikaaed.

6. aprill – Üldkogu kinnitas emeriitakadeemiku statuudi uues sõnastuses, viies selle vastavusse Vabariigi Valitsuse määrusega „Emeriitakadeemiku ja emeriitprofessori nimetuse sisseseadmise kohta” 12. oktoobrist 1993. a.

5. mai – Toimus üldkogu erakorraline istung, mis oli kokku kutsutud Eesti teaduse ja Eesti Teaduste Akadeemia edasiste perspektiivide läbiarutamiseks seoses Vabariigi Valitsuse poolt ette valmistatud Teadus- ja arendustegevuse seaduse eelnõuga. Üldkogu otsustas avaldada resolutsiooni protesti nimetatud eelnõu vastu, lugeda see vastuvõetamatuks ja nõuda eelnõu uut läbivaatamist Akadeemia ja teiste pädevate teadusorganisatsioonide osavõtul. Ühtlasi kinnitas üldkogu Vabariigi Valitsusele esitamiseks akadeemiapoolse ettepaneku Eesti Teaduste Akadeemiat puudutava osa sõnastamiseks Teadus- ja arendustegevuse seaduses. Üldkogu kinnitas Filosoofia, Sotsioloogia ja Õiguse Instituudi uueks nimetuseks Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut.

23. november – Üldkogus toimunud valimisel valiti akadeemikuks (22 kandidaadi seast) täppisteaduse alal Jaak Aaviksoo, tehnikateaduste alal Harri Käär, loodusteaduste alal Agu Laisk, põllumajandusteaduste alal Hans Küüts ning humanitaar- ja sotsiaalteaduste alal Uno Mereste, Peeter Tulviste ja Haldur Õim.

7. detsember – Üldkogu valis Akadeemia presidendiks akadeemik Jüri Engelbrehti.

14. detsember – Üldkogu tegi muudatusi Akadeemia põhikirja juurde kuuluvate põhidokumentide (presiidiumi põhimäärus, osakonna tegevuse põhialused) mõnes punktis, sätestades võimaluse ühitada asepresidendi ja akadeemik-sekretäri ametikoht ning kaotada vanuseline piirang presiidiumi liikmete ja osakonna büroo liikmete valimisel. Üldkogu valis Akadeemia presiidiumi uue koosseisu. Akadeemia asepresidentideks valiti akadeemikud Boris Tamm (ühtlasi Informaatika ja Tehnikateaduste Osakonna akadeemik-sekretär), Peeter Tulviste

(ühtlasi Humanitaar- ja Sotsiaalteaduste Osakonna akadeemik-sekretär), Mihkel Veiderma ja Richard Villems (ühtlasi Astronoomia ja Füüsika Osakonna akadeemik-sekretär), teaduslikuks peasekretäriks akadeemik Udo Margna ning preisiidiumi vabaliikmeteks akadeemikud Raimund Hagelberg, Ülo Jaaksoo, Endel Lippmaa, Leo Mõtus ja Haldur Õim. Bioloogia, Geoloogia ja Keemia Osakonna akadeemik-sekretäriks kinnitati akadeemik Dimitri Kaljo. Vabariigi Valitsus muutis osaliselt oma eelmise aasta määrust emeriitakadeemiku ja emeriitprofessori nimetuste sisseseadmise kohta, andes Akadeemiale õiguse omistada professorikutsega teadusdokторitele emeriitprofessori nimetus.

1995

19. aprill – Üldkogu andis oma nõusoleku lõpetada Tallinna Botaanikaaiategevus Eesti Teaduste Akadeemia teadusasutusena ja reorganiseerida Botaanikaaiad Tallinna Linna munitsipaalteadusasutuseks. Üldkogu kinnitas Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi uueks nimetuseks Eesti Kirjandusmuuseum.

15. juuni – Üldkogu võttis vastu Eesti Teaduste Akadeemia uue põhikirja ja Eesti Teaduste Akadeemia akadeemiku statuudi.

Üldkogu kinnitas Astrofüüsika ja Atmosfäärifüüsika Instituudi uueks nimetuseks Tartu Observatoorium.

Üldkogu määras Eesti Teaduste Akadeemia Välisliikmete maksimaalarvuks üks kolmandik seaduse alusel määratud akadeemikute arvust.

September – Koostöös Tallinna Tehnikaülikooliga ilmus ajakirja „Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised” uue seeria „Tehnikateadused” esimene number.

21. november – Vabariigi Valitsus tegi oma protokollilise otsusega Kultuuri- ja Haridusministeeriumile ülesandeks valmistada ette ja esitada valitsusele läbivaatamiseks Teaduste Akadeemia seaduse eelnõu.

24. november – Vabariigi Valitsus kinnitas Eesti Teaduste Akadeemia põhikirja ja Eesti Teaduste Akadeemia akadeemiku statuudi ning määras, et Eesti Teaduste Akadeemia akadeemikute arv on 60.

5. detsember – Akadeemia juhatus võttis vastu otsuse asutada ajakiri „Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised” humanitaar- ja sotsiaalteaduste seeria ning Tartu Ülikooli seeriaväljaande „Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) – Humaniora” baasil uus Eesti Teaduste Akadeemia ja Tartu Ülikooli ühine humanitaar- ja sotsiaalteaduste ajakiri „Trames”. Ajakiri hakkas Teaduste Akadeemia kirjastuse väljaandmisel ilmuma 1997.

14. detsember – Üldkogu kinnitas Akadeemia välisliikmete valimise reglemendi ning valis 5 uut välisliiget. Eesti Teaduste Akadeemia välisliikmeteks valiti Carl-Olof Jacobson (Rootsi; eriala – zooloogiline morfoloogia), Jaan Laane (USA; keemiline füüsika), Endrik Nõges (USA; automaatjuhtimine), Michael Godfrey Rodd (Suurbritannia; protsessijuhtimine ja infotehnoloogia) ja Henn-Jüri Uibopuu (Austria; õigusteadus). Akadeemia asjaajamise ja nimetuste viimiseks kooskõlla uue põhikirjaga kinnitas üldkogu Eesti Teaduste Akadeemia presiidiumi uueks nimetuseks Eesti Teaduste Akadeemia juhatus, Eesti Teaduste Akadeemia Presiidiumi Keskvalitsuse uueks nimetuseks Eesti Teaduste Akadeemia kantselei, teadusliku peasekretäri ametikoha uueks nimetuseks peasekretär ning osakonna akadeemik-sekretäri ametikoha uueks nimetuseks osakonnajuhataja. Üldkogu otsustas lõpetada Eesti Teaduste Akadeemia aukohtu tegevuse.

1996

2. jaanuar – Vabariigi Valitsus, tuginedes teaduskorralduse seadusele, määras teadusasutuste kuuluvuse ministriumide valitsemisalas. Määrusega viidi kõik senised Akadeemia teadusasutused välja Eesti Teaduste Akadeemia alluvusest ja koosseisust.

23. jaanuar – Akadeemia juhatus võttis vastu otsuse hakata läbi viima avalikke regulaarselt toimuvaid teaduslikke loenguid.

12. märts – Toimus uue loengutesarja „Eesti Teaduste Akadeemia avalikud akadeemilised loengud” avaüritus. Sarja esimese loengu pidas Akadeemia president Jüri Engelbrecht.

11.–15. august – Tallinnas toimus Eesti Teaduste Akadeemia ettevalmistusel ja tehnilisel korraldusel Eesti Teadlaste Kongress, millest võttis osa 520 teadlast 13 riigist.

18. detsember – Üldkogu istungil toimus Eesti Teaduste Akadeemia presidendi ametiketi rakendamise tseremoonia. Ametiketi asetas Akadeemia presidendi Jüri Engelbrechti õlgadele Vabariigi President Lennart Meri, olles enne seda pöördunud üldkogu poole lühikese sõnavõtuga. Üldkogu arutas akadeemikute Jaan Aaviksoo ja Boris Tamme ettekannete põhjal Eesti teaduse ja tehnoloogilise arendustegevuse suundumusi ning formuleeris selle põhjal teaduse ja tehnoloogilise arendustegevuse peaesmärgid Eestis. Üldkogu kinnitas akadeemikute valimise reglemendi.

1997

16. aprill – Riigikogu võttis vastu Eesti Teaduste Akadeemia seaduse, Vabariigi President kuulutas seaduse välja 29. aprillil.

29. oktoober – Üldkogu otsustas pöörduda Haridusministeeriumi poole ettepanekuga ühendada Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse Akadeemiaga, lõpetades tema tegutsemise riigiteadusasutusena. Üldkogus toimunud valimisel valiti 19 kandidaadi seast akadeemikuks täppisteaduste alal Ene Ergma, tehnikateaduste alal Rein Küttner, loodusteaduste alal Jaak Järv ja humanitaarteaduste alal Arvo Krikmann.

18. detsember – Üldkogu võttis vastu Eesti Teaduste Akadeemia uue põhikirja. Üldkogu kinnitas Eesti Teaduste Akadeemia medali statuudi ja Eesti Teaduste Akadeemia tänukirja statuudi.

1998

23. jaanuar – Akadeemia sõlmis assotsiatsioonilepingu Eesti Põllumajandusülikooli Zooloogia ja Botaanika Instituudiga ning Eesti Looduseuurijate Seltsiga.

27. jaanuar – Akadeemia sõlmis assotsiatsioonilepingu Eesti Geograafia Seltsiga ja Eesti Kodu-uurimise Seltsiga.

Veebruar – Ilmus Eesti Teaduste Akadeemia ja Ajaloo Instituudi kahe uue ühise seeriaväljaande „Acta Historica Tallinnensia” ja „Eesti Arheoloogia Ajakiri” esimene number.

4. veebruar – Akadeemia sõlmis assotsiatsioonilepingu Emakeele Seltsiga ning Teadusajaloo ja Teadusfilosoofia Eesti Ühendusega.

10. veebruar – Haridusministeerium registreeris Eesti Teaduste Akadeemia uue põhikirja.

30. märts – Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus anti ühinemislepinguga Haridusministeeriumi alluvusest Akadeemia alluvusse, kujundades ta riigiteadusasutusest Eesti Teaduste Akadeemia teadus- ja arendusasutuseks.

8. mai – Akadeemia sõlmis assotsiatsioonilepingu Tartu Observatooriumiga.

16. juuni – Akadeemia sõlmis assotsiatsioonilepingu Tallinna Pedagoogikaülikooli Ökoloogia Instituudiga.

17. juuni – Akadeemia sõlmis assotsiatsioonilepingu Eesti Akadeemilise Raamatukoguga (kuni 19. märtsini 1997. a Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu).

21. juuni – Humanitaar- ja sotsiaalteaduste alal tegutsev Rahvusvaheline Akadeemiate Liit (*Union Academique Internationale*, UAI) võttis oma assamblee korralisel istungil Brüsselis Eesti Teaduste Akadeemia selle liidu liikmesorganisatsiooniks.

22. september – Akadeemia juhatus kiitis heaks Ameerika Ühendriikide kodaniku dr Rein Silberbergi algatuse luua Eesti Teaduste Akadeemia juurde temanimeline sihtfond üliõpilaste teadustööde premeerimiseks.

2.–3. oktoober – Akadeemia majas toimus kolmas Balti- ja Põhjamaade teaduste akadeemiate ühiskonverents Eesti, Läti, Leedu, Soome, Rootsi, Norra ja Taani delegatsioonide osavõtul. Konverentsil arutati teadusreformi tulemusi Baltimaades ning perspektiive regionaalse teaduskoostöö arendamiseks. Delegatsioonide juhid võeti vastu Vabariigi Presidendi Lennart Meri poolt.

22. oktoober – Üldkogu valis Akadeemia liikmeskonda neli uut välisliiget. Eesti Teaduste Akadeemia välisliikmeteks valiti: Antero Jahkola (Soome; energeetika), Indrek Martinson (Rootsi; füüsika), Els Oksaar (Saksamaa; keeleteadus), Jānis Stradiņš (Läti; füüsikaline keemia, teaduslugu).

22. oktoober – Toimus üldkogu pidulik istung, mis oli pühendatud Eesti Teaduste Akadeemia 60. aastapäevale. Istungist võttis osa Vabariigi President Lennart Meri, kes pöördus üldkogu poole päevakohase kõnega. Tervitussõnavõtuga esinesid haridusminister Mait Klaassen, Rektorate Nõukogu esimees akadeemik Olav Aarna, Direktorite Nõukogu kaasesimees Urmas Tartes, Tallinna linna-
pea Ivi Eenmaa ning Eesti Kaubandus-Tööstuskoja juhatuse esimees Toomas Luman.

10. november – Akadeemia juhatuse võttis 10 akadeemiku ühise ettepaneku alusel vastu otsuse korraldada Akadeemia üldkogu istung teemal „Eesti elektroenergeetika hetkeseis ja rekonstrueerimine”. Võeti vastu pöördumine kreatsioonistlike vaadete laieneva levitamise kohta Eestis.

27. november – Tähistati Eesti Teaduste Akadeemia 60. aastapäeva Tartus. Tartu Ülikooli aulas toimunud pidulikl koosolekul esinesid Akadeemia president Jüri Engelbrecht, Tartu Ülikooli rektor akadeemik Jaak Aaviksoo ja Akadeemia asepresident Peeter Tulviste. Akadeemia esimeseks asupaigaks olnud majal Lai tn 36 avati mälestustahvel.

3.–4. detsember – Akadeemia majas toimus rahvusvaheline konverents teemal „Teadus ja ühiskond: tee tulevikku”. Konverentsist võttis osa üle 60 teadlast, teadusjuhi ja ühiskonnategelase Eestist, Austriast, Hollandist, Iirimaa, Lätist, Norrast, Prantsusmaalt, Saksamaalt, Suurbritanniast, Taanist ja Tšehhimaalt.

16. detsember – Toimus Akadeemia üldkogu istung energeetikaprobleemide arutamiseks. Istungil kuulati ära Majandusministeeriumi nõuniku Arvi Hamburgi ning akadeemikute Endel Lippmaa, Arvo Otsa ja Mihkel Veiderma ettekanded. Üldkogu võttis vastu otsuse konkreetsete soovitustega Vabariigi Valitsusele ja Eesti energeetikaettevõtetele. Akadeemia juhatusele tehti ülesandeks intensiivistada tegevust rahvusvahelise teaduslik-tehnilise koostöö arendamiseks energeetika vallas. Üldkogu otsus edastati Riigikogule ja Vabariigi Valitsusele.

1999

9. märts – Akadeemia juhatuse andis president Jüri Engelbrechtile volitused alustada läbirääkimisi Euroopa Teadusfondiga Eesti Teaduste Akadeemia astumiseks selle rahvusvahelise fondi liikmesorganisatsiooniks.

19. märts – Akadeemia sõlmis assotsiatsioonilepingu Eesti Teadusliku Seltsiga Rootsis.

20. aprill – Akadeemia juhatus kiitis heaks ja kinnitas rakendamiseks Eesti Teaduste Akadeemia akadeemikute valimise reglemendi; otsustas toetada algatust uue eestikeelse tehnikaajakirja asutamiseks ja nõustus Eesti Teaduste Akadeemia arvamisega selle ajakirja kaasväljaandjaks.

28. aprill – Üldkogul kinnitati Akadeemia kõigi osakondade põhimäärused, akadeemikute valimise reglement, Akadeemia välisliikmete valimise reglement ja Akadeemia juhatuse liikmete valimise reglement.

3. mai – Akadeemia energeetikanõukogu arutas Eesti õlipoliitikat ja koostas märgukirja „Prioriteetsed ülesanded Eesti õlipoliitika valdkonnas”. Märgukiri saadeti Keskkonnaministeeriumile, Majandusministeeriumile ja Rahandusministeeriumile ning Riigikogu vastavatele komisjonidele.

11. mai – Akadeemia sõlmis assotsiatsioonilepingud Eesti Keele Instituudi ja Eesti Kirjandusmuuseumiga.

25. mai – Akadeemia juhatus luges lõpetatuks UNESCO rahvusvahelise programmi „Inimene ja biosfäär” Eesti Rahvusliku Komitee tegevuse selle ülesannete ammendumise tõttu.

25.–28. mai – Akadeemias toimus USA Energeetikaministeeriumi initsiatiivil ümarluanõupidamine teemal „USA ja Eesti teaduslik-tehniline koostöö põlevkivi uurimiseks ja kasutamiseks”. Nõupidamise raames toimus väljasõit Kirde-Eesti energeetikaettevõttesse. Külalisena viibis nõupidamisel ja võttis väljasõidust osa USA suursaadik Eestis Melissa Wells.

2. juuni – Tartu Ülikooli aulas toimus Akadeemia üldkogu istung, kus arutati arstiteaduse olukorda ja perspektiive Eestis. Põhiettekannetega esinesid akadeemik Ain-Elmar Kaasik, professor Mati Rahu ja professor Heidi-Ingrid Maaroo. Üldkogu formuleeris rea soovitusi arstiteadusliku uurimistöö paremaks korraldamiseks Eestis, mis edastati Haridusministeeriumile, Sotsiaalministeeriumile, Eesti Teadus- ja Arendusnõukogule ning Eesti Arstiteadusnõukogule.

22. juuni – Akadeemia juhatus võttis vastu otsuse pöörduda Akadeemia ja temaga assotsieerunud asutuste nimel kõigi Eesti teadusasutuste poole üleskutsega alustada teadusseminaride seeriat „Teaduselt ühiskonnale”. Esimene seminar teemal „Loodusteaduslike uuringute tulemused ja rakendused” otsustati korraldada 1999. aasta IV kvartalis.

7. september – Akadeemia energeetikanõukogu formuleeris Akadeemia seisukoha põlevkiviõli tootmise jätkamise kohta Eestis. Nõukogu otsus saadeti Vabariigi Valitsusele, Majandusministeeriumile, Riigikogu majanduskomisjonile ja Eesti suurematele põlevkiviõli tootmisega seotud ettevõtetele.

6. oktoober – Üldkogu istungil valiti Jüri Engelbrecht Akadeemia presidendiks järgmiseks (teiseks) 5-aastaseks perioodiks.

10. november – Üldkogu istungil valiti akadeemik Ene Ergma ja akadeemik Peeter Tulviste Akadeemia asepresidentideks, akadeemik Mihkel Veiderma peasekretäriks, akadeemikud Ülo Jaaksoo, Ain-Elmar Kaasik, Dimitri Kaljo ja Richard Villems juhatuse vabaliikmeteks.

Detsember – Eesti võeti Euroopa Teadusfondi liikmeks, olles seal esindatud Eesti Teaduste Akadeemia ja Sihtasutusega Eesti Teadusfond.

3. detsember – Akadeemia saalis toimus Eesti Teaduste Akadeemia poolt algatatud seminaride sarja „Teadus ühiskonnale” avaüritus. Esimene seminar oli pühendatud loodusteaduslike uuringute tulemustele ja rakendustele ning sellel esinesid ettekannetega Tartu Observatooriumi ja Eesti Põllumajandusülikooli Zooloogia ja Botaanika Instituudi teadlased. Ettekannete materjalid avaldati brošüürina.

2000

4. veebruar – Toimus Akadeemia energeetikanõukogu laiendatud koosolek teemal „Põlevkivi – varu ja kaevandamine”. Koosoleku materjalid avaldati brošüürina.

22. veebruar – Akadeemia juhatuse osavõtul toimus Akadeemia saalis Riigikogu kultuurikomisjoni istung, kus arutati teaduspoliitika küsimusi.

23. märts – Asepresident Ene Ergma juhatusel toimus Akadeemias rahvusvaheliste teadusorganisatsioonide Eesti kontaktorganite esimeeste nõupidamine.

14. aprill – Sarjas „Teadus ühiskonnale” toimus seminar teemal „Humanitaarteadused ühiskonnale – ideoloogia ja tehnoloogia”. Seminari materjalid avaldati brošüürina.

19. aprill – Üldkogu aastakoosolekul kinnitati Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastuse põhimäärus, Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse põhimäärus ning Akadeemia teadusasutuste teadustöötajate konkursi läbiviimise eeskiri.

26. mai – Riigikogu kultuurikomisjoni ja Eesti Teaduste Akadeemia korraldusel toimus seminar „Teadusseltsid ühiskonnas”. Seminari materjalid avaldati brošüürina.

15. juuni – Üldkogu istungil kinnitati Eesti Teaduste Akadeemia arengukava 2000–2004.

11. september – Avati mälestustahvel Eesti Teaduste Akadeemia majas aastatel 1912–1940 asunud Eestimaa Kirjanduse Ühingu ja 1925–1939 tegutsenud Saksa vähemusrahvuse kultuuriomavalitsuse asupaiga tähistamiseks.

6. oktoober – Toimus seminar teemal „Metsandus Eestis – hetkeseis ja ülesanded” sarjast „Teadus ühiskonnale”. Seminari materjal avaldati brošüürina.

29. november – Toimus esimene seminar sarjast „Teaduse uued suunad”, kus käsitleti informaatika perspektiivseid suundi. Seminari materjal avaldati brošüürina.

2001

16. jaanuar – Bioloogia, Geoloogia ja Keemia Osakonna organiseerimisel toimus probleemseminar teemal „Eesti kõrgharidussüsteemi reform”.

23. jaanuar – Akadeemia sõlmis assotsiatsioonilepingud Õpetatud Eesti Seltsi ja Eesti Kirjanduse Seltsiga.

9. märts – Toimus Akadeemia juhatuse, Riigikogu kultuurikomisjoni ja Nõmme linnaosa juhtkonna nõupidamine, kus arutati Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse arenguperspektiive.

23. märts – Sarjas „Teadus ühiskonnale” toimus seminar „Mereuuringud ja nende rakendused”.

4. mai – toimus akadeemik Jaak Järve juhtimisel probleemseminar „Digitaalne teadusinfo ja teadusraamatukogud”.

15.–16. juuni – Eesti Teaduste Akadeemia korraldusel toimus Tallinnas VIII Baltimaade vaimse koostöö konverents (*8th Baltic Conference on Intellectual Co-operation*).

24. september – Akadeemia Informaatika ja Tehnikateaduste Osakonna ning Akadeemia energeetikanõukogu korraldusel koos Balti Energiasüsteemide Uurimise Assotsiatsiooni (BEUA), Eesti Energeetika Instituudi (EEI) ja TTÜ elektroenergeetika instituudiga toimus teaduslik seminar teemal „Süsteemuuringud energeetikas”.

5. oktoober – Akadeemia koos Sihtasutusega Eesti Teadusfond, Teaduskompetentsi Nõukoguga ja Eesti Teadlaste Liiduga korraldas konverentsi „Eesti teadusreform – plussid ja miinused”.

26. oktoober – Toimus viies seminar sarjast „Teadus ühiskonnale” teemal „Kliima muutus ja selle mõju prognoos”.

1.–2. november – Eesti Teaduste Akadeemia ja Soome Tehnikateaduste Akadeemia korraldusel toimus Balti-Soome konverents „Energeetika – uurimistööst innovatsioonini”.

19. detsember – Üldkogu valis vakantsetele kohtadele kaks uut akadeemikut: biomeditsiini alal – Mart Ustavi; humanitaarteaduste alal – Lennart Meri.

2002

27. veebruar – Sarjas „Teadus ühiskonnale” toimus seminar „Bioloogiline mitmekesisus”.

5. aprill – Sarjas „Teaduse uued suunad” toimus seminar „Neuroloogia: teadmised ja rakendus”.

10. mai – Toimus teemakeskne seminar „Humanitaarsed teaduskogud”, kus võeti vastu ka pöördumine Riigikogu, Vabariigi Valitsuse ja avalikkuse poole.

21. mai – Juhatusel laiendatud istungil (koos ülikoolide ja teadusasutuste esindajatega) kiideti heaks Eesti teadlaste eetikakoodeks.

27. august – Juhatusel istungil valiti uurija-professoriteks Agu Laisk ja Asko Uri.

4. oktoober – Sarjas „Teadus ühiskonnale” toimus seminar teemal „Psühholoogia siin ja praegu”.

18. oktoober – Toimus teemakeskne seminar „Tipp-teaduskeskused – Soome ja Eesti kogemus”.

29. november – Sarjas „Teadus ühiskonnale” toimus seminar teemal „Mineviku õppetunnid”.

3. detsember – Juhatusel istungil valiti uurija-professori vakantsile kohale Raimund Ubar.

18. detsember – Üldkogu kinnitas Eesti teadlaste eetikakoodeksi. Valiti neli uut Akadeemia välisliiget: Richard R. Ernst Šveitsist (füüsikaline keemia); Gerard A. Maugin Prantsusmaalt (mehaanika); Helmut Schwarz Saksamaalt (keemia); Endel Tulving Kanadast (psühholoogia).

2003

28. jaanuar – Akadeemia sõlmis assotsieerumislepingu Tallinna Pedagoogikaülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudiga.

18. märts – Toimus koosolek „Rahvusvaheliste teadusalaliitude rahvuslike komiteede tegevus”.

28. märts – Sarjas „Teadus ühiskonnale” toimus seminar teemal „Eesti suurjärved”.

29. aprill – Akadeemias korraldati Peterburi 300. aastapäevaga seonduv pidulik koosolek „Peterburi ja Eesti haritlaskond”.

21. mai – Toimus Eesti Teaduste Akadeemiaga assotsieerunud teadusseltside ühiskonverents „Teadusseltside osa Eesti rahvusliku identiteedi kujunemisel ja säilitamisel”.

11. juunil – Toimus temaatiline konverents „Energia”.

23. oktoober – Sarjas „Teaduse uued suunad” toimus seminar „Materjaliteadus”.

6. november – Korraldati konverents „Noore teadlaspõlvkonna kujunemine Eestis – järel doktorite institutsioon”.

19. november – Toimus koosolek „Teaduse ning teadus- ja arendustegevuse finantseerimissüsteemi evalveerimine”.

2. detsember – Juhatuse istungil kinnitati Nikolai Alumäe medali statuut informaatika ja tehnikateaduste alal, Karl Schlossmanni medali statuut arstiteaduss ja sellega seotud valdkondades ning Paul Ariste medali statuut sotsiaal- ja humanitaarteaduste alal.

15. detsember – Tartu Ülikool andis Akadeemiale üle Eesti Teaduste Akadeemia arhiivi aastatest 1938–1940.

17. detsember – Üldkogu valis vakantsetele kohtadele kolm uut akadeemikut: materjalitehnoloogia alal Enn Mellikovi; arstiteaduse alal Raivo Uiibo; humanitaarteaduste alal Jaan Rossi.

2004

23. jaanuar – Akadeemia majas toimus rahvusvaheline akadeemiline seminar „Sissejuhatus globaalsesse hajusarvutussüsteemi (Grid)”.

12. veebruar – Akadeemia koos Eesti Töandjate Keskliiduga organiseeris ümarlaua diskussiooni „Mida peaksid teadma ettevõtjad ja teadlased teineteisest?”.

12. aprill – Akadeemik Erast Parmasto organiseerimisel toimus seminar „21. sajandi biosüsteematika”.

13. aprill – Akadeemia ja Tartu Observatooriumi korraldusel toimus seminar „Bernhard Schmidt – 125”.

11. mai – Sarjas „Teadus ühiskonnale” toimus seminar „Kultuur ja kommunikatsioon arheoloogias”.

9. juuni – Akadeemik Rein Küttneri organiseerimisel toimus seminar „Eraõiguslikud teadus- ja arendusasutused – kogemused ja areng”.

21. juuni – Akadeemia sõlmis assotsieerumislepingu Eesti Muusikateaduse Seltsiga.

5.–6. september – Eesti Teaduste Akadeemia koos Euroopa Teaduste Akadeemiaga (*Academia Europaea*) korraldas konverentsi „Teadus ja teadusuuringud Euroopas: regionaalne tippteadus laieneva Euroopa teadusruumi taustal”.

6. oktoober – Üldkogu istungil valiti järgmiseks viieks aastaks Eesti Teaduste Akadeemia presidendiks Richard Villems.

26. oktoober – Juhatus otsustas akadeemik Paul Ariste nimelise medali anda filoloogiadoktor professor Tiit-Rein Viitsole silmapaistvate tulemuste eest teaduslikus uurimistöös ja fennougristide uue põlvkonna õpetamisel.

10. november – Üldkogu istungil valiti Akadeemia uus juhatus järgmises koosseisus: president – Richard Villems; asepresident – Ain-Elmar Kaasik; asepresident – Jüri Engelbrecht; peasekretär – Leo Mõtus; astronoomia ja füüsika osakonna juhataja – Peeter Saari; informaatika ja tehnikateaduste osakonna juhataja – Rein Küttner; bioloogia, geoloogia ja keemia osakonna juhataja – Ilmar Koppel; humanitaar- ja sotsiaalteaduste osakonna juhataja – Peeter Tulviste; vabaliikmed – Ene Ergma, Endel Lippmaa, Enn Mellikov, Jaan Ross, Enn Tõugu, Mart Ustav, Mihkel Veiderma, Haldur Õim.

2005

20. jaanuar – Akadeemia majas toimus teine rahvusvaheline akadeemiline seminar „Põhjamaade arvutusvõrk ja nende naabrid”.

8. veebruar – Tartu Ülikooli nõukogu saalis toimus Akadeemia eestvedamisel koostatud raamatu „Teadusmõte Eestis. Arstiteadus” esitlus.

15. märts – Juhatus kinnitas teiseks perioodiks Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse direktori ametisse Jaan Unduski.

1. aprill – Akadeemia majas toimus rahvusvaheline konverents „Ferdinand Johann Wiedemann 200”.

12. aprill – Juhatusel määrati Nikolai Alumäe medal akadeemik Jüri Engelbrechtile ja kinnitati Wilhelm Ostwaldi medali statuut.

12. aprill – Toimus Akadeemia ning Eesti teaduse tippkeskuste ühenduse korraldatud konverents „Eesti teaduse tippkeskused 2005”.

12. mai – Koostöös Riigikogu kultuurikomisjoniga toimus seminar üldnimetusega „Teadust ja arendustegevust rahastavad kogud ja institutsioonid – arengusuunad, strateegiad, probleemid”.

14. juuni – Akadeemia sõlmis assotsiatsioonilepingu Eesti Füüsika Seltsiga.

5. september – Koostöös SA Archimedesega toimus teabepäev „Üliõpilasest tippteadlaseks: Euroopa poliitiline kontekst ja praktilised tugistruktuurid”.

14. detsember – Juhatusel valiti kolmeks aastaks uurija-professoriteks Ilmar Koppel, Malle Krunks ja Ülo Niinemets.

2006

28. veebruar – Akadeemia majas toimus seminar „Eesti teaduskeel ja terminoloogia – kuidas edasi?”

17. märts – Toimus seminar „Teadus ja poliitika”.

11. aprill – Juhatuse istungil määrati W. Ostwaldi nimeline medal akadeemik Viktor Palmile.

26. aprill – Üldkogu aastakoosolekul kinnitati Akadeemia arengukava aastateks 2006-2010.

1. mai – Eesti Rahvuskultuuri Fondi juurde loodi Eesti Teaduste Akadeemia Fond.

13. juuni – Toimus Akadeemia juhatuse avatud arutelu teemal „Eesti üldahari-
duskoolide õppekavad: hetkeseis ja tulevik”.

8. september – Toimus raamatu „Teadusmõte Eestis. Täppisteadused” esitlus.

22. september – Eestis tähistati esmakordselt EL raames korraldatavat Teadlaste
Õöd. Projekti koordinaator oli teaduskeskus AHHA, koostööpartnerid Eesti
Teaduste Akadeemia ja ETV.

27. september – Toimus ühisseminar „Akadeemik Viktor Palm 80 ja akadeemik
Ülo Lille 75”.

1. november – Sarjas „Teaduse uued suunad” toimus seminar teemal „Komp-
lekssüsteemid”.

23. november – Korraldati järel doktorite foorum teemal „Järel doktorite institut-
sioon Euroopas ja Eestis”.

29. november – Toimus konverents „Eesti teaduse tippkeskused II”.

21. detsember – Akadeemia sõlmis assotsiatsioonilepingu Eesti Rahva Muuseu-
miga.

2007

21. veebruar – Toimus seminar „Teadus ja arendustegevus ning majanduse kon-
kurentsivõime”.

13. märts – Juhatus vabastas akadeemik Mihkel Veiderma tema soovil Energeetikaukogu esimehe kohustustest ja määras uueks esimeheks akadeemik Endel Lippmaa. Kuulutati välja kolm akadeemikuvakantsi: loodusteadused ja meditsiin, humanitaar- ja sotsiaalteadused, tehnika- ja informaatikateadused.

3. aprill – Juhatus otsustas kuulutada välja avaliku konkursi kolme akadeemiku vakantsi täitmiseks.

13. aprill – Toimus seminar sarjast „Teadus ühiskonnale” teemal „Eesti rahva tervis”.

18. aprill – Toimus seminar „Ravimiuuringud ja ravimiarendus”.

24.–25. mai – Akadeemia saalis toimus välisliikme Endel Tulvingu auks tema 80. sünnipäeva tähistav teaduskonverents „Episodic Memory and the Brain”, mille korraldasid juubilari õpilased ja kolleegid.

19. juuni – Toimus akadeemik Ilmar Öpiku 90. sünniaastapäevale pühendatud mälestuskonverents.

25. september – Juhatus otsusega moodustati Eesti Teaduste Akadeemia mereteaduste komisjon. Akadeemik Hillar Abenile avaldati tänu pikaajalise eduka tegevuse eest Akadeemia Toimetiste peatoimetajana ja Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastusnõukogu esimehena ning ta vabastati nimetatud ametikohtadelt. Uueks Akadeemia Toimetiste peatoimetajaks ja Kirjastusnõukogu esimeheks määrati akadeemik Jaak Järv.

25. september – Toimus seminar sarjast „Teaduse uued suunad” teemal „Arvuti-teadus ja arvutusteadus”.

28. september – Teist korda tähistati Eestis EL raames Akadeemia osavõtul Teadlaste Ööd.

16. oktoober – Toimus lühikonverents „Eesti teadus ja rahvusvahelised teadusorganisatsioonid: probleemid ja suunitlus”.

13. november – Juhatuse otsusega määrati Bernhard Schmidt'i nimeline preemia Tallinna Tehnikaülikooli tehnikateaduste doktorile Jaan Raikile.

12. detsember – Üldkogu valis vakantsetele kohtadele kolm uut akadeemikut: tehnika- ja infoteaduste alal – Tarmo Soomere; loodusteaduste ja meditsiini alal – Mati Karelsoni; humanitaarteaduste alal – Jaan Unduski.

